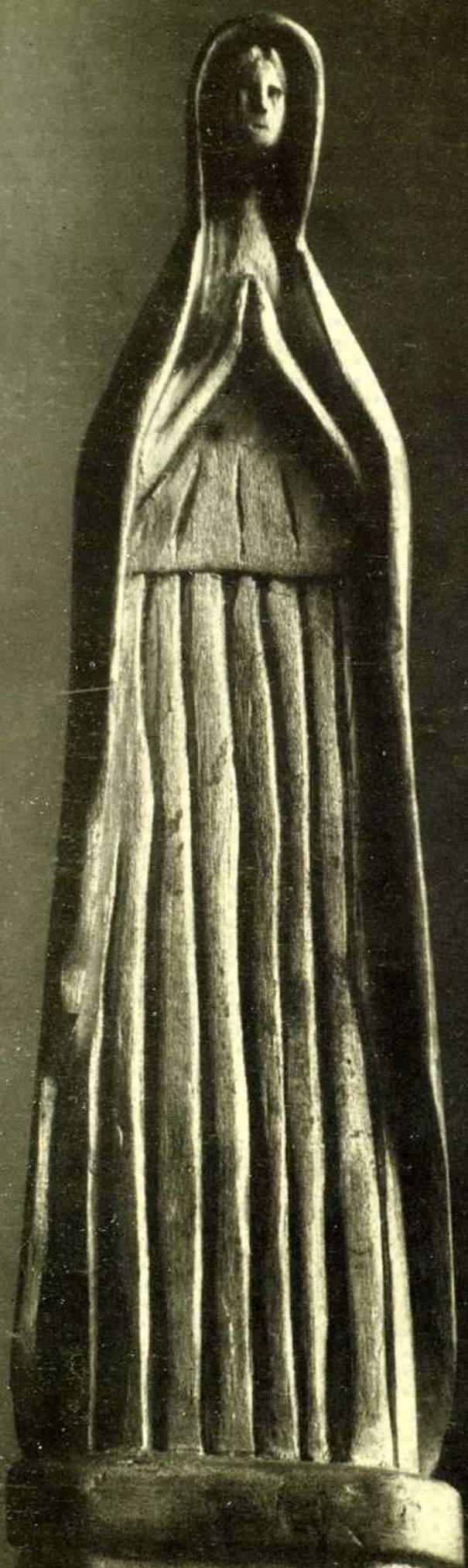

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

3

XIV

**VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
BRATISLAVA 1966**

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online
sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV
(v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné
zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

STUDIE

Oldřich Sirovátka, K poměru slovenské a české pohádkové tradice	361
Michal Markuš, Motyky z Medzeva	378

MATERIALY — ARCHÍV

Ladislav Štěpánek, Slovenský dům s podlomením ve středoevropské lidové architektuře	436
Bohuš Kuchár, Receptár z 18. storočia	448
Viera Nosáľová, Denník A. Kršňaka zo Svermova — prameň etnografických poznatkov	453

ROZHLADY

Viera Gašparíková, K problematike interetnickej klasifikácie prozaických podaní	457
Mária Kosová, K návrhu interetnického katalógu z čias tureckého nebezpečenstva	465
Soňa Burlasová, Problematika slovenských enkláv vo východnej Európe z hľadiska etnomuzikologického	467
Andrej Melicherčík, Niektoré stránky súčasnej slovenskej folkloristiky	471
Peter Vrchovina, Príspevok k problematike rezbárskych škôl na Slovensku	477
Ema Kahounová, Zpráva o činnosti Slovenskej národopisnej spoločnosti za rok 1965	484
Ester Plícková, Konferencia Demosu	486
Drobné zprávy	489

RECENZIE A REFERÁTY

Nové obzory — Spoločenskovedný zborník východného Slovenska I—VII (J. Podolák)	492
J. Butvin, Slovenské národnosťnospoločenské hnutie (1780—1848) (J. Michálek)	494
M. Jeršová, K dejinám pestovania ľanu a konopí na Slovensku (J. Langer)	496
S. Musiat, Zur Lebensweise des landwirtschaftlichen Gesindes in der Oberlausitz (E. Kahounová)	497
D. Drost a W. König, Beiträge zur Völkerforschung — Hans Damm zum 65. Geburtstag (J. Podolák)	499

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

О. Сироватка, К соотношению словацких и чешских сказочных переданий	361
Михал Маркуш, Цапки из Медзева	378

МАТЕРИАЛЫ — АРХИВ

Ладислав Штепанек, Словацкий дом с подплицем в среднеевропейской народной архитектуре	436
Богуш Кухар, Фармакопея 18 века	448
Вера Носальова, Дневник А. Кршняка из Швермова — источник этнографических познаний	453

ОБЗОРЫ

Вера Гашпарикова, К проблематике интерэтнической классификации прозаического изображения	457
М. Косова, К проекту интерэтнического каталога со времен турецкой опасности	465
Соња Бурласова, Проблематика словацких колоний в восточной Европе с точки зрения этномузыкологического	467
А. Мелихерчик, Некоторые стороны современной словацкой фольклористики	471
Петр Врховина, Заметки к проблематике школ для резчиков по дереву в Словакии	477
Эмма Кагоунова, Сообщение о деятельности Словацкого Этнографического Общества за 1965 год	484
Эстер Плицкова, Конференция о журнале „ДЕМОС“	486
Мелкие сообщения	489

РЕЦЕНЗИИ И РЕФЕРАТЫ

492

MOTYKY Z MEDZEVA

Tradície železiarskeho priemyslu v oblasti VSŽ

HACKEN AUS MEDZEV

MICHAL MARKUŠ

Národopisný ústav SAV Bratislava (Pracovisko Košice)

Motyka patrí medzi najstaršie nástroje človeka. Je to prastarý pracovný prostriedok, ktorého vonkajšia štruktúra sa ani po dlhé stáročia veľmi nemenila. Najvýznamnejšia zmena nastala jedine v surovine hlavice motyky.¹ I keď sa vonkajšia štruktúra motyky za viacstoročného vývoja sotva zmenila, ak skúmajeme dnešné recentné motyky, podľa ich pomenovania a formy môžeme hovoriť o veľmi mnohých variantoch motyky. Rozdiel medzi nimi je neraz nepatrný, avšak ľud ich predsa rozlišuje. Tento rozdiel závisí od pôdy, podnebia a napokon od rastlinstva, na obrábanie ktorého sa motyka používa. Rôznorodosť motýk nás pobáda, aby sme sa s jednotlivými variantmi aj bližšie oboznámili, — za jednotlivými formami hľadali rozdielne pracovné formy a metódy, prípadne skúmali aj niektoré etnické špecifiká.

V doterajšej slovenskej národopisnej literatúre sme o motyke a jej obmenách našli len veľmi málo materiálu.² I jestvujúce údaje sú veľmi roztrúsené. Neho-

¹ O všeobecnom vývoji motýk a o vývine motykového hospodárenia máme k dispozícii dosť veľkú a prehľadnú literatúru. Z najnovšej literatúry sú to najmä práce: K. Sapper, *Hackbau und Kulturpflanzen*. Deutsch. Archiv f. Landes- u. Volksforschung 1942, 107—118. — G. Höltker, *Steinerne Ackerbaugeräte*. International. Archiv f. Ethnogr. 1947, 77—156. — H. Kothé, *Völkerkundliches zur Frage der neolitischen Anbauformen in Europa*. Ethnogr.-archeol. Forschungen 1953, 1. — H. Kothé, *Zur Verbreitung und Geschichte landwirtschaftlicher Arbeitsgeräte in Deutschland*. Wissenschaftl. Annalen 1953, 739. — H. Kothé, *Einige Bemerkungen zur Agrarethnographie*. Ethnogr.-arch. Forsch. 1954, 169—210. — E. Berner, *Eduard Hahns Bedeutung für die Agrarethnologie und Agrargeschichte der Gegenwart*. Zeitschr. f. Agrargesch. u. Agrarsoziologie 1959, 129. — A. S. Bežkovič, C. K. Žegalova, A. A. Lebedeva, A. A. Prosvinkina, *Chozjajstvo i byt russkich krestan*, Moskva 1959, 29. — Otázkami motykového hospodárenia na Slovensku sa podrobnejšie zaoberá V. Urbancová, *Motykové hospodárenie v slovenskom poľnohospodárstve 19. a 20. storočia*. Slov. národopis 1965, 3—31.

² Otázkou vývoja rôznych poľnohospodárskych nástrojov, ako aj porovnávaním ich rôznych foriem (typov) sa v posledných rokoch zaoberajú viacerí bádatelia európskych národov. Problémy týchto otázok v poslednom čase riešili i na rôznych medzinárodných konferenciách. Výsledky týchto konferencií boli čiastočne aj publikované: *Research on Ploughing Implements*. The Conference in Copenhagen, 1954. *Agrarethnographie*. Vorträge der Berliner Tagung vom 24. 9. bis 1. 10. 1955. Berlin 1957. — A. G. Handricourt, M. J. Brunhes Delamarré, *L'homme et la charrue à travers le monde*, Paris 1955. — S veľkým záujmom sa táto problematika skúma v celej Európe. Vydávajú sa špeciálne dotazníky, zostavujú sa osobitné etnografické atlasy a pod. U nás sa tento výskum sústreďoval doteraz len na sledovanie vývoja oracích nástrojov. Porovn. F. Šach, *Rádlo a pluh na území Československa I*, Praha 1961. — V. Urbancová, *Klasifikácia slovenského orného náradia*. Slov. národopis 1961, 25—45. — *Klassifikation des slowakischen Ackerbaugerätes*. Stud. historica slovaca 1963, 179—205. — Rôznorodosť motýk všimli si niektorí bádatelia už v prvej polovici 19. stor. Napr. F. Schams, *Ungarns Weinbau I*, Pest 1833, 19. — O význame a potrebe výskumu poľnohospodárskych nástrojov v najnovšom čase dosť obsírne píše I. Balassa, *Die ungari-*

vorila veľa o histórii tohto prastarého pracovného nástroja, jeho používaní a vývinových okolnostiach. Toto konštatovanie platí aj o exemplároch vystavovaných a uložených v našich múzeách. Varianty slovenských typov motýk chýbajú najmä v našich väčších národopisných zbierkach. Je pozoruhodné, že tento nedostatok je badateľný i v špeciálnych národopisných múzeach susedných národov (ako napr. v Brne, Prahe, Krakove, Budapešti a v Belehrade).³

Čo sa týka zahraničnej odbornej literatúry — predovšetkým susedných národov — môžeme povedať, že tu je už o niečo lepšia situácia. Ale v porovnaní s významom motyky ani tento materiál nie je uspokojivý a úplný. O slovenských motykách nachádzame dosť všeobecné informácie v zhrňujúcej práci K. Moszynského.⁴ O typoch stredoeurópskych motýk majú pozoruhodné údaje predovšetkým Maďari,⁵ potom Slovinci⁶ a Bulhari.⁷

Nás najviac zaujíma maďarský materiál, pretože vo formovaní maďarských a slovenských motýk mali nesmierne významný podiel práve slovenské železné hámre.⁸

Z týchto hámrov treba vyzdvihnúť najmä medzevské hámre. V tejto štúdii totiž chceme rozobrať iba výrobky tohto železiarskeho centra, hoci vieme, že v 19. stor. sa na území Slovenska vyrábali motyky remeselne aj v iných miestach: Košice, Dobšiná, Štítnik, Gelnica, Spišská Nová Ves, Štós, Smolník, Švedlár, Muránska Huta, Ochtiná, Kečovo, Rožňava a pod.⁹ V tridsiatych rokoch tohto storočia vyrábali motyky aj v bývalom Vondrišeli — dnes Nálepkove.¹⁰ — Podľa starších archívnych údajov gemerské hámre (hlavne v Rožňave) už v 16.—17. stor. vyrábali rôzne poľnohospodárske nástroje. Tieto produkty potom predávali aj na Turkami okupovanom území Uhorska (Fifakovo, Segedín).¹¹

schen Geräte der Bodenbestellung und ihre Beziehungen. Publ. *Europa et Hungaria. Congressus ethnographicus in Hungaria*, Budapest 1965, 59—69. — Ďalej I. Balassa, J. Regius, *Europäische Zusammenarbeit der Archive zur Geschichte landwirtschaftlicher Arbeitsgeräte.* Agrártört. Szemle 1964, 39—52.

³ K podobným záverom dospel aj maďarský etnograf I. Balassa vo svojej publikácii *A magyar kukorica*, Budapest 1960, 161.

⁴ K. Moszynski, *Kultura ludowa Slowian I*, Kraków 1928, 146—148. — Podrobnejšie údaje o poľských motykách sa nachádzajú v archíve Poľskej národopisnej spoločnosti vo Vroclavi.

⁵ M. Márkus, *Magyar kapaformák.* Ethnographia 1943, 81—84. — K. Cs. Sebestyén, *Magyar kapaformák.* Ethnogr. 1944, 94—95. — I. Balassa, *A magyar kapaformák* (v publ. *A magyar kukorica*, 156—165). — E. Fél, T. Hofer, *A parasztember szerszámai* (Az átányi kapák). Ethnogr. 1961, 497—531.

⁶ F. Baš, *Karta motik na Slovenskem.* Slov. etnograf. (Ljubljana) 1955, 93—108.

⁷ Chr. Vakarelski, *Überreste des pfluglosen Feldbaues bei den Bulgaren.* Agrarethnographie, Berlin 1957, 100—111.

⁸ J. Györfy, *Gazdálkodás* (A magyarság néprajza II), Bpest 1937,² 160. — J. Balassa, c. d., 157.

⁹ Údaje čerpané z *Registra vodnej knihy*: folio XI-4, XII-12, XII-24. Dnes sa nachádza v Krajskom rozvojovom a investičnom stredisku v Košiciach.

¹⁰ *Seznam a mapa vodních děl republiky Československé.* Finanční řed. Košice, vyd. v Prahe 1933, sešit 22, 19—24. — P. Hapák, *Dejiny železiarskeho priemyslu na Slovensku*, Bratislava 1962, 296.

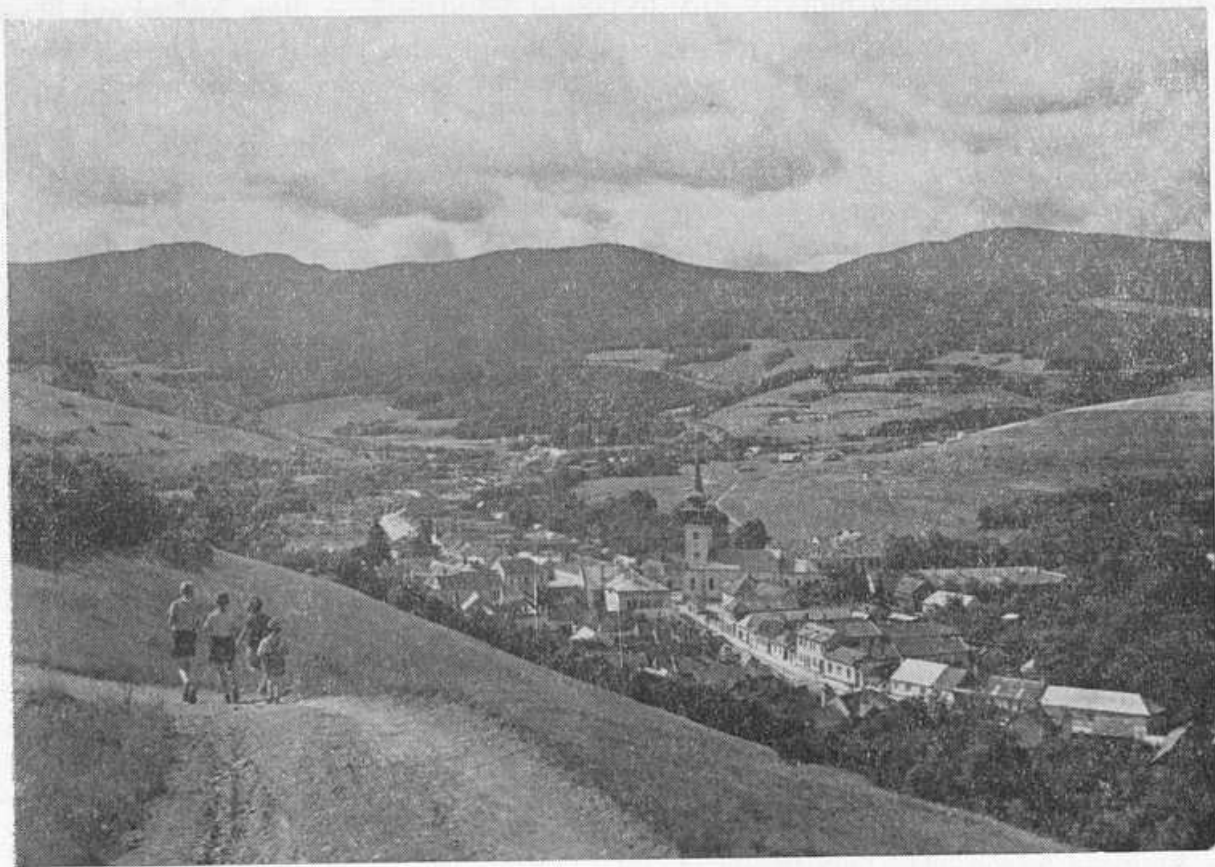
¹¹ J. Mikulík, *Magyar kiskvárosi élet*, Rozsnyó (Rožňava) 1885, 58, 67.

Údajmi o výrobkoch z medzevských hámrov chceme poskytnúť porovnávacie údaje k formám motýk na Slovensku, v Čechách a u okolitých národov (napr. Maďarov, Srbov, Chorvátov, Rumunov, Bulharov, Ukrajincov a Poliakov) a napokon k formám motýk iných svetadielov. Kde máme možnosť, pri formách jednotlivých motýk uvádzame aj údaje o ich používaní, funkcii a neskoršom vývine.

Pred podrobným opisom medzevských motýk pokladáme za potrebné niekoľkými slovami oboznámiť čitateľov so zemepisnou polohou, ako aj s etnickou štruktúrou a príslušnosťou i minulosťou obce Medzev.

Medzev leží v západnej polovici bývalej Abovskej župy, asi 30 km severozápadne od Košíc, v Rudohorí. Obec sa rozprestiera v údolí Bodvy, tam kde z okolitých hôr sa vlievajú do Bodvy menšie potoky: Porča, Pívering, Humel, Goldseifen, Krebsseifen, Dombach, Grundbach a pod. Všetky potoky i sama Bodva sú bohaté na vodu. Dnešný Medzev kedysi pozostával z dvoch samostatných obcí: Nižného a Vyšného Medzeva. Dnes sú tieto obce vzdialené od seba len 2 km.

O minulosti oboch Medzevov chceme tu len stručne poznamenať, že pravdepodobne vznikli v druhej polovici 13. stor. a ich obyvatelia od prvopočiatku sa živili baníctvom. Pravda, popri baníctve sa zaoberali čiastočne poľnohospodárstvom, ako aj výrobou železa a jeho spracovaním.¹² Do 14. stor. sa dolovalo

Obr. 1. Pohľad na Medzev z juhu

¹² Bližšie údaje o pôvode Medzeva nájdeme v týchto publikáciách: Robonyi G., *Alsó és Felső Meczenzéf*. Magyarországi várm. és városai I. Abauj-Torna vm. és Kassa. (Red.)

a vyrábalo železo v okolí Medzeva dosť primitívnym spôsobom. Vyrobené zvárkové železo obsahovalo veľa trosky a nečistôt, ktoré potom museli sami baníci odstrániť kovaním. V tomto období teda medzevskí baníci a hutníci boli zároveň aj kováčmi, ktorí získané železo spracovávali na rôzne výrobky.¹³ Konkrétnym dôkazom toho je listina z r. 1376, podľa ktorej jasovský prepošť dáva medzevskému poddanému Eliášovi Tegnágolovi tri miesta na rieke Bodve, kde si môže postaviť hámre. Tegnágol podľa zmluvných podmienok tieto hámre nemôže predať, ani do zálohy dať. V listine sa jasne hovorí, že vlastníkom hámrov je zemepán. Ináč existenciu takýchto hámrov, často nazývaných „vulgo hamor dicitur“, nám dokladajú aj viaceré listiny.¹⁴ Podľa ústneho podania starších Medzevčanov obyvatelia obce sa okrem baníctva zaoberali predovšetkým zhotovovaním baníckych nástrojov a v týchto prácach si získali po celej krajine veľmi dobré meno. Výsledkom špecializácie na výrobu baníckych a poľnohospodárskych nástrojov bolo, že sa už r. 1642 združili do samostatného kováčskeho cechu.¹⁵ O počiatkoch ich cechového života vieme len málo, ale z cechových spisov z 18. stor. sa roztvára pred nami spôsob života a forma výroby hámorských kováčov.¹⁶ Takto vieme, že napríklad r. 1667 tovariši pracujúci v medzevských hámroch ukovali veľké množstvo motýk a sekier.¹⁷ V 18. stor. vedenie cechu len vtedy prepustilo učňov, keď pred všetkými majstrami ukovali bezchybne obvyklú sekeru na výrobu šindľov. Z týchto rokov (1774) sa nám zachovala aj mapa Medzeva, kde vidieť rôzne železiarske hámre — počtom 23.¹⁸

Borovszky S. a Sziklay Z., Budapest 1896, 321—328. — L. Gedeon, *Az alsó-meczenzéli német nyelvjárás hangtana*, Budapest 1905, 3—5. — L. Spilka, *A jászóvári prépostság központi birtoktestének jászókörnyéki helységei*. Gödöllő 1944, 1—12. — M. Tischlerová, *Osídlenie a vývin výrobných pomerov v 14. a 15. stor. v oblasti Medzeva*. (Diplomová práca, rkp. 77 str. + 1 mapa, 1963.) Autorka vo svojej práci zhodnotila všetky doterajšie údaje o Medzeve a porovnala ich s pôvodným listinným materiálom. Za láskavé povolenie nahliadnuť do rukopisu vyslovujem jej úprimnú vďaku.

¹³ M. Šarudyová, *Z histórie hutníctva na východnom Slovensku*, 10—12 (publ. *Hutníctvo na východnom Slovensku*, Košice 1962). — E. Mályusz, *Zsigmondkori Oklevéltár I* (1387—1399), Budapest 1901, 678.

¹⁴ Tieto v listine spomenuté a novopostavené hámre mali vysokú hodnotu. Už v 14. stor. sa tunajšie železiarstvo obohatilo o cennú technickú novinku — hámor, t. j. kladivo poháňané vodnou silou, ktorým sa rozkovávala cestovitá železná hruda, vyrobená v slovenskej peci, na základné tvary. Toto vodné kladivo stalo sa potom veľmi dôležitým zariadením spracovávaného medzevského železa. Spomínané staré listiny sa nachádzajú v Št. slov. ústr. archíve v Bratislave, PA Jasov, fasc. 4, č. 47.

¹⁵ Z iných archívnych údajov vieme, že medzevskí kováči ešte r. 1625 neboli organizovaní v cechu. Usudzujeme to z toho, že ich výrobky v spomenutom roku košický kováčsky cech ešte nepovažoval za riadne cechové produkty. (Košický kováčsky cech 2. II. 1625 na košickom trhu skonfiškoval z Medzeva donesené podkovy.) Pozri o tom podrobnejšie: Gy. Kerekes, *A kassai iparos céhek életéből*. Iparosok Olvasótára 1908, 7—8, 14. O vzniku kováčskeho cechu v Medzeve informuje nás G. Rubinyi, *Részletek a régi céhéletből*. Meczenzéli kovácsok. Iparosok Olvasótára 1896, 79.

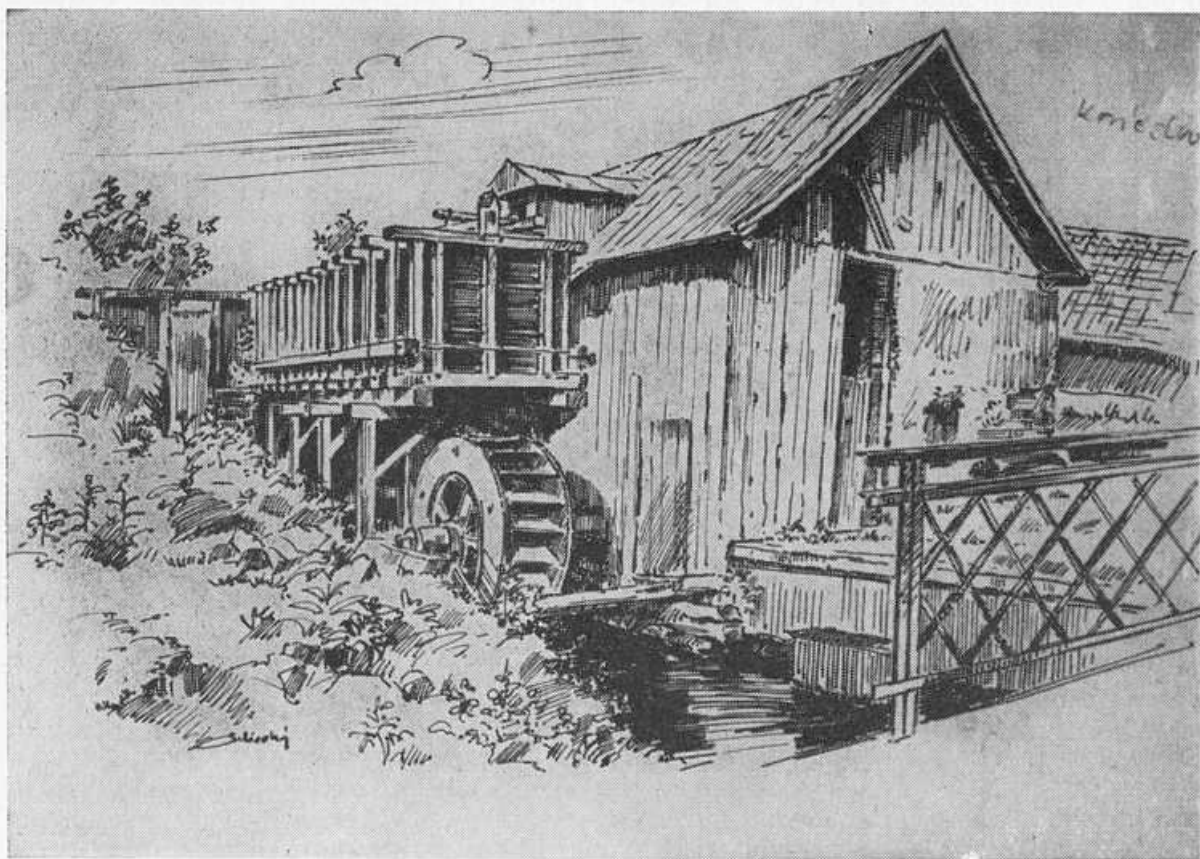
¹⁶ *Cechová kniha* medzevských kováčov. (Nachádza sa v zbierkach Technického múzea v Košiciach.)

¹⁷ *Cechová kniha* 37 — ďalej Rubinyi, c. d., 80.

¹⁸ Mapu zhotovil v júli 1774 Michal Kuhlmann, kráľovský banícky adjunkt. Vtedajší majitelia hámrov: jasovské prepošťstvo 4, Juraj Gedeon 2, Jakub Ludwig 2, Matej Baláž, Ján Bodenlos, Martin Baláž, Martin Gebel (Göbl), J. Schuller, Michal Goutlieb, Michal Krupec,

Je veľmi zaujímavé, že v polovici 19. stor. počet kováčov (majstrov) stúpol až na 600.¹⁹ Z toho vidíme, že občania Medzeva v 19. stor. banícke zamestnanie vymenili kováčstvom. Jednou z hlavných príčin tohto javu bolo, že v chotári Nižného Medzeva pomaly sa vyčerpala železná ruda a namiesto baníctva bolo treba hľadať iné zamestnanie. Ako najvhodnejšie zamestnanie sa ponúkalo há-morské kováčstvo. Na spracovávanie potrebné železo zadovážovali sprvu v blíz-kých gemerských a spišských baniach a hámroch. Neskôršie si dovážali železo na kovanie z Diósgyőru (Maďarsko) alebo z Ostravy (Třinec). Pretože v chotári Vyšného Medzeva bolo viac železnej rudy, jeho obyvatelia ostali naďalej pri baníctve.²⁰

Občania Nižného Medzeva teda pomaly prešli z baníctva na kováčske remeslo. V údolí Bodvy, Dombachu, Grundu, Humela, Goldseifenu, Piveringu, Porče, rad-radom vznikali novšie hámre priam v hustom rade. Všetky boli postavené podľa jednotnej zásady. Nad každým hámrom stála vodná nádrž — jazierko, rečou medzevských Mantákov *tajch*, ktoré zvýšilo vodnú silu z 2 konských síl na 5—6. V *tajchu* nahromadená voda krútila vodné koleso, ktoré priviedlo do pohybu tzv. *Hammer*, t. j. kladivo, podľa ktorého dostal celý objekt aj pome-

Obr. 2. Hámor na vodný pohon v Medzeve. Všetky kresby v článku kreslil A. Schiroký r. 1964

Juraj Schön, Pavol Schmutzer, Jakob Thomas, Simon Bodenlos, Andrej Gottleben, Ján Rom-pauer, Ján Gedeon a Ján Behm (Pöhm).

¹⁹ Pravda, koncom 19. stor. počet medzevských kováčov už klesol na 289. Podrobnejšie píše o tom Robonyi, c. d., 322.

²⁰ Pozri Lucia-baňa, kde sa ešte aj dnes pracuje.

novanie.²¹ Ku každému kladivu patrila 1 vyhňa, pri ktorej pracovali dvaja robotníci (majster a tovariš alebo učeň). Pri práci kladivá spôsobovali taký hluk, že sa nebolo možné ani rozprávať.²²

V 19. stor. počet hámrov teda podstatne vzrástol. Hlavnú príčinu treba vidieť v rozšírení okopanín v celom Uhorsku. Na obrábanie zemiakov, kukurice, tabaku a zelenín bolo treba oveľa viac nástrojov (napr. motýk). K tomu treba ešte poznamenať, že v polovici minulého storočia odvodňovacie zariadenia v celom Uhorsku vytvorili značne väčšie poľnohospodárske plochy pre výsadbu okopanín a to všetko zvýšilo dopyt po poľnohospodárskych nástrojoch.²³

Poľnohospodárske nástroje (pluhy, motyky, kosy, rýle a pod.) dlhý čas vyrábali sprvu rakúsko-štajerské, neskoršie tunajšie slovenské hámre. Keď sa však do výroby týchto nástrojov zapojili aj továrne disponujúce väčším kapitálom, život hámorských kováčov sa stal oveľa ťažším. Počet hámrov čoraz klesal a zástup kováčov sa pre nezamestnanosť sťahoval za more.²⁴ Na prelome storočia počet majstrov a hámrov klesol na 200. Medzevskí kováči sa pokúšali brániť proti výrobkom veľkých tovární viacerým spôsobom. Združovali sa do rozličných družstiev.²⁵ Boli firmy (združenia kováčov), ktoré dočasne odolávali továrenskej konkurencii, ale napokon sa predsa vzdali. Niektoré dielne sa statočne držali a tu i tam aj konkurovali.²⁶ V rokoch po prvej svetovej vojne, najmä po hospodárskej kríze, podľa evidencie košického finančného riaditeľstva r. 1933 v Medzeve bolo v prevádzke už len 95 hámrov (spolu 208 vyhní).²⁷ Ich rozlo-

²¹ Celkový vzhľad a vnútornú štruktúru medzevských hámrov veľmi stručne opisujú: A. Wagenhuberová, *Medzevské hámre*. Vlastivedný zborník I, Košice 1955, 202–212. — J. Puškár, *Medzevské hámre*. Vlastivedný časopis 1963, 39–40.

²² Tento neobyčajný, ale špecifický hluk zbadali niektorí návštevníci už v minulom storočí v Medzeve: „Mecensaif mestečko je v Abaujvári, kde šesto kováčskych majstrov sa vždy parí, Tam jestli si člověk nechráni své uši, Snadno ho ten strašný buchot aj ohluší.“ — A. Zdenkovits, *Abeceda zlatá*. Sborník Muz. slov. spol. XII, 136.

²³ Sem patrili aj práce na protipovodňových priehradách na Dolnej zemi, na reguláciách riek Dunaja, Tisy, Maruše, Kriša a Drávy.

²⁴ Emigráciu medzevských kováčov do Ameriky opisuje aj Robonyi, c. d., 325.

²⁵ Najstarším takýmto združením medzevských kováčov bola firma Tischler—Gedeon—Partl a spol. z r. 1842. Druhé podobné združenie bolo Simon Pöhm a spol. z r. 1844. Najväčším družstvom však bolo Družstvo predavačov a výrobcov železných, oceľových výrobkov v Medzeve, mantácky: Genossenschaft (Družstvo).

²⁶ Roku 1896 počet hámrov schopných prevádzky bol už len 109.

²⁷ *Seznam a mapa vodních děl...* str. 25 + mapa. Podľa tohto úradného sčítania a výkazu finančného riaditeľstva v Košiciach r. 1930 mali v prevádzke svoje hámre ešte títo kováči:

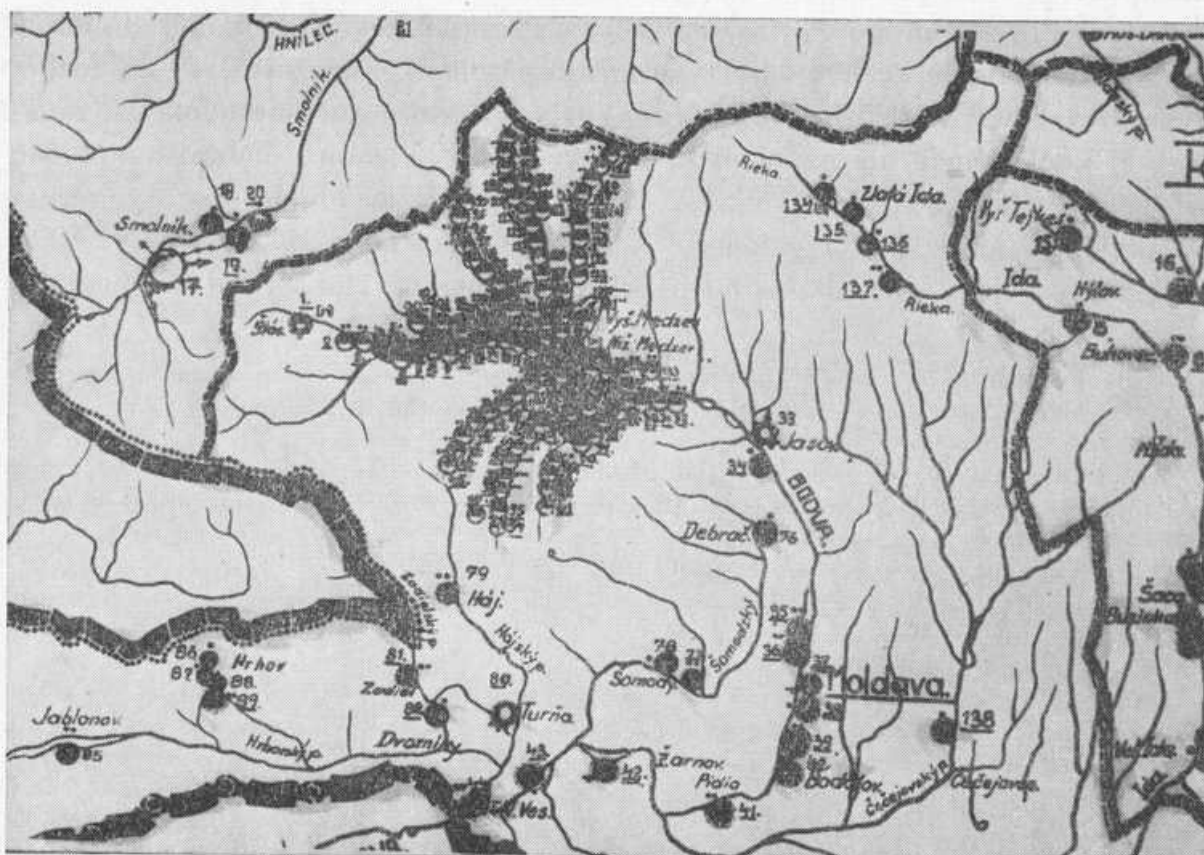
Na potoku Bodva: Družstvo (Genossenschaft), Gaebel Michal Evuš, Parven J. Gedeon, Roob Ján, Roob Andrej, Balaš Matej, Brösth Matej, Wagner Koloman, Göbl Jozef, Bodenlos Lorenz, Göbl Soze František, Tache Ján st., Balaš Anna, Strömpl Lorenz, Gedeon Ignaz, Gedeon Michal, Tache Ján ml., Kosch Lorenz, Pöhm Ján st. + ml., Gobel Ján, Brantfoder, Kozmanova Klára, Pöhm Simon, Göbl Fridrich, Gedeon Vince, Gedeon Andrej.

Na potoku Grund: Gedeon Adolf, Brösth Michal, Presth Jozef (Demal), Gedeon František (Grega), Brösth Helena, Gedeon Juraj-Grenadier, Brösth Julius ml., Wagner Albert (Berta), Wagner Jan.

Na potoku Dombach: Göbl Viktor (mal 6 hámrov), Gedeon Michal, Pöhm Ondrej, Lauka Matej (Gedeon), Brösth Jozef, Progner Ján, Progner Emil, Kosch Lorenz, Schmiedt Jozef, Gedeonová Jolana, Pöhm Simon (7 hámrov), Družstvo.

ženie znázorňujeme na pripojenej mapke (obr. 3). Roku 1955 bolo už len 32 hámrov schopných prevádzky. Roku 1960 už len v 4–5 hámroch pracovali z času na čas pri príležitostných prácach.²⁸

Tu treba ešte poznamenať, že údolie Bodvy, kde ležia obidva Medzevy a pripájajúci sa Štós, je národopisne osobitný, uzavretý svet: rodisko nemeckých „Mantákov“, dnes už hovoriacich troma rečami.²⁹ Je to osobitá, svojrázna skupina, žijúca vlastnou kultúrou, ktorej dialekt sa v mnohom líši od nárečia susednej nemeckej enklávy.³⁰ Líšia sa od severných nemeckých Spišiakov-Zipserov, alebo od Gründlerovcov v údolí Hnilca, — či dobšinských Bulénerov. Mantáci sú veľmi usilovní, sporiví a triezvi ľudia. Podľa nárečových javov jazyka a ľudovej kultúry vôbec treba ich pokladať za potomkov nemeckých kolonistov pochádzajúcich z územia Bavorska a Horného Rakúska. Z ich etnických zvláštností okrem nárečia treba spomenúť ich staršie kroje, zvyky, pripomínajúce tradičný banícky

Obr. 3. Počet medzevských hámrov z r. 1932 (zhotovilo Finančné riaditeľstvo v Košiciach)

Na potoku Pivring: Gedeon Viktor, Tomáš Adolf, Gedeon-Schneider Matej, Wagner Jozef, Franz Jozef, Tomašek Michal, Gedeon Anton (Grenadier), Göbl-Buk Jakub, Brostl Jozef-Lorenz, Rebinca Tomáš-Jakub, Gedeon Barga Ján.

Na potoku Goldseifen: Gedeon Schusta Jakub, Gedeon Georg, Prestl Alois, Tischler Alois, Tischler Emil, Tischler Jozef, Gedeon Jan-Judit, Gedeon Tebl Ján, Gedeonová Mišena, Schwarz Jozef, Eiben Simon, Gedeon Ján, Schwarz-Barga Emerich, Stark Ján (Mišena), Tomašek Tomáš, Göbl Vojtech, Antl Jozef, Eiben Ján, Gedeon Gottfried, Schmotzer Gašpar.

²⁸ Obyčajne na objednávku Tatrasmaltu.

²⁹ Mantácko-nemecky, slovensky a maďarsky.

³⁰ Pozri L. Gedeon, c. d., 83. — Ďalej porovnaj R. Gedeon, *Zvláštnosti nižnomedzevského nárečia*. Dipl. práca FFUK, Bratislava 1961.

život, mnohé prejavy spoločenského života a nakoniec svojrázne hápornícke remeslo.

Keď spomíname túto osobitosť, chceme ešte poznamenať, že v tejto štúdii nemienime opísať postup tohto remesla a jeho dávnejšie tradície. Pokladáme to za osobitnú úlohu. Nechceme sa zdržiavať ani opisom technológie výroby motyky. Sme si síce vedomí, že v týchto úkonoch sa skrýva veľmi veľa prastarých skúseností, tradícií a ešte viac miestnych zvláštností, s ktorými by bolo dobre sa oboznámiť. Stačí, keď tu poukážeme iba na gestá a mimiku, ktoré sa vyvinuli pri dielenských prácach. Medzevskí kováči poznajú mnoho týchto pohybových prejavov, ktorými vyjadrovali jednotlivé fázy a úkony viažúce sa na staré kováčske práce. Tieto gestá neraz obsahovali celé vety, úseky veľmi komplikovaných pracovných postupov. Boli symbolickými dokladmi dejín práce a zaslúžili by si, aby sme sa nimi zaoberali v samostatnej štúdii.³¹

Kováčske majstrovstvo a zručnosť medzevských Mantákov uznávali aj okolití Slováci a Maďari. V okolí Rožňavy o medzevských Mantákoch hovoria toto: „U Medzevčanov sa kováčske remeslo rodí — ako u Cigánov muzika!“³² Deti kováčskych majstrov si už v mladom veku osvojili techniku spracúvania železa, a keď sa dostali za učňov, už úplne ovládali techniku ľahších kováčskych prác. Ťažším kováčskym prácam sa učeň naučil len neskoršie. Pozostávali najmä z kovania rôznych poľnohospodárskych nástrojov a iného riadu — ako motýk, rýľov a ich odborného zhotovenia.

Pravda, nebola to ľahká vec. Tým skôr, že jednotlivé poľnohospodárske nástroje zhotovovali v premnohých obmenách (formách) a váhach. Napríklad medzevskí kováči na prelome storočia vyrábali podľa formy a pomenovania vyše 190—200 druhov motýk. Tu treba pripočítať aj to, že jeden druh motyky (napr. tzv. gracu) bolo treba zhotoviť aj v dvadsatorakých váhach. Váhová škála sa mohla pohybovať od 1/2 funta (= 28 dkg) do 3—4 funtov (= 2 kg). Váha motyky vždy závisela od objednávky, ako aj od toho, do akého kraja (štátu) bola pripravovaná.³³

Vo formách motýk neraz ani neboli podstatné rozdiely. A keď boli, väčšinou sa prejavovali v rozmeroch, tvaroch motyky, najviac v polohe ucha a krku, v umiestení rebra a srdca motyky. Dôležité bolo poznať tvar celého listu.³⁴

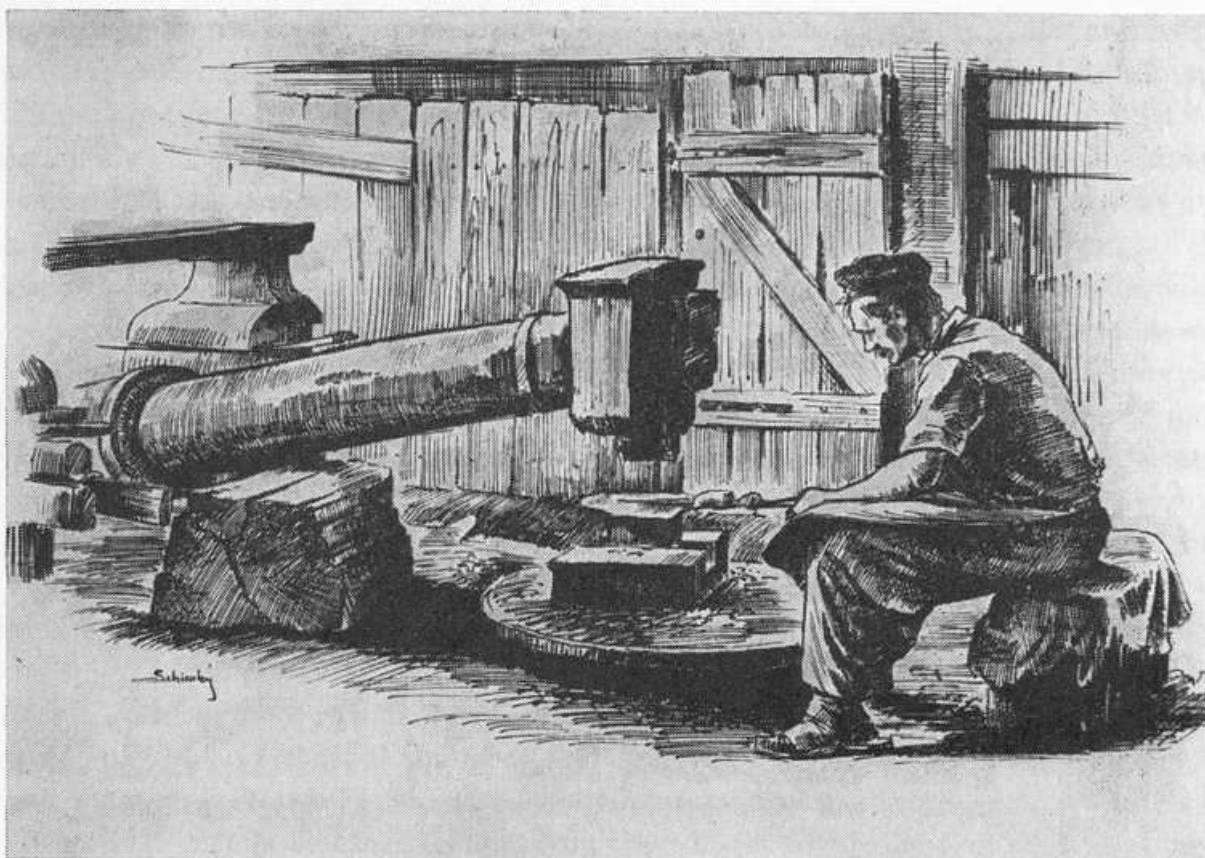
Ako z uvedeného vyplýva, rozličný tvar motýk určovalo viacero kompen-

³¹ Všimol si to už aj A. Zdenkovits, c. d., 136: „Tu sa ústa zašanujú, nech len prsty ukazujú, čo si chcjú hovoriť. A ten, čo je lačný, na spôsob zázračný musí hubu otvoriť.“

³² Márkus, c. d., 83.

³³ Tieto údaje názorne ilustrujú staršie obrázkové cenníky. Napr. *Illustrierter Preiscourant* z r. 1909 (Georg Göbl sen. a Josef Brösl G.), ďalej *Meczenzéli egyesült kapa- és ásógyarak képes árjegyzéke* z r. 1909, *Cennik-Preisliste* z r. 1935 (Simon Pöhm a spol.), *Katalóg motyk a lopat a jineho náradí hospodárskeho* ... z r. 1935. Najväčšiu popularitu mali cenníky Simona Pöhma, ktoré aj viackrát vydal. Posledné vydanie vyšlo r. 1948 bez ilustrácií v kníhtlačiarňi Grafia v Moldave už po znárodnení. Tieto cenníky sú čiastočne vo vlastníctve autora. Pri zbieraní uvedených dokumentov mi cenný materiál poskytol aj Gy. Kiszely z Budapešti. Za jeho nezištnú pomoc mu vyslovujem vďaku.

³⁴ Porovnaj J. T o s c h, *Wathner-s praktischer Eisen- und Eisenwaren-kenner, oder gründliche Anleitung zur Kenntnis der Eisenwaren und deren Gattungen nach Formen und Zeichen* I, II, Graz 1885, 66.

Obr. 4. Buchar — práca mechanizovaného kladiva

tov, čo jednak ľud, jednak kováči mali na zreteli a veľmi pozorne sledovali. Navzdory tomu ľud neodlíšil každý jednotlivý druh iným názvom. Po mene poznáme len asi 6—8 variantov (*široká motyka, graca, kiša, garbovačka, škrabák, klčovnica, ortouka, rohačka* a pod.). Teraz už pochopíme, prečo označujeme pojmom motyka alebo graca tak veľa druhov motýk.

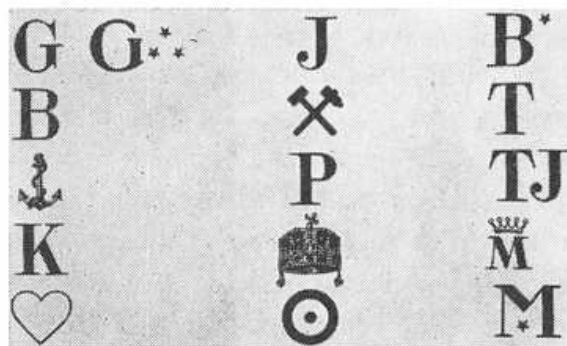
Naproti tomu medzevskí kováči až do nedávnej minulosti, ak chceli svoje výrobky dobre predať, kovali pre každý kraj iný druh motýk a tie potom pomenovali podľa tvaru, váhy, formy a uhla ucha rôznymi názvami. Tu vidíme, že tvar a výzor motýky si určil ľud, — ale meno jej dávali medzevskí kováči. Títo kováči veľmi dobre poznali pôdu jednotlivých krajov Uhorska a vedeli, aký nástroj bude najprimeranejší pre ten-ktorý kraj.³⁵ Tento dôležitý poznatok a zásada by mohla platiť aj pre dnešok.

³⁵ Na regionálne zvláštnosti stredoeurópskych motýk upozornili prvýkrát kováči, ktorí pracovali v rakúskych železiarskych hámroch. Už v cenníku vydanom r. 1835 vymenovali asi 40—50 druhov rôznych motýk, ku ktorým však dodali: „Nebst den angeführten Gattungen werden noch Hauen nach verschiedenen Mustern verfertigt, jenachdem man solche in einer Gegend gewohnt ist.“ J. Wathner, *Der vollständige Kenner der Eisenwaren und ihrer Zeichen*. Grätz 1835, 51. — Je pozoruhodné, s akým veľkým záujmom sledovali medzevskí kováči rôzne krajové varianty stredoeurópskych motýk. V cenníku Simona Pöhma, vydanom r. 1935, čítame takúto výzvu: „Zašlete vzorek, šablonu neb nákres — a dodáme Vám pak přesný výrobek.“ — Senden Sie uns Schablone oder Muster, — wir liefern danach genau.“

I. Balassa, známy maďarský etnograf, hodnotí tieto cenníky vo svojej práci takto: „V budúcnosti skúmatelia hospodárskych nástrojov musia so zvýšenou pozornosťou sledovať

Pokiaľ ide o chronológiu foriem motýk, na základe doterajšieho materiálu môžeme povedať, že škála rôznych obmien sa začína rozširovať až v druhej polovici 19. stor. O niektorých druhoch motýk vieme, že jestvovali už v 17.–18. stor., ale nepoznali sme ich tvar (pozri č. 13, 15, 16, 17). Pri skúmaní medzevského materiálu sa nám podarilo oboznámiť sa aj s formami niekoľkých motýk zo 17.–18. stor.

Tu treba ešte poznamenať, že na kvalitu medzevských poľnohospodárskych nástrojov (teda aj na kvalitu motýk) dávali už v dobe cechov veľký pozor. Cechy dali prekontrolovať v hámroch zhotovené výrobky dvom starším majstrom. Keď v kvalite motýk zistili nejaké nedostatky, majstra alebo jeho pomocníka peňažne pokutovali.³⁶ Po likvidácii cechového zriadenia viacerí majstri začali dávať ako ochranu na svoje produkty svoje majstrovské značky.

Obr. 5. Majstrovské značky kováčov z konca 19. stor.

Tieto značky najčastejšie pozostávali z monogramu toho-ktorého majstra. Napr. B — Bröstl alebo Bodenlos; G — Göbl; P — Pöhm; T — Tischler alebo Thomas a pod. Iní dávali voľne volené značky: napr. srdce, kruh (s bodkou), kladivá,

Spočiatku, kým vo výrobe motýk nebola veľká konkurencia, aj pri najprísnejšej kontrole sa niekedy prihodilo, že z niektorého hámra sa dostal na trh nepodarok. O takomto prípade čítame v cechovej knihe medzevských kováčov z r. 1799. Predstavenstvo mesta Debrecína na čele s richtárom žiada listom z 18. 6. 1799 predstavenstvo mestečka Medzeva a cech miestnych kováčov, aby motyky, ktoré kováči na vozoch dovezú na debrecínsky jarmok, medzevskí kováči nepredávali balené v slame, lebo medzi takto predávanými motykami bolo veľmi veľa chybného tovaru. Debrecínske predstavenstvo žiadalo teda medzevských kováčov, aby svoj tovar predávali na trhu podľa viedenských alebo viedensko-novomestských zvyklostí, t. j. viditeľne.³⁷

Medzevskí kováči podľa starej tradície rozvážali svoje výrobky do zriadenia železníc po celom Uhorsku na plachtových vozoch. Majitelia takýchto vozov boli furmani-gazdovia, známi po celej krajine. Na vlastných vozoch a s vlastnými koňmi vozili tovar kováčov na jarmoky alebo priamo do skladov obchodníkov so železom. Najviac motýk vozili do Debrecína, Miškovca, Vacova, Pešti, Pätikostolia a do Banátu. Do Medzeva a okolia sa vracali naložení iným tovarom: obyčajne potravinami, slaninou, obilím, múkou a pod. Z bezpečnostných dôvodov chodievali v skupinách, v tzv. *karavánach*. Jednu skupinu, skladajúcu

všetky cenníky (ďalej archívy tovární a závodov), musia sa zbaviť svojich predsudkov, že jednotlivé pracovné nástroje, ktoré sa vyrábajú v továrňach, nemôžu sa už vyznačovať nijakým etnickým znakom.“ (I. Balassa, c. d., 158.)

³⁶ Rubinyi, c. d., 80.

³⁷ Cechová kniha medzevských kováčov, 102.

sa z 8—10, niekedy aj z viac vozov, viedol osobitne vyhliadnutý *majster karavány*. Na jeden voz sa zmestilo 8—10, niekedy až 25 metrákov tovaru.³⁸

Motyky, pripravené na trh, ukladali do ľahkých jedľových sudov, a to podľa foriem a váh, čiže do jedného suda sa dostal len jeden druh motýk. Aj ukladanie do suda si vyžadovalo odbornosť. Každá motyka mala svoje miesto, skladali ich k sebe — ako karty. Do jedného suda sa zmestilo 100—120 motýk. V sudoch prevážali motyky asi do r. 1890. V rokoch na prelome storočia začali dopravovať motyky vo zväzkoch po 10—20—25 kusov navlečených na drôt.³⁹

V minulých storočiach medzevskí kováči pripravovali svoje výrobky predovšetkým pre jarmoky. Na základe starého zvykového práva (podľa ústnej tradície: kráľovského privilégia) mohli slobodne po celej krajine predávať svoje výrobky. Tento voľný pohyb umožnil Medzevčanom vidieť rozličné kraje a všimnúť si miestne požiadavky na motyky a na iné poľnohospodárske nástroje. Pri najbližšej príležitosti sa už zjavili so žiadaným tovarom — ktorý pochopiteľne do posledného kusa predali.⁴⁰

O ich pohyblivosti máme údaje už aj z konca 18. a začiatku 19. stor. Po vyčerpaní baní časť Medzevčanov roztrúsené pracovala na odvodňovacích kanáloch starého Uhorska a boli známi aj ako cestní robotníci.⁴¹ Tento putovný

spôsob života tiež prispieval k tomu, že sa oboznámili s pôdou vzdialených krajov a s príslušnými formami nástrojov, ktoré potom aj doma sami ľahko zhotovili.⁴²

Poznając tieto okolnosti, chceme opísať motyky vyrobené v medzevských hámroch, lepšie povedané, opísať rozličné varianty motýk, ktorých počet, ako sme to už povedali, prevyšoval vyše 200 druhov. Pravda, nemožno to chápať tak, že sa tieto motyky neustále vyrábali. Množstvo variantov motýk sa vyvinulo za posledných sto rokov, v rôznych obdobiach, v minulom i v tomto storočí. Pravda, sortiment stále rástol, ako to ďalej budeme vidieť, zveľadil sa aj o cudzokrajné (transkontinentálne) varianty.

Obr. 6. Medená pečiatka Jacoba Tomasa, kováčskeho majstra z Medzeva z r. 1807 (zo zbierok Východosl. múzea v Košiciach, č. i. 20343)

³⁸ O živote týchto furmanov pozri podrobnejšie M. Markuš, *Vozárne na východnom Slovensku*. Vlastivedný časop. 1965, 15—16.

³⁹ Podobne dopravovali a balili kováčske výrobky z hámrov aj v Rakúsku.

⁴⁰ Pozri Markuš, c. d., 83.

⁴¹ A. Vályi, *Magyarországnak leirása* II, Buda (Budín) 1799, 589. — E. Fényes, *Magyarországnak mostani állapotja* II, Pest 1827, 33.

⁴² I. Balassa, *Medzevskí robotníci pri zemných úpravách*. Slov. národop. 1962, 121—123.

Motyky vyrobené v medzevských hámroch a podnikoch zatriedujeme podľa ich formy do týchto hlavných skupín:⁴³

1. štítové;
táto skupina sa člení na dve podskupiny:
a) so špicatým spodkom,
b) s okrúhlym spodkom;
2. trojuholníkové;
3. podlhovasté (tzv. odkrývacie motyky);
4. hranaté (štvorcové, trapézové);
5. klčovnice (*ortovky*);
6. srdcovité (alebo listové);
7. okrúhle, elipsovité a iné;
8. polkruhové a formy kruhového výseku;
9. exotické (transkontinentálne).

Motyky zaradené do týchto skupín predstavujeme v priložených tabuľkách. Každá motyka je očíslovaná. Rozmery a váha označujú priemer druhu. Pri každej motyke uvádzame jej pôvodné, „mantácke“ pomenovanie, spôsob, miesto jej používania a prípadne analógie (varianty). Jednotlivé motyky predstavujeme dvojakým spôsobom: spredu a z bočného pohľadu.

Väčšinu údajov — ktoré sa vzťahujú na tu ilustrované a opísané motyky, získali sme od najstarších medzevských kováčov.⁴⁴ Pri zbieraní materiálu sme našli aj niektoré prototypy.⁴⁵ Niektoré chýbajúce typy motýk sme dali v rokoch 1963—1964 vyhotoviť u medzevských kováčov. Tieto zrekonštruované typy sme umiestili sčasti do zbierok Slovenského národného múzea v Martine, sčasti do zbierok Technického múzea v Košiciach. (Menšiu časť týchto prototypov sme zaradili aj do zbierok Okresného múzea v Rožňave)⁴⁶. Väčšina v Medzeve vyrobených motýk je teda skompletizovaná a prístupná v našich múzeách a k dispozícii prípadnému ďalšiemu porovnávajúcemu štúdiu.⁴⁷

⁴³ K. Moszynski triedi slovanské motyky do týchto skupín: 1. trojuholníkové, 2. trapézovité, 3. okrúhle, 4. srdcovité, 5. vidlicovité (*Kult. lud. slov.* I, 208). Sovietska odborná literatúra rozlišuje nasledujúce formy motýk: 1. oválne, 2. trojuholníkové, 3. polkruhové a pod. (Bežkovič — Žegalova — Lebedeva — Prosvirkina, c. d., 29.)

I. Balassa zaraďuje maďarské motyky do 6 typov: 1. štvorcové, 2. okrúhle, 3. polokrúhle, 4. zaokrúhlené, 5. srdcovité a 6. špicaté. (*A magyar kukorica*, 161—165. — *Der Maisbau in Ungarn*. Acta Ethnogr. 1956, 124—125.) V súčasnom obchodnom živote v Maďarsku rozlišujú len 3 hlavné skupiny motýk: 1. špicaté, 2. okrúhle, 3. hranaté.

⁴⁴ Najcennejšie údaje mi poskytli Jozef Tischler st. a Gejza Pöhm.

⁴⁵ Poľnohospodárske múzeum v Nitre na náš návrh r. 1963 prevzalo 172 exponátov prototypov od J. Tischlera st. — Tieto predmety sú evidované v prírastkovom denníku PM v Nitre pod č. 2861—3030.

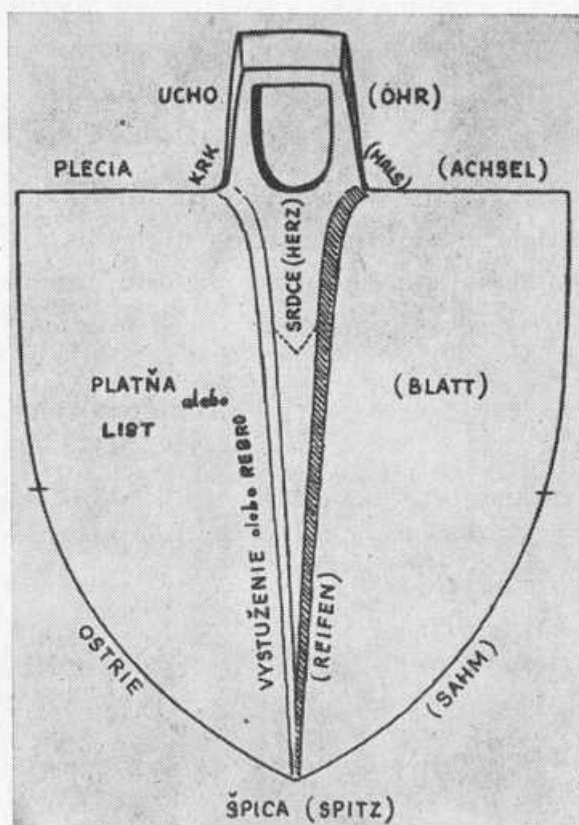
⁴⁶ Takéto dodatočné rekonštrukcie rôznych pracovných nástrojov pre muzeálne účely sú bežné aj v iných etnografických múzeách. Pozri o tom podrobnejšie E. Fél — T. Hofer, *A monografikus tárggyűjtés*. (Über monographisches Sammeln volkskundlicher Gegenstände.) Népr. Ért. 1964, 14—15. — Tomuto javu veľmi podobné, dávnejšie zanechané, ale ešte živými svedkami rekonštruované poľnohospodárske pracovné nástroje a procesy veľmi originálnym spôsobom opisuje vo svojej publikácii aj Gy. Nagy, *Hagyományos földművelés a Vásárhelyi pusztán* (Der hergebrachte Ackerbau auf der Puszta von Vásárhely), Budapest 1963, 11.

⁴⁷ Tu ilustrované motyky boli nakreslené podľa pôvodných (do múzea zaradených) exem-

Prv než by sme sa pustili do podrobnejšieho opisu jednotlivých druhov motýk, považujeme za potrebné presnejšie opísať jednotlivé časti (terminológiu) motýk. Pridržiavame sa pomenovaní, ktoré používali sami medzevskí kováči.

V Medzeve zhotovená motyka obyčajne má tieto časti: 1. ucho (Ohr) — 2. krk, krčok (Hals) — 3. plecía (Achsel) — 4. srdce (Herz) — 5. rebro (Reifen) — 6. list, platňa (Blatt) — 7. ostrie (Sahm) — 8. špica (Spitz) — 9. porisko (Stiel)⁴⁸ (obr. 7).

V Medzeve zhotovené motyky sú:

Obr. 7. Terminológia širokej motyky

1. Široká alebo mistelbašská motyka (Mistelbacher Haue), p. v. 80–100 dkg

Meno dostala od hornorakúskeho mestečka Mistelbach. V okolí Mistelbachu už oddávna intenzívne pestovali hrozno a repu. Táto forma motyky sa rozšírila v druhej polovici 19. stor. — najmä v Rakúsku, potom aj na Slovensku (na Žitnom ostrove, na Spiši a v ostatnej časti východného Slovenska). Obľúbili si ju aj v Maďarsku (župy Szabolcs, Hajdú, Békés, Zadunajsko) a na rovinách Zakarpatskej Ukrajiny. Na prelome storočia mistelbašská motyka sa pomaly stala jednou z najobľúbenejších motýk v celej strednej Európe. Na Slovensku ju roľníci poznali skôr pod menom *široká motyka* alebo *graca*.⁴⁹ Maďari ju spomínajú pod menom *lapos* alebo *lapis kapa*.⁵⁰

plárov. (Poľnohospodárske múzeum v Nitre, Národopisné odd. SNM v Martine, Technické múzeum v Košiciach, Okresné banické múzeum v Rožňave.)

⁴⁸ Podľa maďarských múzeológov sa pre jednotlivé časti motyky používa táto terminológia: 1. küpü alebo (kapa)-fok, 2. nyak, 3. (váll) sarok, 4–5. ér, orom, 6. lap, lánna, 7. éle, 8. hegye, 9. nyél: (Informácie mi poskytli dr. A. Béres z Debrecína, dr. E. Fél a T. Hofer z Budapešti.) Podľa rumunských prameňov jednotlivé časti motyky sa menujú: 1. muchea, urechea, 2. gitul, 3. coltul, 4–5. —, 6. leafa, fierul, 7. tainsul, gura (T. Pamfile, *Agricultura le Romini*, Bucuresti 1913, 74–76, obr. 40–43).

⁴⁹ Podľa konštatovania Slovníka slovenského jazyka (zv. I, 439) *graca* je nárečové slovo. (Poznajú ho aj v Poľsku.) Podľa nášho náhľadu toto pomenovanie je rozšírené skoro po celom území Slovenska. Pravda, nie všade má *graca* ten istý tvar a význam „širokej motyky“.

⁵⁰ Na východnom Slovensku medzi ukrajinským obyvateľstvom takúto širokú motyku volajú *lapiškou*. (Prikra, obec pri Dukle, okr. Bardejov.) Zrejme ide tu o prevzatie maď. slova „lapis kapa“.

Vyrábali ju v rôznom vyhotovení, podľa toho, akému účelu slúžila. Jednoduchšiu a súčasne najľahšiu obmenu používali na okopávanie zemiakov a kukurice (70 dkg). O niečo ťažšie motyky (80—100 dkg) používali v tvrdšej pôde (napr. v okolí Bratislavy). Najťažší variant, neraz o váhe 1,5 kg, používali najradšej na okopávanie hrozna (Zakarpatská Ukrajina).⁵¹

Plecia mistelbašských motýk boli dávnejšie trochu ovisnuté. Plecia motýk vyrobených v Medzeve na prelome storočia boli už rovné. Najcharakteristickejšou zvláštnosťou týchto motýk bolo dlhé a silné rebro. Podľa všeobecnej medzevskej mienky kováč-motykář mal vedieť zhotoviť túto formu motyky. Pravda, výroba mistelbašskej motyky si vyžadovala veľkú pozornosť a zručnosť. Na jarmokoch bol po nej najväčší dopyt.

2. Miškovská motyka (Mischkolzer Haue), 80 dkg

Podobá sa mistelbašskej (širokej) motyke. Líši sa od nej len tým, že je trochu dlhšia a užšia, aj rebro má o niečo silnejšie ako mistelbašská motyka. V maďarských obchodoch so železom sa dnes už nerozlišujú tieto dva druhy motýk. (Miškovská a mistelbašská motyka sa vedú pod jedným výrobným číslom: MNOSZ 602.) Podľa maďarských obchodníkov v súčasnosti je tento druh motyky najobľúbenejší na celom území Maďarska.⁵² Používali ju na okopávanie rozličných plodín (zemiakov, kukurice, repy a hrozna) najviac v okolí Miškoveca (najmä v obci Szikszó), ďalej v župách Hajdú, Bihar, Szabolcs (Maďarsko). Vážila obyčajne od 60 dkg do 1 kg. Ťažšie varianty boli pre chlapov. Pre ženy a deti zhotovovali ľahšie kusy.⁵³

3. Gemersko-spišská „garbovačka“ (Kohlen Haue), 170 dkg

Tiež sa veľmi podobá mistelbašskej motyke. Rozdiel je len v tom, že je oveľa ťažšia. Dodnes je veľmi obľúbená u gemerských a spišských baníkov.⁵⁴ Garbovačka má veľmi pozoruhodné a hrubé ucho. Je nepostrádateľným nástrojom pri ťažších banských prácach. Ročne sa ich spotrebuje niekoľko tisíc. Okrem baníkov ich radi kupujú aj rôzne dopravné podniky (ČSD).

4. Modranská vinohradnícka motyka (Modreiner Haue), 160 dkg

Táto motyka je najvýraznejším exemplárom širokoplecích motýk. Svojimi rozmermi a váhou patrí k najťažším slovenským motykám (2 kg). Veľmi pozoru-

⁵¹ O váhe a cene v Medzeve zhotovených motýk nás podrobnejšie informujú už spomenuté cenníky. Pozri pozn. 33.

⁵² M. Bodó, I. Szabados, szerk., *Vas és edény-árúismeret*, Budapest 1953, 47. — B. Fehér, J. Sértő-Radits, *Vaskereskedelmi árúismeret*, Budapest 1957, 113. — Márkus M., *Felsőmagyarországi kapaformák*, Miskolci Hermann O. Múzeum Közleményei, 1964, 35—41.

⁵³ M. Márkus, *Felsőmagyarországi kapaformák*, 36.

⁵⁴ Je pozoruhodné, že lisované „garbovačky“ (vzor ČSN 7266) v závodoch Spišských železoručných baní (Spišská Nová Ves) nemohli používať. Tunajšie železoručné bane totiž potrebovali „bezvýhradne také garbovačky“, aké si v Medzeve sami objednávali. Na tento účel si vypracovali vlastné vzory, ktoré zaslali medzevským kováčom s poznámkou: „Žiadame Vás, aby ste nám naše dodávky každopádne vybavovali podľa uvedených vzorov!“ (Citované z listu podniku zo dňa 15. 11. 1950.)

hodná je aj forma ucha, takže nasadená na porisko uzaviera s ním dosť ostrý uhol. Podľa tradície porisko sa zaprávovalo do nej dvoma spôsobmi: z d n u k a a z v o n k u. A taktiež dvojako ju bolo možné používať: 1. ako riadnu motyku, 2. ako rýľ.⁵⁵ Používali ju najmä vo vinohradníctve v okolí Modry (Malé Karpaty). Predtým ju radi kupovali i na Žitnom ostrove.

5. P e z i n s k á m o t y k a (Bösinger Haue), 90 dkg

Patrila medzi motyky veľkých foriem; jej váha niekedy dosahovala až 2 kg. Poznali ju na svahoch viníc Malých Karpát až po samú Bratislavu. Máme zprávy aj o tom, že ju používali i vo viniciach Nitry a Levíc. Ucho tvorilo taktiež s poriskom ostrý uhol, bolo však o niečo užšie ako ucho modranskej motyky a pod ním bolo krátke srdce.

Kedysi v takých istých rozmeroch zhotovovali medzevskí kováči i t r n a v s k ú m o t y k u (Tyrnauer Haue), s tým rozdielom, že jej srdce bolo prikované zvonku.

6. Š t i a v n i c k á m o t y k a (Schämnitzer alebo Schelmetzer Haue), 70 dkg

Štiavnická motyka patrila medzi menšie, ale veľmi silné motyky. Zhotovovali ju vo viacerých vyhotoveniach, podľa toho, či bola určená na okopávanie alebo do baní. Ucho mala takmer rovné, na okraji s malým doplnkom, ktorý slúžil na upevnenie poriska. Používali ju najmä v okolí Štiavnice—Zvolena a odtiaľ sa rozšírila do celého údolia Ipľa. Najmenšie varianty tejto motyky sa používali v domácich záhradkách. Oblúbené boli hlavne v okolí Rožňavy a v údolí Slanej až po Dobšínú. Preto medzevskí kováči tieto najmenšie obmeny často nazývali aj r o ž ň a v s k ý m i m o t y k a m i.

7. T o p o ľ ě i a n s k a m o t y k a (Topoltschaner Haue), 80 dkg

Taktiež patrila medzi motyky menších rozmerov. Najcharakteristickejšie je pre ňu okrúhle, valcovité ucho. Zhotovovali ju v rozličných rozmeroch. Bola veľmi oblúbená v okolí Nitry, Topoľčian, Hlohovca a Seredi. Používali ju na všetko. Pred používaním ju vždy dobre naostrili, preto sa pomerne rýchlo opotrebovala.

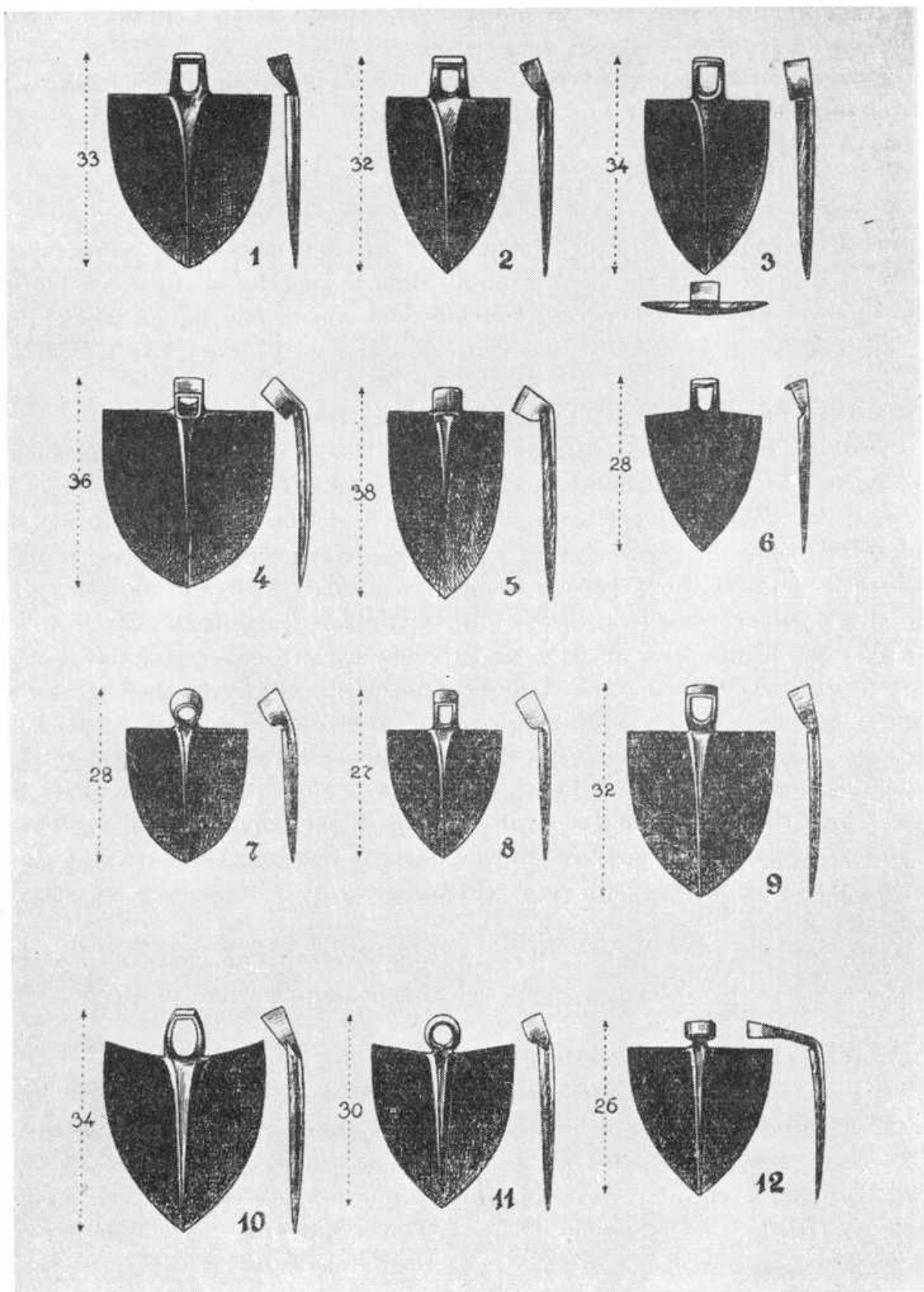
8. R á b s k a m o t y k a (Raaber Haue), 50—60 dkg

Motyka celkom malých rozmerov. Vyrábali ju vo viacerých vyhotoveniach a s dvojakým uchom. Na silnejšiu motyku prikovali štvoruhlasté, na slabšiu okrúhle ucho. Tento druh motyky je dosiaľ oblúbený najmä v okolí Rábu (Győr), Komárna, v župe Fejér, Veszprém a Vas, ako aj okolo Neziderského jazera.

Ak mala rábska motyka slavónske ucho, volala sa k e s t h e ľ s k o u m o t y k o u.⁵⁶ Používali ju na okopávanie hrozna.

⁵⁵ Domnievame sa, že tento dvojaký spôsob nasadenia poriska motyky (ako aj ďalších variantov) je veľmi dôležitým prvkom používania a historického vývoja tohto pracovného nástroja.

⁵⁶ Keszthely je malé mestečko pri Balatone.

Obr. 8. Motyky štítovej formy: 1. mistelbašská, 2. miškovská (Maďarsko), 3. banská *garbovačka* (Gemer, Spiš), 4. modranská, 5. pezinská, 6. štiavnická, 7. toľčianska, 8. rábska, (Győr, Maďarsko), 9. berínska (Jászberény, Maďarsko), 10. debrecínska, 11. déžska (Dej, Rumunsko), 12. dindešská (Gyöngyös, Maďarsko)

Ak mala táto motyka silnejšie okrúhle ucho, nazývali ju *sigetvárskou motykou*.⁵⁷

Záverom ešte treba poznamenať, že túto motyku používali aj v Sedmohradsku — ale tu už mala názov *turdská motyka*.⁵⁸

9. Berínska motyka (Berener Haue), 90—100 dkg

Zväčša patrila medzi väčšie motyky, hoci pre ženy a dievčatá ju robili aj v menších rozmeroch a ľahšie. Pokladali ju za silnú motyku, aj rebro (vystuženie) a ucho mala ukuté čo najhrubšie. Bola to motyka maďarských bítešov (statkárskeho sluhov) a kopáčov, *kopníkov*. Okopávali ňou najmä tabak. Bola veľmi rozšírená v Jászberényi, na Nyírségu a v povodí hornej Tisy a Bodrogu.

10. Debrecínska motyka (Debreziner Haue), 90 dkg

Patrila medzi najcharakteristickejšie uhorské široké motyky. Najpríznačnejšie pre ňu boli vysoko vytiahnuté plecacia, ako aj oválne formované ucho. Ináč jej rozmery sa zhodujú s mistelbašskou motykou (č. 1). List (platňa) tejto motyky bol veľmi tenký. Aj plecacia kováči vyostrovali, lebo vedeli, že sedliaci v okolí Debrecína najradšej kopú bočnou hranou, ba niekedy i plecami motyky, a nie jej špicou, keďže pôda tohto kraja je veľmi ľahká a piesočnatá. Starší kováči neradi vyrábali túto motyku, lebo na vytiahnutie pleca bolo treba veľa trpezlivosti a praxe. V Debrecíne túto kedysi veľmi obľúbenú motyku nazývali *sarkos kapa*, t. j. motyka so zdvihnutými plecami. Níredházski Tirpáci (slovenskí kolonisti) volali ju *maďarskou motykou*. Podľa údajov starších debrecínskych maďarských gazdov tento typ motyky sa používal aj v iných miestach horného Potisia.⁵⁹ Veľmi dobre sa ňou okopávali všetky poľnohospodárske plodiny, hlavne kukurica, zemiaky a tabak. V Medzeve zhotovené debrecínske motyky objednával od tamojších kováčov až do r. 1918 miestny veľkoobchodník so železom E. Šestina.⁶⁰

Podľa informácií P. Kuku (Okr. múzeum Zvolen) túto motyku používali kedysi aj na okolí Zvolena, a to pri sadení zemiakov, a volali ju *gracou*.

11. Déžska motyka (Descher Haue), 70 dkg

Dej je sedmohradské mestečko v údolí rieky Samoš (Rumunsko). Ako vidíme na tab. I, formou sa veľmi podobala debrecínskej motyke, taktiež mala vyzdvižené plecacia. Najskôr ju používali na okopávanie vínnej révy, neskôr aj iných poľnohospodárskych produktov. I na Dolnej zemi v Maďarsku bola veľmi obľúbená, napríklad v okolí Hatvanu, Dindešu okopávali ňou aj tabak. Mala okrúhle ukuté ucho. Tieto tradičné okrúhle uchá starší medzevskí kováči nazývali aj *truscovskými*.⁶¹

⁵⁷ Szigetvár je tiež malé mestečko v blízkosti rieky Drávy (Maďarsko).

⁵⁸ Informácie dr. K. Kósa, pracovníka Etnogr. odd. Sedmohradského múzea v Kluži.

⁵⁹ Informácia dr. I. Ferencziho, pracovníka múzea v Debrecíne.

⁶⁰ Informácia dr. A. Béresa, riaditeľa múzea v Debrecíne.

⁶¹ Podrobnejší opis pozri č. 13.

Celkom ľahký variant tradičnej déžskej motyky nazývali *s a t m á r s k o u m o t y k o u* (Satmarer Haue). Používali ju na okopávanie tabaku v bývalej župe Szatmár (Sedmohradsko).

12. *D i n d e š s k á m o t y k a* (Gyöngyöschér Haue), 70 dkg

Táto motyka patrila medzi charakteristické uhorské typy motýk: jej ucho a krk v pravom uhle vysoko vyčnievali nad platňu motyky. Zhotovenie dindešskej motyky bolo dosť komplikované, takže nie každý majster ju chcel vyrábať. V poslednom čase ju už ani nevyrábali, hoci v okolí maďarského Dindeša a Hatvanu bola veľmi vyhľadávaná. Od r. 1918 zhotovovali ju medzevskí kováči presídlení v Šalgótarjáne v Maďarsku. Pokladáme ju za motyku staršej formy, lebo sa vyskytuje v staršej odbornej literatúre už na počiatku 19. stor.⁶² Podľa tradície používali ju najmä na kopcovitých miestach, a keď bolo potrebné, porisko nasadili zvonku a vtedy s ňou pracovali ako s rýľom. (Porovnaj s modranskou a pezinskou motykou, opísanou pod č. 4–5.) Je pozoruhodné, že tento druh motyky radi kupovali aj na jarmokoch vo Vacove a Aszóde.⁶³

13. *T r u s c o v s k á* alebo *t o r o c s k á m o t y k a* (Torozkoer Haue), 70 dkg⁶⁴

Truscov je sedmohradská dedinka v blízkosti Turdy (Rumunsko). Malá motyka, ktorá sa tu používala, bola veľmi vyhľadávaná nielen v jej okolí, ale v celom povodí riek Ariesul a Maruša. Mala okrúhle ucho a rovné plecica. Podľa priznania starých kováčov bolo ju treba ukoť z veľmi tvrdej ocele, a preto jej výroba nebola najľahšia. Treba ju zaradiť medzi staršie druhy motýk, lebo ju spomínajú uhorské listiny už zo 17. stor.⁶⁵ Najnovšie ju už ani nevyrábali v Medzeve, lebo jej výrobu po prvej svetovej vojne prevzali rešické hámre v Sedmohradsku. Domnievame sa, že torocskú motyku vyrábali aj v obci Truscov (Torockó), lebo kedysi boli aj tu bane a bolo rozšírené i kováčske remeslo.⁶⁶

14. *K l u ž s k á m o t y k a* (Klausenburger Haue), 50 dkg

Táto forma motyky sa veľmi podobala predchádzajúcej torocskej motyke. Rozdiel medzi nimi bol ten, že novšie kovaná klužská motyka bola menšia a ucho mala patentované.

15. *B y s t r i c k á m o t y k a* (Bistritzer Haue), 70 dkg

Bystrická motyka dostala svoje meno po sedmohradskom mestečku Bystríța (Rumunsko). Podobala sa predošlým dvom motykám, len v rozmeroch ich pre-

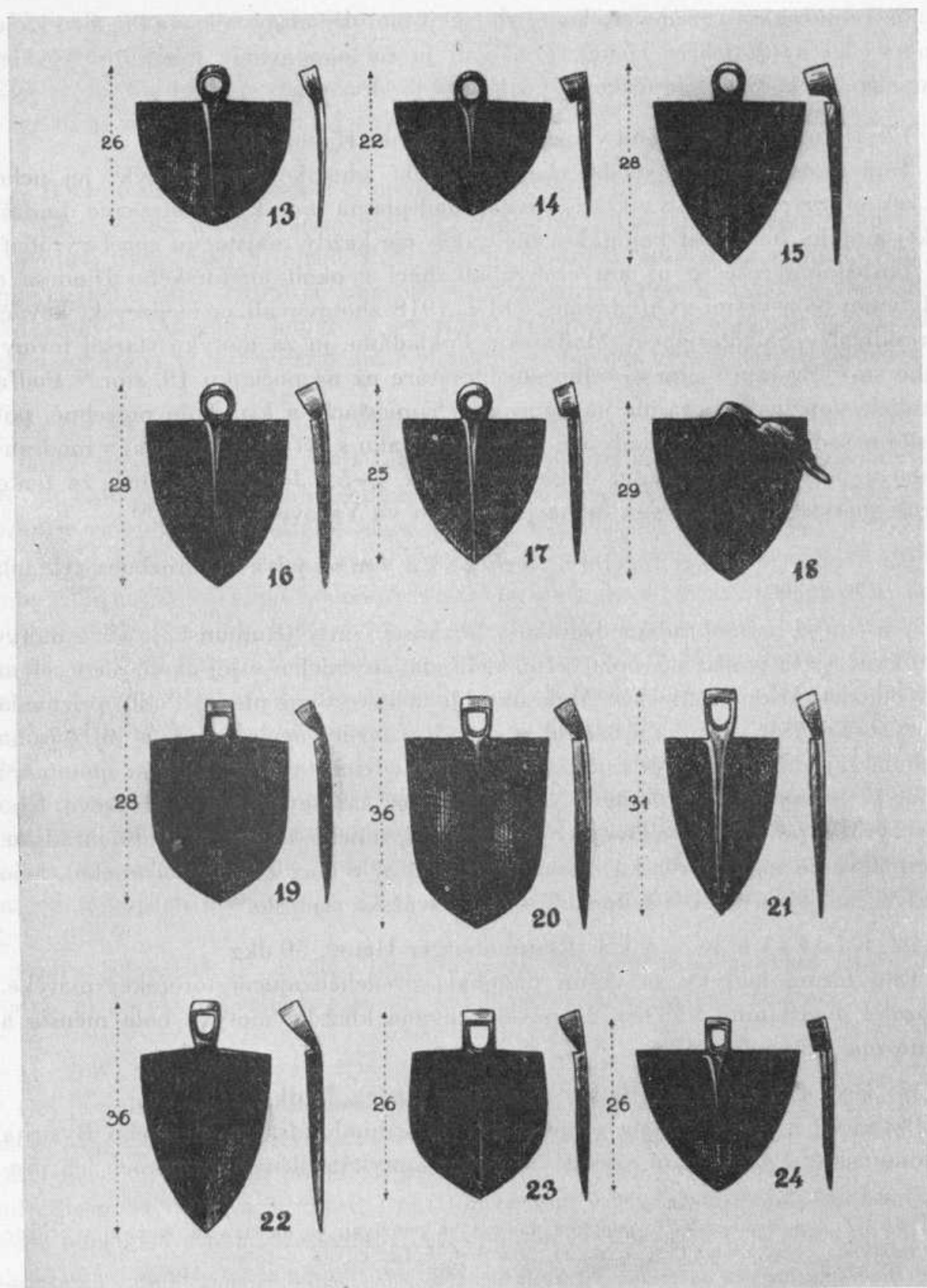
⁶² Je veľmi pozoruhodné, že podobné motyky sa používali už na zač. 19. stor. aj v Srijeme (Juhoslávia). Pozri *S c h a m s*, c. d., II, 185. Taf. I. fig. c.

⁶³ Dindešská motyka na prelome storočia mala aj jednoduchšie varianty. Slúžila na okopávanie zemiakov a kukurice.

⁶⁴ Pre zahraničný trh vyrobené tradičné motyky tu menujeme aj podľa starého používania — presne tak, ako sme to počuli od samých kováčov.

⁶⁵ Ide tu o tieto sedmohradské motyky z r. 1627: torocská, varadínská, mediášska, bystrická a šegešvárska. Pozri o tom podrobnejšie: I. *G y ö r f f y*, *Földművelés* (A magyarság néprajza II, 1941, 160).

⁶⁶ *J. J a n k ó*, *Torda, Aranyosszék és Torockó magyar népe*, Budapest 1893, 296. — *A torockói vasbányászat és kohászat*, Budapest 1893, 53.

Obr. 9. Motyky štitové formy: 13. toroeská (Traseau, Rumunsko), 14. klužská (Cluj, Rumunsko), 15. bystrická (Bystrița, Rumunsko), 16. varadínska (Oradea Mare, Rumunsko), 17. mediášska (Rumunsko), 18. uhliarsko-hutnícka (Handlová, Ostrava), 19. moravská špicatá, 20. hardeggská (Rakúsko), 21. frenštatská, 22. znojemská, 23. hustopečská, 24. rakovnická

vyšovala. Bola známa už v 17. stor. a svoje dobré meno si zachovala v Sedmohradsku takmer dodnes. Kovali ju taktiež z tvrdej ocele. Mala okrúhle, skoro valcovité ucho. Rebro prikúvali na ňu zvonku a väčšie exempláre pripevňovali ešte k porisku malým predĺženým železkom.

16. V a r a d í n s k á m o t y k a (Grosswardeiner Haue), 80—100 dkg

Je taktiež veľmi starým druhom sedmohradskej motyky. Vyrábali ju vo viacerých obmenách a rozmeroch. Niektoré varianty sa podobali debrecínskej (č. 10) alebo déžskej (č. 11) motyke. Patrila medzi väčšie druhy motýk.

17. M e d i a š s k á m o t y k a (Mediascher Haue), 70 dkg

Je to veľmi stará — už v 17. stor. spomínaná sedmohradská motyka. Mala silné okrúhle, valcovité ucho. V poslednom čase (po prelome 19. stor.) ju prestali vyrábať.

18. O s t r a v s k á u h l i a r s k o - h u t n í c k a m o t y k a (Kohlen Haue), 110 dkg

Túto motyku používali predovšetkým ostravskí baníci a hutníci a často ju používajú aj dnes. Z martinských pecí obyčajne ňou vyhrabávajú rôzne odpadky a trosku.

19. M o r a v s k á š p i c a t á m o t y k a (Rundmährische spitze Haue), 60 dkg

V Medzeve už dosť dávno vyrábali moravskú motyku. Spomínajú ju aj starí kováčski majstri a stretávame sa s ňou i v cenníkoch z konca 19. stor. Tieto špicaté varianty sa ponajviac používali v štrkovitých viniciach na kopcoch.

20. H a r d e g g s k á m o t y k a (Hardegger Haue), 80—100 dkg.

Hardegg je malé rakúske mestečko na čs.-rakúskej hranici, v blízkosti Znojma. Tento druh motyky začali v medzevských hámroch vyrábať až v počiatkových rokoch prvej republiky (1922—1925). Zhotovené motyky sa predávali najmä na južnú Moravu a na Moravu vôbec. Používali sa v záhradníctve.

21. F r e n š t á t s k á m o t y k a (Frankstädter Haue), 70 dkg

Aj túto úzku moravskú vinohradnícku motyku začali medzevskí kováči vyrábať až po vzniku prvej republiky. Nešla veľmi na odbyt, preto ju zhotovovali len v prípade väčších objednávok.

22. Z n o j e m s k á m o t y k a (Znaimer Haue), 70 dkg

Je to typická juhomoravská záhradnícka motyka. Používala sa na okopávanie rôznej zeleniny (uhoriek, cukrovej repy a chmeľu). Tento druh motyky začali intenzívnejšie vyrábať len po vzniku prvej republiky. Bol po nej pomerne veľký dopyt.

Znojemskej motyke sa podobala aj h o d o n í n s k á m o t y k a (Hodoniner Haue), ktorú vyrábali len v prípade väčších objednávok.

23. H u s t o p e ě s k á m o t y k a (Auspitzer Haue), 80 dkg

Je to dosť rozšírená juhomoravská motyka, ktorú používali na okopávanie zeleniny, hlavne severne od Znojma.

Podobala sa jej tzv. s t r á ť n í c k á m o t y k a (Straschnitzer Haue), hoci bola o niečo kratšia i ľahšia a často mala tvar kačacieho zobáka.

24. R a k o v n í c k á m o t y k a (Rakownitzer Haue), 110 dkg

Je typickým druhom ťažšej č e s k e j motyky, používaným najmä na okopávanie zeleniny a chmeľu. Zhotovovali ju vo viacerých variantoch, staršie typy mali menšie, novšie väčšie rozmery. V Rakovníku boli kedysi podobné hámre ako v Medzeve a vyrábali tu poľnohospodárske nástroje pre české kraje.⁶⁷

25. O b y ě j n á z á h r a d n í c k á m o t y k a (Gartenhäundel), 30 dkg

Ide o veľmi rozšírenú a všade používanú motyku. Dávnejšie sa vyrábala vo viacerých variantoch. V štrkovitej pôde sa používala špicatá forma, v piesočnatej okrúhla. Bola bežná po celej krajine, predávali ju v železiarskych obchodoch.

26. T r u t n o v s k á m o t y k a (Trautenauer Haue), 60 dkg

Je typickou českou motykou so silným krčkom. Vyrábali ju aj české hámre a železiarne. Keďže v železiarňach zhotovené exempláre boli lisované a medzevské varianty boli ručne vyrobené, zákazníci kupovali radšej medzevské produkty.⁶⁸

Podobnú formu a rozmery mali aj ďalšie české motyky, ako napr. l i t o m ě ř i c k á š p i c a t á (Leitmeritzer spitze Haue), k a m e n í c k á (Kamnitzer Haue), š a n o v s k á m o t y k a (Schönauer Haue). Tieto druhy väčšinou slúžili na záhradnícke účely.

27. P l z e n s k á š p i c a t á m o t y k a (Pilsner spitze Haue), 60 dkg

Patrila do skupiny menších českých záhradníckych motýk. Mala silné okrúhle ucho a krk. Používali ju na okopávanie zeleniny a zemiakov a dodnes je obľúbeným nástrojom.

Plzenská motyka mala viaceré, sotva odlišné varianty, napr. t á b o r s k á (Taborer Haue), j i n d ř i c h o h r a d e c k á (Neuhauser Haue), č e s k o b u d e j o v í c k á (Budweisser Haue), ž a t e c k á c h m e ľ o v á m o t y k a (Saazer Hopfen-Haue). O tejto poslednej motyke vieme len toľko, že ju používali na obrábanie chmeľu.

Do tejto kategórie motýk patrila aj so svätogrótskym uchom zhotovená b r u n š v í c k á m o t y k a (Braunschweiger Häundl), ktorá sa vyrába vo dvoch variantoch. Používala sa hlavne v Nemecku, Rakúsku a Čechách na okopávanie chmeľu. Nevyrábala sa pravidelne, len na objednávku rakúskych alebo českých veľkoobchodníkov.

⁶⁷ G. H o f m a n n, *Soupis železných hutí a hamrů v Čechách v období feudalismu*, Praha 1964, 45–68.

⁶⁸ Aj v Trutnove bol už v 14. a 15. stor. železný hámor. Pozri H o f m a n n, c. d., 80.

Uvedeným motykám sa podobala aj *karlovecká motyka* (Karlstädter Haue), ktorú na prelome storočia pravidelne expedovali do Chorvátska. Jej zvláštnosťou bol veľmi hrubý krk.

28. *Ostrihomská motyka* (Graner Haue), 80 dkg

Najcharakteristickejším druhom štítových motýk s okrúhlym spodkom bola ostrihomská motyka. Zhotovovala sa vo dvoch variantoch, v širšej a užšej forme. Širšia motyka mala rovné, užšia trochu zrazené plecia. Príčinou tejto dvojakosti bola pôda. V ťažšej pôde sa kopalo širšou, v ľahšej užšou motykou. Ostrihomská motyka ináč patrila medzi silnejšie a väčšie motyky.⁶⁹

29. *Svätoondrejská motyka* (St. Endreer Haue), 70–80 dkg

Tiež patrila medzi motyky silnejších konštrukcií. Formou veľmi pripomínala podunajské a balkánske typy motýk (pozri tab. VIII). Sv. Ondrej (maď. Szentendre) je známe mestečko pri Vacove v Maďarsku. V čase tureckej okupácie bola obec úplne vypálená a vyľudnená. Po vyhnaní Turkov sa do Sv. Ondreja nasťahovali srbské rodiny. Je teda veľmi pravdepodobné, že túto motyku udomácnili tu srbskí kolonisti.⁷⁰

30. *Balatonská motyka* (Plattenseer Haue), 90 dkg

I táto motyka patrí medzi obľúbené druhy motýk s okrúhlym spodkom. Dávnejšie ju vyrábali aj so špicatým spodkom, ale v tomto kraji sa taký variant neosvedčil. Najpríznačnejšie je pre ňu nezvyčajne hrubé rebro (vystuženie). Používajú ju najmä v okolí Balatonu (Siófok), hlavne na okopávanie viníc.

Ak mala motyka tzv. štajerské ucho, volali ju *šiófockou motykou* (Schiofocker Haue).⁷¹

Ak ju zhotovili so silným slavónskym uchom, bola to *osijská motyka* (Eseker Haue). Používali ju pri dolnom toku Dunaja a Drávy (pohorie Fruška-Gora).

31. *Belehradská motyka* (Belgrader Haue), 80 dkg

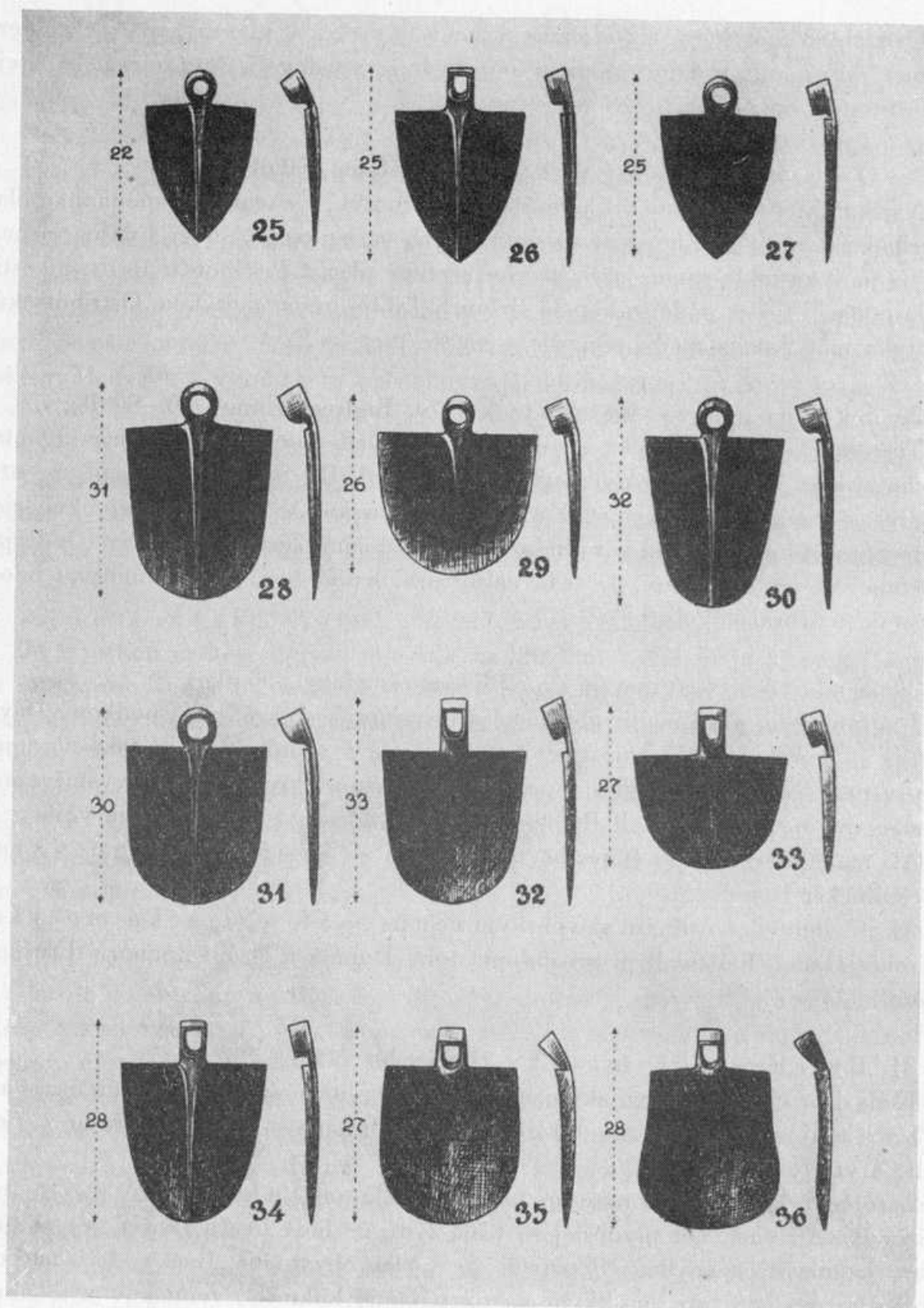
Kedysi ju vyrábali s dvojakým uchom. Jej variant s okrúhlym uchom nazývali dávnejšie aj *srbskou motykou*. Rozšírená bola v okolí Belehradu, v Banáte a vo Vojvodine.

Táto motyka so štvorhranným uchom volala sa *subotická motyka* (Sabadkaer Haue). Od predošlej sa líšila tým, že bola oveľa ľahšia, jej platňa bola jemnejšie vykovaná. Používali ju všetci obyvatelia Báčky, bez národnostného rozdielu, predovšetkým na okopávanie kukurice, zemiakov a tabaku. Kupovali ju na jarmokoch i v belehradských železiarskych obchodoch.

⁶⁹ Ostrihomská motyka sa kedysi používala i na okolí Zvolena a celého dolného Pohronia. Obyčajne sa ňou vyberali zemiaky. (Informácie Pavla Kuku, riad. Okr. múzea Zvolen.)

⁷⁰ O kolonizácii Sv. Ondreja pozri L. Opolczer, *Szentendre településföldrajza*, Budapest 1938, 3–4. — F. Schams, c. d., II, 34.

⁷¹ Siófok je mestečko pri Balatone.

Obr. 10. Motyky štítovéj formy: 25. záhradná, 26. trutnovská, 27. plzenská, 28. ostrihomská, (Maďarsko) 29. svätoondrejská (Szentendre, Maďarsko), 30. balatonská (Maďarsko), 31. belehradská (Juhoslávia), 32. vršacká (Banát, Juhoslávia), 33. bjelocerkevska (Banát, Juhoslávia), 34. piteštská (Rumunsko), 35. moravská okružla a), 36. moravská okružla b)

32. V r š a c k á m o t y k a (Werschetzer Haue), 120 dkg

Vršac je podunajské mestečko v juhoslovanskej Vojvodine. Táto motyka sa líšila od predchádzajúcej len tým, že bola oveľa ťažšia a mala vytiahnuté štvoruhlasté patentné ucho. Používala sa na okopávanie poľnohospodárskych rastlín.

Aj táto motyka má na uvedenom území už viacstoročnú minulosť, lebo staršia vinohradnícka literatúra ju spomína a opisuje zo zač. 19. stor.⁷²

33. B j e l o c r k e v s k á m o t y k a (Weisskirchner Haue), 120 dkg

Bjelocerkev je menšie mestečko vo Vojvodine (Juhoslávia). Táto motyka sa veľmi podobala predošlej. Mala taktiež zvýšené štvorhranné ucho a krk. Používala sa vo vinohradníctve, ako aj na okopávanie kukurice.

34. P i t e š t s k á m o t y k a (Pitester Haue), 120 dkg

Pitești je rumunské mesto (v Muntenii) na úpätí južných Karpát. Aj táto motyka patrila medzi ťažšie a silné motyky. Rebrom mala taktiež veľmi hrubé. Používala sa pri veľmi tvrdých pôdach.

35—36. M o r a v s k é o k r ú h l e m o t y k y (Rundmährische Haue), 60—70 dkg

Tieto dve motyky boli kedysi najobľúbenejšími druhmi moravských motýk. Mali viaceré varianty. Motyka s rovnými plecami sa používala skôr na juhu, v piesočnatých pôdach v okolí Hodonína a Kyjova až po Znojmo. Motyka so zrazenými plecami a so spodkom kačacieho zobáka bola rozšírená v kamenistejšom, kopcovitejšom kraji.⁷³ Najľahší variant moravských motýk sa nazýval aj t ě m a t i c k o u m o t y k o u (Temnitzer Haue). Jej zvláštnosťou bolo, že i keď tvarove patrila do skupiny väčších motýk, bola veľmi ľahká, lebo na platni nemala nijaké vystuženie. Okopávala sa ňou obyčajne vínná réva a majorán.

37. P ä t i k o s t o l s k á m o t y k a (Fünfkirchner Haue), 80 dkg

Kedysi bola veľmi vyhľadávaná a pred vybudovaním železníc vozili tieto motyky medzevskí kováči na päťkostolské trhy a jarmoky v pravidelných vozových karavánach. Používali sa najmä na okopávanie viníc. Neskoršie saturovala tento trh šalgótarjánska, potom szentgotthardská továrň (Maďarsko).

38. P o ž e g a š s k á m o t y k a (Poschegaer Haue), 90 dkg

Je to veľmi pozoruhodná motyka so zrazenými plecami, ktorá sa používala predovšetkým na okopávanie vínnej révy a zeleniny v Chorvátsku. Svojou formou sa už veľmi podobala b a l k á n s k y m t y p o m motýk.

39. P o ž a n k o v s k á m o t y k a I (Poschankoer Haue), 90 dkg⁷⁴

Veľmi sa podobala päťkostolskej motyke (pozri č. 37) a používala sa taktiež na okopávanie viníc.

⁷² F. S c h a m s, c. d., II, 185. Taf. I. fig. f.

⁷³ Porovnaj aj so strážnickou motykou (č. 23).

⁷⁴ Bližšie údaje o príčine pomenovania tejto motyky nevedeli nám vysvetliť ani starší kováči.

40. T á ľ s k á m o t y k a (Tályaer Haue), 90 dkg

Je typickým príkladom trojhranných motýk. V niektorých dielňach (hámroch) si ju často plietli aj s mistelbašskou motykou. Najčastejšie ju používali vo viniciach Abovskej a Zemplínskej župy (Maďarsko).

41. U j h e ľ s k á alebo N o v o m e s t s k á m o t y k a (Ujhelyer Haue), 90 dkg

Nové Mesto pod Šiatrom (maď. Ujhely) je pohraničným mestom dnešného Maďarska. V záhradných viniciach mesta sa touto motykou okopávala vinná réva. Používala sa aj na našom území v južnom Zemplíne (M. a V. Toroňa). Niekedy sa táto motyka veľmi podobala mistelbašskej motyke.

Pozoruhodným variantom novomestskej motyky bola kedysi aj už h o r o d s k á m o t y k a (Ungwarer Haue). Rozdiel medzi nimi bol len v tom, že užhorodská motyka mala užšie plecía a horné hroty mala zaoblené. Používala sa taktiež vo viniciach.

42. H e ď a ľ j a š s k á alebo t o k a j s k á m o t y k a (Hegyaljaer od. Tokaje Haue), 90 dkg

Ďalší typický príklad trojuhlastých motýk. Plecía mala vykované trochu dohora ako debrecínska motyka. Aj táto motyka mala pri plecíach hroty trochu otupené. Tiež patrila medzi silnejšie motyky, aj rebro mala veľmi široké. Používala sa na okopávanie viníc v kopcovitých pôdach. Bola rozšírená približne od Tokaja po Ginec (Gönc, Maďarsko).⁷⁵

43. M o l d a v s k á m o t y k a (Moldauer Haue), 90 dkg

Tento druh motýk vozili dakedy furmani v karavánach na debrecínske a mukačevské jarmoky, odkiaľ ich po údolí Samošu vyvážali do Moldavska. Patrila medzi silné motyky s vysokým krčkom.⁷⁶

44. Š i m e c k á m o t y k a (Schümeger Haue), 100 dkg

Šimecká motyka už oddávna patrila do skupiny ťažších motýk. Používala sa hlavne v štrkovitej pôde na okopávanie vinohradov. Jej váha dosahovala neraz aj 3 kg. Najpríznačnejšie pre ňu bolo tzv. štajerské ucho.

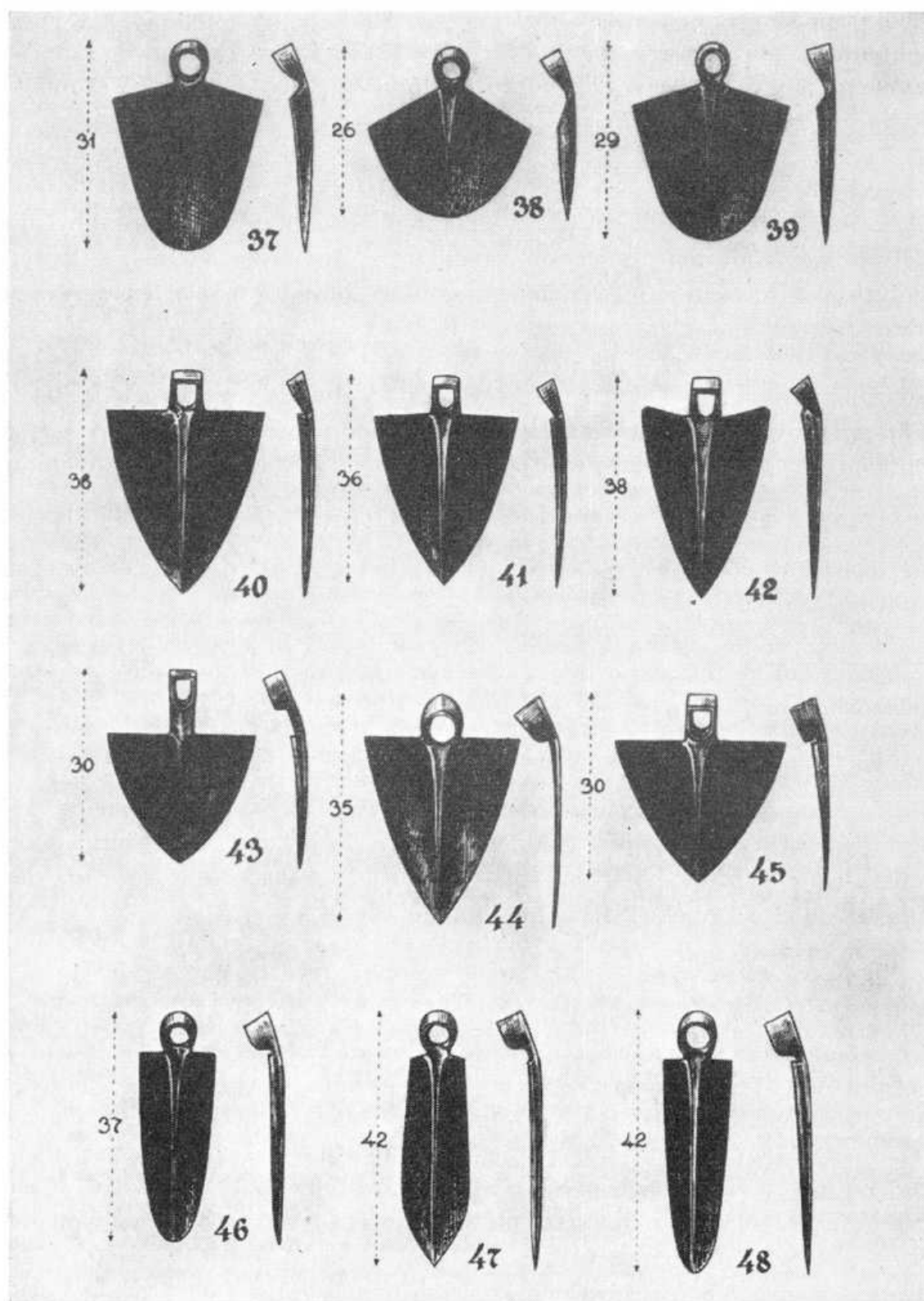
Ak mala šimecká motyka silné slavónske ucho, volali ju už v e s p r í m s k o u m o t y k o u (Wesprimer Haue).

Šimeckej motyke sa veľmi podobali aj tieto motyky: c e ľ s k á (Zeller Haue), p á p a n s k á (Papaer Haue), e g e r s z e g s k á (Egerseger Haue), k ö r m e n d s k á (Körmender Haue), k ő s z e g s k á (Kőseger Haue) motyka.⁷⁷

⁷⁵ Treba poznamenať, že tento druh motyky bol tu známy už aj na začiatku 19. stor. Pozri S c h a m s c. d., 65. Taf. I. fig. D.

⁷⁶ O pôvode a rozšírení moldavskej motyky písali už viacerí autori. T. P a m f i l e, *Agricultura Romani*, Bucurest 1913, 74. — G. L ü k ő, *A moldvai csángók*, Budapest 1936, 135—136. — B. G u n d a, *Népi mezőgazdálkodás a Bodva völgyében*. Népr. Ért. 1937, 29.

⁷⁷ Cell, Pápa, Zalaegerszeg, Körmend, Kőszeg sú malé mestécká v Zadunajsku.

Obr. 11. Motyky rôzneho tvaru: 37. päťkostolská (Pécs, Maďarsko), 38. požegašská (Horvátsko, Juhoslávia), 39. požankovská (Chorvátsko, Juhoslávia), 40. tálska (Tálya, Maďarsko), 41. ujhelská (Sátoralja-Ujhely, Maďarsko), 42. heďaljašská (Hegyalja, Maďarsko), 43. moldavská (Rumunsko), 44. šimecká (Sümege, Maďarsko), 45. sofijská (Bulharsko), 46. odkrývacia tupá (Maďarsko), 47. kečkemétska (Maďarsko), 48. odkrývacia obyčajná (Maďarsko)

Podľa spomienok najstarších medzevských kováčov tieto typické a tradičné vinohradnícke motyky sa vyrábali v Medzeve len do konca 19. stor. Po skončení 1. svetovej vojny Medzevčania stratili zadunajské trhy. Od r. 1920 tunajšie motyky vyrábali v Szt. Gottharde (Maďarsko).

45. S o f i j s k á m o t y k a (Sofia Haue), 110 dkg

Bola to typická trojuhlastá, dosť silná bulharská motyka, ktorú obyčajne používali na okopávanie domácich záhrad a v Bulharsku veľmi rozšírených ružových sádov. Kedysi ju vyrábali aj v troch rozmeroch, ale len na objednávku.

46. O b y č a j n á o d k r ý v a c i a m o t y k a (Runde Aufdeckhaue), 80 dkg

Typická motyka na odkrývanie vínnej révy, ktorú používali najmä v piesočnatej pôde na Dolnej zemi (v Maďarsku). Bola veľmi vhodná v jeseni na prikrývanie pníčka vínnej révy a na jar na jeho odkrývanie.

47. K e č k e m é t s k a o d k r ý v a c i a m o t y k a (Ketschkemeter Aufdeckhaue), 90 dkg

Je to motyka na odkrývanie vínnej révy, podobná predchádzajúcej. Rozdiel medzi nimi bol len v tom, že spodok kečkemetskej motyky bol zahrotený a na konci trochu rozšírený.

48. T u p á o d k r ý v a c i a m o t y k a (Aufdeckhaue), 80 dkg

Podľa informácií niektorých starších medzevských kováčov takéto odkrývacie motyky sa používali na konci minulého storočia i na kopanie priekop a kanálov. — Je pozoruhodné, že takéto motyky (hoci aj v menších rozmeroch) boli známe aj v Poľsku, v okolí Suchej a Nowego Targu.⁷⁸

49—50. Y b b s i c k á m o t y k a (Ybbsitzer Haue), 80—90 dkg

Ybbs je rakúske mestečko nad riekou Ybbs, jedno z hlavných výrobných miest rakúskeho kovaného tovaru a ocele. Oddávna bolo známe aj ako stredisko výroby motýk. Ybbsická motyka mala viaceré formy. Najobľúbenejšie boli široké a úzke varianty. Široká ybbsická motyka mala okrúhle ucho a mala štvorcovú alebo obdĺžnikovú formu. Užší variant sa obyčajne zužoval smerom nadol. Ybbsické motyky poväčšine patrili medzi silné druhy motýk. Môžeme o nich povedať, že v 19. stor. boli veľmi obľúbené v celej Rakúsko-uhorskej monarchii.

Motyky ukované v Medzeve radi kupovali najmä na maďarskej Dolnej zemi, v Báčke, v Banáte, ako aj v Zadunajsku. Mnohí medzevskí kováči ybbsickú motyku nazývali aj b á č a n s k o u m o t y k o u.⁷⁹

Jednu jej obmenu — rozšírenú medzi Dunajom a Tisou — nazývali aj k e č

⁷⁸ Informácie mgr. Z. Szewczyka, kustóda Etnogr. múzea v Krakove.

⁷⁹ Správnosť tohto tvrdenia dosvedčujú aj iné údaje. Porovn.: Fehér — Sértő — Radits, c. d., 113. — R. Bednárík, *Slováci v Juhoslávii*, Bratislava 1964, 34, 2 obr.

k e m é t s k o u m o t y k o u. Je zaujímavé, že túto motyku už spomínajú aj staršie záznamy z r. 1799.⁸⁰

51. V z o r o v á m o t y k a (Muster Haue), 80 dkg

Tento druh motyky sa nelíšil v mnohom od predchádzajúceho, najväčší rozdiel bol v tom, že jej plecia boli sotva badateľne zrazené. Prečo ju volali vzorovou motykou, ani jeden medzevský kováč nevedel presne povedať. Bol to starý typ motýk, vyrábali ju už v prvej polovici 19. stor. Väčšina kováčov ju zaradovála medzi nemecké motyky — pretože na mnohých miestach ju volali aj n e m e c k o u m o t y k o u.

Vzorovú motyku predtým používali hlavne v okolí Szolnoku, Kečkemétu a Aszódu, ďalej v župách Zadunajska, hlavne v Šomodi, Tolne a pod. Radi ju používali pestovatelia papriky, najmä v Segedíne, Kaloči a v Šárköze. Starší kováči spomínali, že radi ňou kopali i v Zemplíne a pred postavením železnice ju vozili na vozoch z Medzeva aj na michalovské jarmoky. Preto ju niektorí kováči volali i m i c h a l o v s k o u m o t y k o u.

52. T e h l á r s k a m o t y k a (Ziegel Haue), 80 dkg

Ani tento druh motýk sa v mnohom nelíšil od predchádzajúcich a tiež patril medzi ťažšie druhy motýk. Najradšej ju používali Čigáni pri výrobe nepálených tehál — *válkov*, a to v celej Rakúsko-uhorskej monarchii.

Variety so s l a v ó n s k y m u c h o m predstavovali t e r s t s k ú m o t y k u (Triester Haue). Expedovali ich do Terstu na objednávku tamojších obchodníkov, ktorí ich exportovali do zámoria.

Ďalšie varianty týchto motýk s patentným uchom sa vyrábali obvyčajne na objednávku do Bulharska. Preto ich viacerí kováči nazývali aj š t v o r h r a n n ý m i s o f i j s k ý m i m o t y k a m i (viereckige Sofia-Haue).

53. Š o m o d s k á m o t y k a (Somogyer Haue), 80—90 dkg

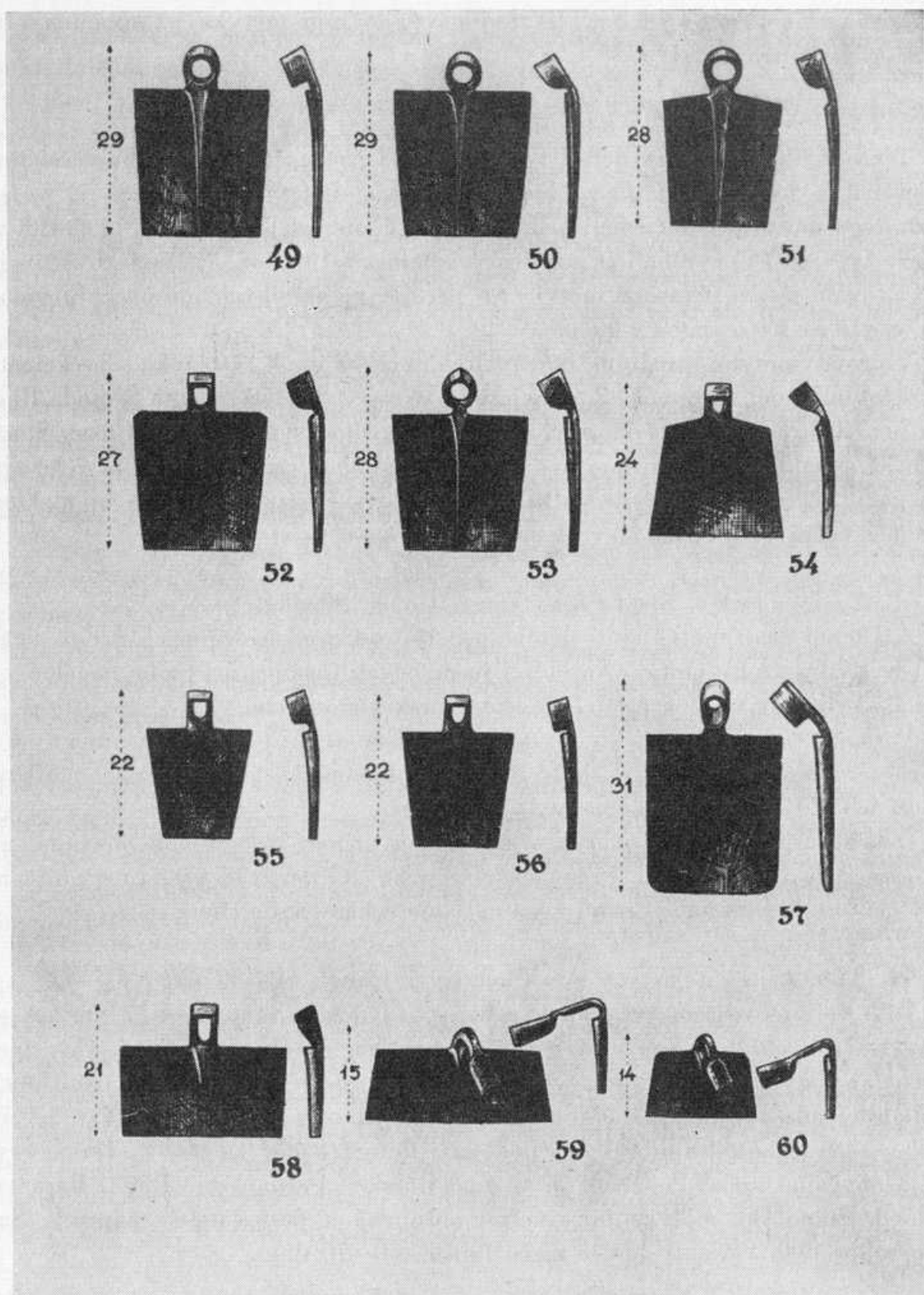
Túto veľmi rozšírenú motyku vyrábali vo dvoch variantoch. Užší variant sa používal na obrábanie tvrdšej a širší variant na obrábanie mäkkej, skôr piesočnatej pôdy. Užší variant sa vyrábala hlavne pre vinohradníkov v okolí obce Villány (župa Baranya, Maďarsko). Podrobnejší opis sa nachádza v práci F. Schamsa.⁸¹ Ucho tejto motyky sa podobalo šimeckej motyke (č. 44). Dolná časť bola obvyčajne užšia. Používali ju v župe Báčskej, Peštianskej, Tolna, Baranya a pod. Šomodská motyka bola veľmi obľúbená u pestovateľov papriky. Samozrejme tieto varianty boli o niečo ľahšie (60—70 dkg).

54. M o r a v s k á j ó d o v á m o t y k a (Mährische Jodhaue), 50—70 dkg

Používala sa na celej Morave. Bola známa aj v Čechách, avšak český variant, tzv. *motyčka*, sa tvarove odlišoval od moravskej motyky, lebo česká motyčka mala skôr zvončekovú formu. Tiež sa vyrábala vo dvoch variantoch, a to

⁸⁰ C e c h o v á k n i h a m e d z e v s k ý c h k o v á c o v z r. 1799, 102.

⁸¹ F. S c h a m s, c. d., II. Tab. I. fig. d.

Obr. 12. Motyky hranatého tvaru: 49. ybbsická štvorcovitá (Rakúsko), 50. ybbsická trapézovitá (Rakúsko), 51. vzorová, 52. tehlárska, 53. šomodská (Maďarsko), 54. moravská jódová, 55. litoměřická, 56. plzenská, 57. srbská požankovská (Juhoslávia), 58. ústecká, 59. škrabák — horoló, 60. škrabák — saraboló (Maďarsko)

v užšom a širšom. Používala sa najmä na okopávanie chmeľu, maku a majoránu (aj inej pestovanej zeleniny).

Prečo ju nazývali na Morave aj jódovou motykou (Jodhaue), nevedel vysvetliť ani jeden kováčsky majster v Medzeve.

Pri tejto motyke je zaujímavé aj to, že najmenší variant objednávali pred 1. svetovou vojnou dosť často i záhrebskí obchodníci so železom. Preto mnohí kováči tieto najmenšie varianty nazývali aj *b e č v á r s k y m i* motykami (Betschwarer Haue).

55. *L i t o m ě ř i c k á t u p á m o t y k a* (Leitmeritzer stumpfe Haue), 80 dkg

Formou sa podobala predchádzajúcej úzkej motyke, len v rozmeroch (a váhe) bola o niečo väčšia. Používala sa na okopávanie záhradných kultúr.

56. *P l z e n s k á t u p á m o t y k a* (Pilsner stumpfe Haue), 60 dkg

Bola to menšia záhradná juhočeská motyka s podobnou funkciou. V prípade potreby sa však používala aj pri výrobe tehál.

57. *P o ž a n k o v s k á (s r b s k á) m o t y k a II* (Poschankoer Haue II), 100 dkg

V tomto prípade ide o veľmi charakteristickú formu hranatých motýk, ktorú pred vybudovaním železníc vo veľkom množstve vozili do celého povodia dolného Dunaja a do Srbska. Preto ju viacerí kováči z Medzeva volali len *s r b s k o u* motykou. Mala veľmi zaujímavé, vysoko vytiahnuté ucho a ohnutý silný krčok. Jednotlivé jej varianty zhotovovali hranaté alebo jemne zaokrúhlené.

58. *Ú s t e c k á m o t y k a* (Aussiger Haue), 80 dkg

Bol to veľmi zaujímavý variant hranatých motýk. Používala sa zväčša len na obrábanie záhradných kultúr, najmä v hlinitých pôdach. Staršie varianty sa kovali so srdcom, novšie už bez srdca.

59. *Š k r a b á k I* (Horoló-Krücke)⁸², 70 dkg

Bola to špeciálna obmena hranatých motýk, ktoré nemali ucho, ale len tuľajku a porisko. Kedysi sa vyrábali v mnohých rozmeroch. Motyky-škrabáky väčších rozmerov sa používali na okopávanie viníc. Predtým ich vozili do Zadunajska, najmä do župy Tolna. Ale boli obľúbené aj v susednom Maďarsku (v Dindeši). Pre túto oblasť zhotovovali už ťažší variant (90–130 dkg). Šrabáky sa neskoršie rozšírili aj v okolí Jágru a vo vinohradoch Maďarska medzi Dunajom a Tisou. Používali sa aj na Záhorí, v okolí slovenských Malých Karpát. Škrabáky menších rozmerov sa používali na obrábanie zeleniny a na okopávanie repy.⁸³

⁸² Termín „horoló“ prevzatý z maďarčiny.

⁸³ Ján Mihál opisuje tiež asi podobný škrabák, ktorý sa nazýva *liša*; je to vraj druh grace. Je dvakrát taká široká ako vysoká a vyhrňa sa ňou hnoj a nečistota zo stajne. (J. Mihál, *Poznámky k etymológii*. Slov. reč. 1964, 22.)

60. Š k r a b á k II (Rüben-Krücke), 70 dkg

Tento druh škrabáka mal najčastejšie trapézový alebo obdĺžnikový tvar a bol veľmi obľúbeným pracovným nástrojom najmä v repárskych krajoch. Okopávala sa ním cukrová repa (Žitný ostrov, Zadunajsko v Maďarsku).⁸⁴

61. U h o r s k á k l ě o v n i c a, o r t o v k a (Ungarische Reithaue), 50 dkg

Medzevskí kováči rozumeli pod termínom klčovníca (Reithaue) úzku ostrú špeciálnu motyku, zhotovenú z tvrdej ocele, ktorou klčovali v horskom teréne korene a pne stromov. Neskoršie okopávali týmto nástrojom aj zemiaky vo vyklčovanej pôde (Žakarovce, Kysuce, Liptov, Gemer). Tieto klčovnice sa postupom času ďalej vyvíjali a takto sa vytvorili ďalšie varianty.

Tvar uhorskej klčovnice bol pôvodne veľmi jednoduchý, skoro čakanový a mala rôzne regionálne pomenovania. V Gemeri a v Trenčíne ju volali *motykou*, pod Javorinou *kučovnicou* alebo *holicou*, na Orave *gracou*, na východnom Slovensku *ortovkou*. Je veľmi pozoruhodné, že v starých, zo 16. stor. pochádzajúcich maďarských listinách ju vyslovene volali *slovenskou motykou* (tót kapa).⁸⁵ Z toho, ako aj z ďalších podobných údajov súdime, že najarchaickejším pracovným nástrojom slovenského ľudu na okopávanie pôdy bola pravdepodobne klčovníca. Preto v motykovom hospodárení ju kvalifikujeme v celej karpatskej oblasti ako najcennejšie dedičstvo tradičnej slovanskej kultúry.⁸⁶ Používala sa hlavne v horskej oblasti.

Uhorskú klčovnicu kovali v 19. stor. vo viacerých väčších i menších tvaroch, podľa potreby. Je veľmi zaujímavé, že na konci 19. stor. vyrábali medzevskí kováči veľké množstvo týchto motýk, aj pre cárske Rusko (Kaukaz). Boli to hlavne majstri: Göbl, Brösl, Gedeon, Pöhm, Bodenlos a Tischler. Objednané ortovky dopravili do niektorého z čiernomorských prístavov (Odesa), kde ich nalodili a odviezli do Ruska (najčastejšie na Kaukaz).

Uhorskej klčovnici sa veľmi podobal aj český variant, zvaný *slavonínska motyka*. Kovala sa tiež z tvrdej ocele. Jej váha bola asi 60–70 dkg. Používala sa na hlbšie okopávanie zeleniny zarastenej vysokou burinou.⁸⁷

62. N e m e c k á alebo š t a j e r s k o - h r a d e c k á k l ě o v n i c a (Gräzer Reithaue), 60 dkg

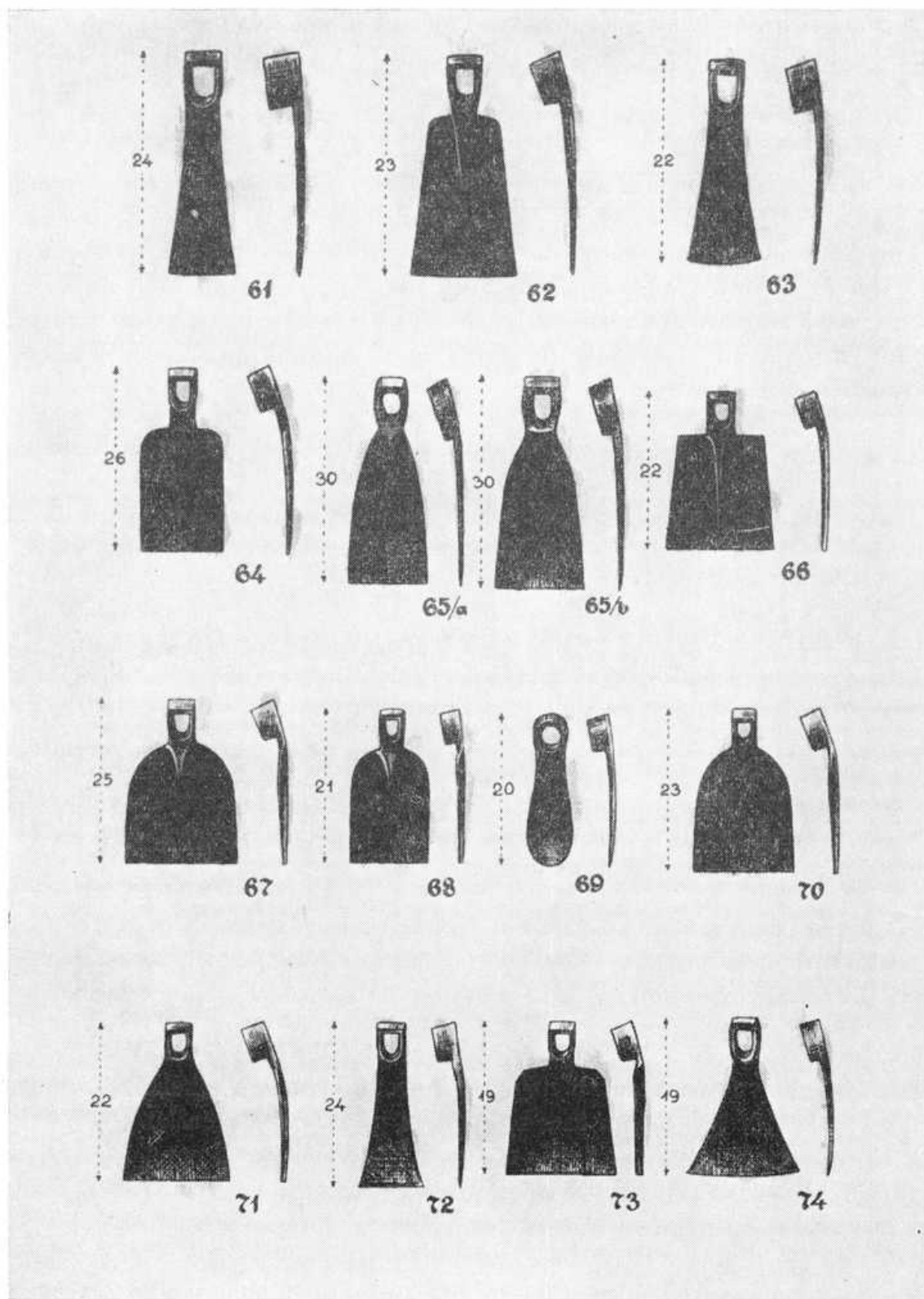
V skupine klčovníc mala najlepšie meno z Rakúska pochádzajúca štajersko-hradecká klčovnica. To preto, že ju zhotovovali z ocele veľmi dobrej akosti. Ak sa medzevským kováčom podarilo zaobstarať dobrú oceľ (napr. vyradené koľajnice), vyrábali ju aj oni. Kvalitu medzevských výrobkov museli uznať i sami Rakúšania. Príznačnou vlastnosťou tejto klčovnice bolo, že po nabrúsení bola ostrá ani sekera. Aj ucho a krček boli silne ukované, aby sa v práci nezlomili.

⁸⁴ Maďari ho volajú „saraboló“.

⁸⁵ I. Szamotai, Gy. Zolnai, *Magyar oklevél-szótár*, Budapest 1906, 1006.

⁸⁶ O klčovaní a o motykovom obrábaní pôdy na Slovensku podrobnejšie píše V. Urbanová, c. d., 10.

⁸⁷ A. Horynová, Z. Pilař, *Atlas zahradnického nářadí*, Praha 1956, 18.

Obr. 13. Klčovnice (*ortovky*): 61. uhorská, 62. nemecká alebo štajersko-hradecká, 63. rumunská, 64. gemerská motyka, 65a) b) žilinské klčovnice, 66. topoľčianska, 67. nitrianska, 68. liptovská, 69. trenčianska motyčka, 70. lučenská, 71. oravská alebo haličská, 72.–74. motyky na repu

V čase prvej republiky medzi dvoma vojnami sa táto kvalitná klčovnica rozšírila po celom Slovensku.⁸⁸ Dnes sa už nevyrábala, takže je dosť zriedkavá.

63. R u m u n s k á alebo k a r p a t s k á k l č o v n i c a (Rumänische Reithaue), 50 dkg

Líši sa len v rozmeroch od uhorskej, resp. slovenskej klčovnice (č. 61), pretože jej platňa bola o niečo kratšia a širšia. Podobali sa jej aj p o ľ s k é k l č o v n i c e, ktoré používali národy v údoliach Karpát (Poliaci, Ukrajinci a Rumuni). Vyrábali sa v Medzeve. Pred prvou svetovou vojnou ich dovážali na vozoch na jarmoky do Starej Ľubovne alebo do Bardejova. Tu ich kupovali poľskí a ukrajinskí sedliaci z Haliče. Používali ich na klčovanie a na spracovanie lesnej pôdy v celých Karpatoch.

64. G e m e r s k á alebo r o ž ň a v s k á m o t y k a (Gemerer Reithaue), 50 dkg

Tento druh klčovnice sa veľmi podobal štajersko-hradeckému variantu (č. 62). Bol však od neho menší. Je pozoruhodné, že Gemerčania klčovnicu volali a volajú aj dnes motykou.

65a, b. Ž i l i n s k é k l č o v n i c e (Silleiner Reithauen), 60 dkg

Líšia sa od predchádzajúcich iba tým, že majú dosť veľké oválne ucho. Tieto formy sú rozšírené najmä na sever od Žiliny, na Orave a v celej Haliči.

66. T o p o ľ č i a n s k a k l č o v n i c a (Topoltschaner Kultur-Haue), 70 dkg

Patrila kedysi medzi najširšie typy. Vyrábali ju vo viacerých variantoch, a to s rovnými ako aj so zrazenými plecami. Podobala sa jej i t r n a v s k á k l č o v n i c a (Tyrnauer Kultur-Haue).

67. N i t r i a n s k a k l č o v n i c a (Nitraer Kultur-Haue), 70 dkg

Tento variant sa používal najmä v ťažších hlinitých pôdach na okopávanie repy. Bol rozšírený v oblasti južne od Nitry až na celom Žitnom ostrove.

68. L i p t o v s k á k l č o v n i c a (Liptauer Kultur-Haue), 70 dkg

Používali ju vo všeobecnosti najmä v povodí Váhu a v okolitých údoliach riek a potokov. V poslednom čase sa rozšírila po celom Slovensku.

V 19. stor. mala aj váhove ťažšie obmeny, ktoré boli veľmi populárne, hlavne na Spiši. Medzevskí kováči ich radi vyrábali a vozili na jarmoky do Starej Ľubovne. Preto tieto ťažšie varianty sa volali aj Ľ u b o v n i a n s k y m i k l č o v n i c a m i (Lublóer Reithaue). Keďže tieto jarmoky navštevovali v 19. stor. veľmi často aj poľskí a ukrajinskí roľníci z Haliče, mnohí medzevskí kováči volali tieto motyky aj p o ľ s k ý m i k l č o v n i c a m i.⁸⁹

⁸⁸ Keďže na niektorých miestach Slovenska (napr. na Orave) sa klčovnica volá aj graca alebo gracka, nie je vylúčené, že toto pomenovanie súvisí s termínom (št.) hradská (gradská) motyka alebo klčovnica. Ináč termín graca môže súvisieť aj s nem. slovom kratzen, škrať.

⁸⁹ Samozrejme, že tieto varianty sa vyvinuli len neskôršie, a tak ich nemáme stotožňovať so staršími klčovnicami, ktoré sme už spomenuli pod č. 63.

69. *Trenčianska motyčka* (Trentschiner Reithaue), 50 dkg

Túto populárnu klčovnicu-motyčku kedysi používali predovšetkým trenčianski drevorubači (hubári). Vykopávali ňou zo zeme triflu (*Tuber aestivum Vittadini*).⁹⁰ Je špecifickým nástrojom zberného hospodárstva.

70. *Lučenecká klčovnica* (Lutschenzer Kultur-Haue), 70 dkg

Bola to klčovnica rovinatého kraja, používaná hlavne v repárskych oblastiach v okolí Lučenca.

71. *Oravská alebo haličská klčovnica* (Orawaer od. Galizischer Reithaue), 70 dkg

Bola to svojrázna klčovnica používaná na Orave, hornom Spiši a Šariši. Obľúbená bola aj v susednej Haliči.

72. *Motyka na repu I* (Rüben-Haue), 60 dkg

Tento druh motýk sa tvarom veľmi podobal uhorskej klčovnici (č. 61). Rozdiel medzi nimi bol len v tom, že motyka bola kratšia a ľahšia. Bola veľmi obľúbená na Žitnom ostrove, na okolí Nitry a na východnom Slovensku. Okopával sa ňou mak, najmä však cukrová repa.

73—74. *Motyky na repu II—III* (Rüben Hauen), 60 dkg

Motyka č. 73 sa používala na južnom Slovensku a v susednom Maďarsku. Motyka č. 74 bola známa zas v hornatých krajoch, napr. v Haliči, Sedmohradsku a vo Vojvodine.

75. *Svätogrótska motyka* (klčovnica) (St. Grotter Haue), 70—90 dkg

Svätý Grót (Zalaszentgrót) je obec v Zadunajsku v Maďarsku. Túto formu motyky už veľmi dávno vyrábali medzevskí kováči. Bola veľmi obľúbená a keď ju priviezli na vozoch na zadunajské jarmoky, vždy s ňou urobili dobrý obchod. Zhotovovali ju vo dvoch variantoch, v užšej a širšej forme. Rozšírená bola v Zadunajsku v župách Zala, Šomoď a Vaš.

76. *Oršovská motyka* (Orschowaer Haue), 80 dkg

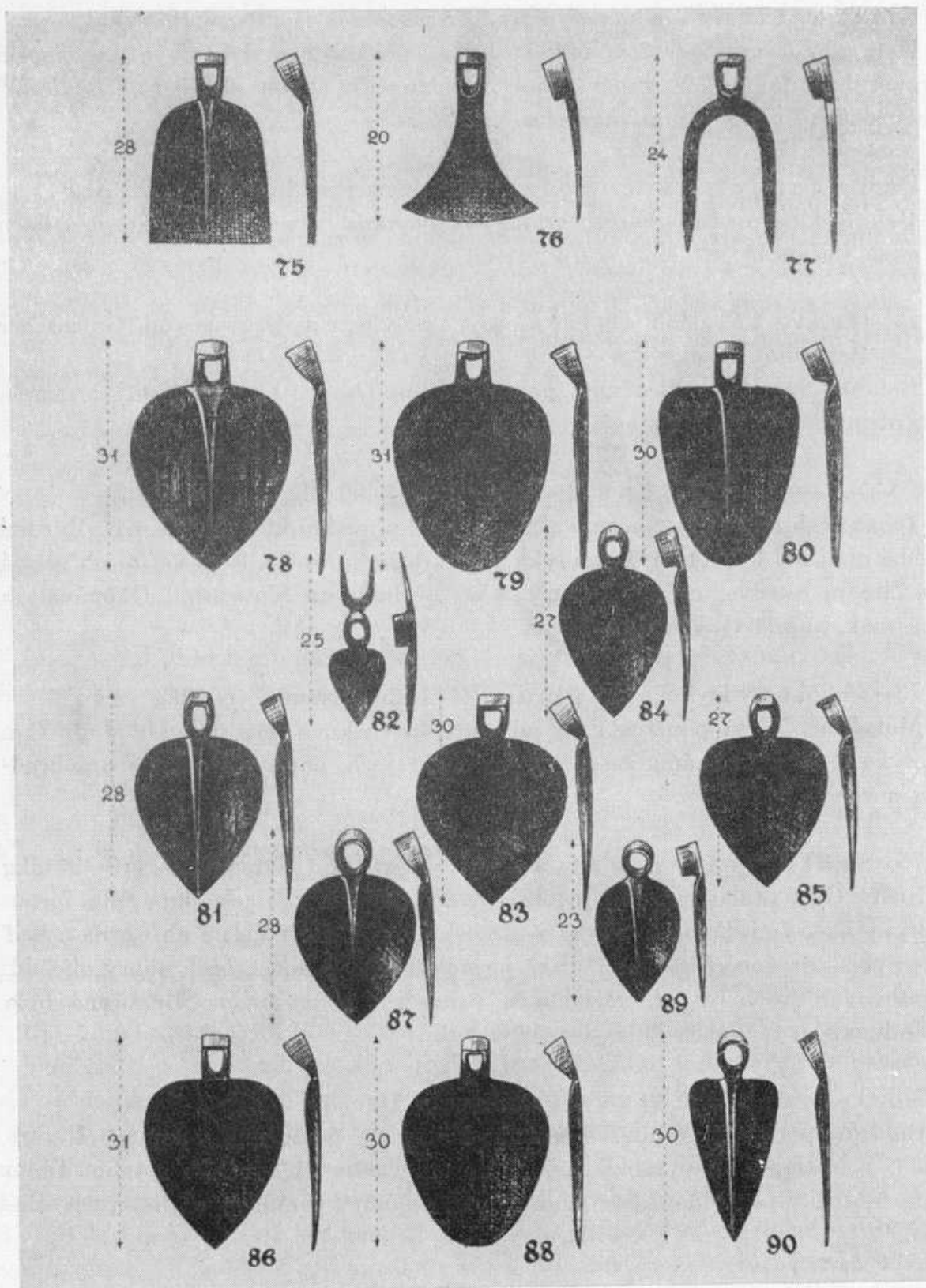
Bola to špecifická vrchovská motyka-klčovnica, používaná v tamojších viničiach. V Medzeve ju vyrábali, len ak dostali väčšiu objednávku z juhu. Tento druh motýk v poslednom čase zhotovovali najmä v rumunských hámroch (Rešica).⁹¹

77. *Rohačka alebo vidlicová motyka* (Zwieselhaue), 60 dkg

Rohačka bola donedávna jedným z najnepostrádateľnejších nástrojov slovenského roľníka a na mnohých miestach je takou až podnes. Niekde, napríklad

⁹⁰ M. Markus, *Slovenská ľudová mykológia*. Výživa a zdravie 1962, 140.

⁹¹ Pozri o tom podrobnejšie Markus, c. d., 83. — Cs. Sebestyén K., c. d., 95.

Obr. 14. Motyky srdcovej formy: 75. svätogrótska (Maďarsko), 76. oršovská (Rumunsko), 77. rohačka, 78. budínska so srdcom (Maďarsko), 79. budínska bez srdca (Maďarsko), 80. peštianska (Maďarsko), 81. berehovská (Zakarpatská Ukrajina), 82. malá záhradnícka, 83. vacovská (Maďarsko), 84. záhradnícka okrúhla, 85. sombatheľská (Szombathely, Maďarsko), 86. šopronská (Maďarsko), 87. hutnícka, 88. golská alebo nemecká, (Rakúsko), 89. przemyslská (Halič, Ukrajina), 90. jihlavská

v okolí Rožňavy, Malých Karpát, v Zemplíne, ďalej v Tokaji (v Maďarsku) používali rohačky aj na obrábanie viníc. Takéto rohačky boli dosť ťažké, často vážili až 2 kg. Na mnohých miestach ich používali aj na poľné práce, napríklad na okopávanie zemiakov (Spiš).

Rohačka bola obľúbeným roľníckym nástrojom aj v iných krajinách (Maďarsko, Poľsko, Nemecko, Rakúsko, Juhoslávia, Bulharsko, a pod.). Používali ju i v minulosti, vidíme ju na starších ilustráciách.⁹² Najobľúbenejšia bola dvojvidlicová motyka, resp. rohačka. Medzevskí kováči vyrábali v 19. stor. aj trojvidlicové varianty, hlavne pre bulharských záhradníkov, a preto ich nazývali i *bulharskou zeleninárskou motykou* (Grünzeig Haue). Takéto trojvidlicové obmeny sú dodnes známe v Poľsku (okr. Limanowa), kde majú meno *graca* alebo *gracka*.⁹³

Je zaujímavé, že rohačku na niektorých miestach Slovenska tiež volajú *graca* alebo *gracka* a či *dvojačka* (Zvolen), ďalej *karšt* (Žakarovce), *kluvač* (Hervartov) alebo *griaľ* (Prievidza). Obyčajne ju používajú aj ako maštalnú motyku alebo na šklbanie slamy a sena zo stohov.

78—79. Budínske motyky (Ofner Hauen), 80 dkg

Najšpecifickejšia sorta motýk srdcového tvaru. Kovali ju vo dvoch variantoch, so srdcom a bez srdca. Motyka so srdcom sa končila na spodku hrotom (špicou), motyka bez srdca bola na spodku ukovaná na okrúhlo. Budínsku motyku používali na obrábanie viníc i na okopávanie zemiakov.

Bola veľmi obľúbená v okolí Budapešti, Ostrihoma a v severnej časti žúp Fejér a Szolnok (Maďarsko). Domnievame sa, že v minulosti bola ešte rozšírenejšia, lebo staré rytiny zo 17. stor. ju znázorňujú oveľa južnejšie pri Dunaji.⁹⁴

80. Peštianska motyka (Pester Haue), 80 dkg

V mnohom sa nelíšila od budínskej motyky. Jej najtypickejším znakom bolo, že mala každý hrot zaoblený, aby nepoškodil listy rastlín (napr. listy kukurice, tabaku a vínnej révy). O peštianske motyky bol stále veľký záujem a peštianski obchodníci so železom vďačne ukladali zhotovené motyky do svojich skladov. Na konci 19. stor. ju obchodníci predávali s veľkým ziskom aj do Banátu (Juhoslávia).

81. Berehovská motyka (Bereksaser Haue), 60 dkg

Táto forma motýk nebola veľmi vyhľadávaná. Okopávali ňou predovšetkým tabak a vínnu révu.

⁹² J. Braun — Hogenberg, *Theatri praecipuarum totius mundi urbium*. Lib. VI, 1617. — F. Schams, c. d. II. Tafel I, fig. C.

⁹³ Informácie mgr. Z. Szewczyka z Krakova.

⁹⁴ F. Birkenstein, *Ertzherzogliche Handgriffe des Zirkels und Linials*, Wien 1688 (obraz hradu Sisek). — Podľa neskoršej odbornej (vinohradníckej) literatúry budínske motyky na začiatku 19. stor. mali aj špicaté obmeny. Porovnaj F. Schams, c. d. II, 19. Taf. I, fig. b.

82. O b y č a j n á z á h r a d n í c k a m o t y k a s v i d l i c o u (Schneckenhäundel), 30 dkg

Je to malá motýčka domácich záhrad, skoro všade obľúbená a rozšírená. Niekde ju volali gracka (Zvolen), v Čechách kožminka.⁹⁵

83. V a c o v s k á m o t y k a (Waitzner Haue), 60 dkg

Poznáme dva varianty týchto motýk, srdcovú a listovú formu. Nebol medzi nimi veľký rozdiel. Líšili sa len umiestením srdca a formami úch.

84. Z á h r a d n í c k a m o t y k a (Gartenhäundel), 60 dkg

Boli známe viaceré varianty. Najarchaickejším typom bola záhradnícka motyka so zaokrúhlenými plecami (listová forma). V Rumunsku a Bulharsku mali záhradnícke motyky tvar kruhového výseku.

85. S o m b a t h e l s k á m o t y k a (Steinamanger Haue), 55 dkg

Najcharakteristickejšou vlastnosťou tejto motyky bolo značne zohnuté ucho a hrubo ukované rebro. Niektorí kováči ju zhotovovali aj bez rebra.

Táto motyka mala aj menšie varianty, ktoré sa používali v okolí Stoličného Belehradu (Maďarsko), preto ju nazývali aj s t o l i č n o b e l e h r a d s k o u motykou (Székesfehérvárer Haue). Okopávali ňou vinohrady.

86. Š o p r o n s k á m o t y k a (Ödenburger Haue), 80 dkg

Táto forma motýk sa podobala predošlej, sombathelskej motyke. Rebro mala prikované zvonku. Najčastejšie sa používala na okopávanie vínnej révy a tabaku. Najrozšírenejšia bola v západnej časti Zadunajska, v okolí Šoproňa a v povodí Dunaja.

Podľa tradície medzevských kováčov kedysi sa aj stará b r a t i s l a v s k á m o t y k a veľmi podobala šopronskej. Starí Bratislavčania ju veľmi dobre poznajú.

87. V í t k o v i c k á h u t n í c k a m o t y k a (Herz Haue), 60 dkg

Bol to veľmi typický variant motýk srdcovej podoby. Používala sa na rozhrabávanie škvary a trosky pri vysokých peciach (hlavne vo Vítkoviciach). Ostravské banícke a hutnícke závody predtým kupovali do roka viac tisíc kusov týchto motýk od medzevských kováčov.

88. G o l s k á alebo nemecká m o t y k a (Golser Haue), 80 dkg

Gols je bezvýznamnou malou dedinkou pri Neziderskom jazere v Burgenlande (Rakúsko). Tento druh motýk bol skoro v každej časti totožný s E i s e n s t a d t s k o u a č e p r e ž s k o u a v e r p e l é t s k o u motykou. Najdôležitejším a spoločným znakom týchto motýk bolo to, že nemali špicatý, ale zaokrúhlený spodok. Používali sa na okopávanie rôznej zeleniny a hlavne tabaku.

⁹⁵ H o r y n o v á — P i l a ř, *Atlas*, 17.

89. *Przemyslovská motyka* (Przemysler Haue), 60 dkg

Táto motyka, ináč malej formy, mala predtým takú istú funkciu ako hutnícka motyka, opísaná pod č. 87. Používali ju najmä v haličských a sliezskych továrňach, hutiach, vysokých peciach pri obsluhu škvary a trosky. Staršie výrobky mali srdcový tvar a boli rozšírené hlavne u Poliakov.⁹⁶

90. *Jihlavská motyka* (Jihlauer Haue), 60 dkg

Tvarom sa veľmi podobala *frenštátskej motyke*, opísanej už pod č. 21. Rozdiel medzi nimi bol v tom, že jihlavská motyka mala hroty pliec väčšími zaoblené. Ináč táto motyka patrila medzi motyky so silnejšou konštrukciou.

91. *Jágerská motyka* (Erlauer Haue), 80 dkg

Patrila medzi najobľúbenejšie druhy maďarských motýk.⁹⁷ Koncom 19. stor. nebola taká okrúhla ako dnes, mala skôr srdcový tvar. Len od prelomu storočia ju začali vyrábať už v okrúhlejšej forme. Okopávali ňou predovšetkým vínnu révu, tabak, ale v prípade potreby ju použili aj na okopávanie iných plodín. Radi ju používali v okolí Jágra a Dindeša, v župe Nógrád a Heveš. Na sever siahalo jej rozšírenie až po Miškovec.⁹⁸ Motyky podobných foriem boli známe aj vo vinohradoch Sedmohradska.⁹⁹

92. *Nikšovická motyka* (Nixdorfer Haue), 70 dkg

Bola to motyka tvaru elipsy a používala sa pri okopávaní chmeľu v piesočnatých pôdach. Niektorí majstri ju nazývali aj *mikulášovickou motykou*. Záujem o ňu bol pomerne malý, preto ju vyrábali len v malom množstve.

93. *Fogarašská motyka* (Fogarascher Haue), 90 dkg

Pomerne malá a krátka motyka tvaru cigary, ktorú dodávali do sedmohradských skladov len na objednávku. Kopali ňou najmä v okolí sedmohradského Fogarašu a Hunedoaru (Rumunsko).

Motyka mala aj menšiu, dolu širšie zaoblenú obmenu a menovala sa *predealerská motyka* (Predealer Haue). Tieto neobyčajné motyky nevyrábali pravidelne, len na objednávku rumunských veľkoobchodníkov.

94. *Banátska záhradná motyka* (Banater Garten-Haue), 70 dkg

Pred stručným opisom tejto, ako aj ďalších motýk, treba poznamenať, že banátska motyka je prechodom medzi doterajšími a nasledujúcimi, tzv. *balkánskymi* motykami.¹⁰⁰ Mala polkruhovitú platňu, najčastejšie malé, ale

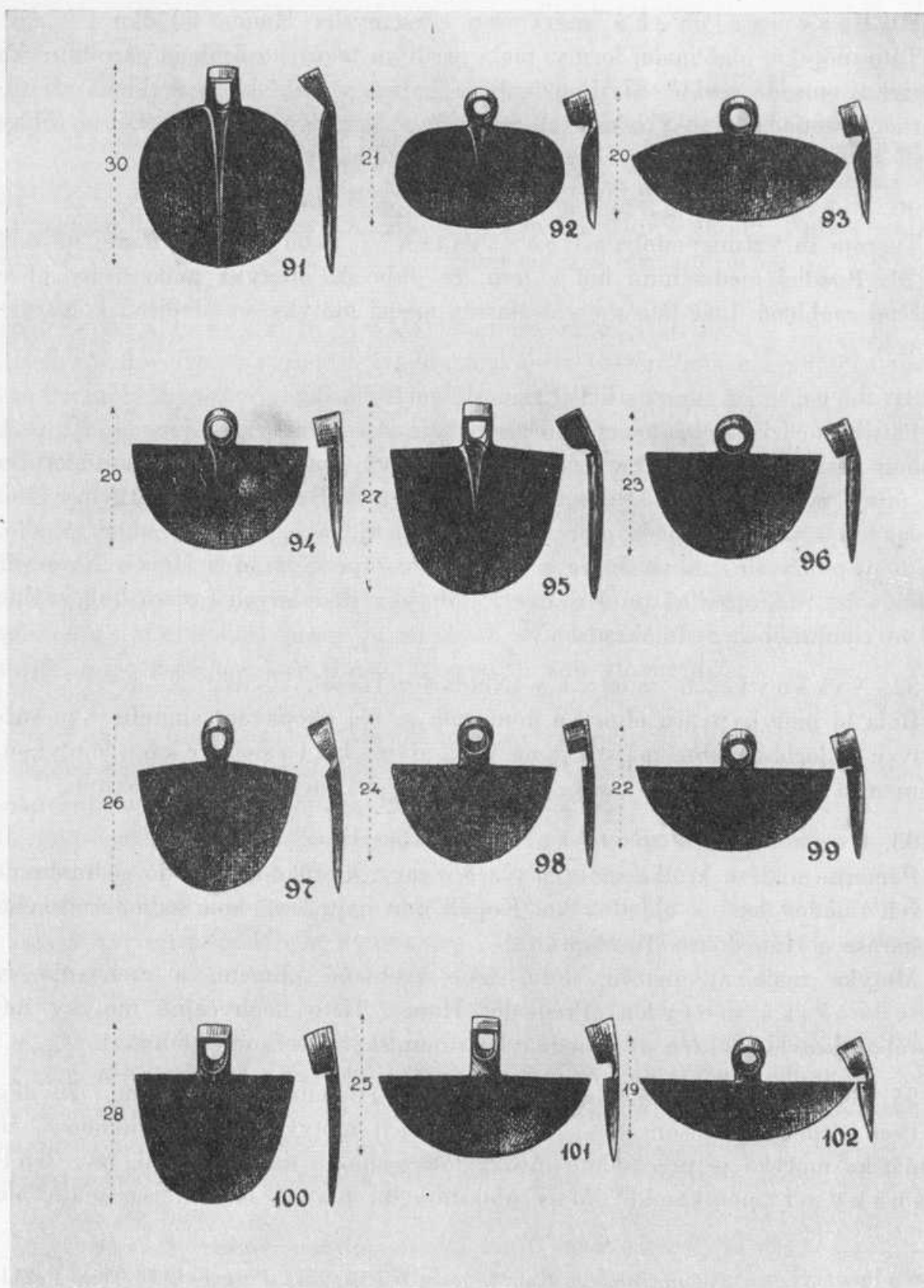
⁹⁶ J. Topolski, *Kultura rolnicza*. Kult. ludowa Wielkopolski. Poznan 1960. Tom. I, 243.

⁹⁷ I. Balassa, c. d., 162. — E. Fél, T. Hofer, *Az átányi kapák*, c. d., 497. — M. Markus, *Felsőmagyarországi kapák*, c. d. 35–41.

⁹⁸ Podľa informácií dr. F. Bodgála, kustóda múzea v Miškoveci, podobné motyky sú aj v tamajších zbierkach múzea pod č. 53-1270-9, 53-1278-1. Sú evidované ako *miškovecké motyky*.

⁹⁹ Zs. Bátky, I. Györffy, K. Viski, *A magyarság néprajza* II², 160.

¹⁰⁰ Do skupiny balkánskych motýk zaraďujeme predovšetkým srbské, chorvátske, slovinské (slavónske), rumunské, bulharské a turecké motyky.

Obr. 15. Okrúhle a polkruhovit  (balk nske) motyky: 91. j gersk  (Eger, Ma arsko), 92. nik ovick  (Morava), 93. fagara sk  (Fagaras, Rumunsko), 94. ban tsk  (Juhosl via), 95. vala sk  Ban t, Vojvodina, Rumunsko, Juhosl via), 96. po arovack  (Juhosl via), 97. abacsk  (Juhosl via), 98. slovinsk  (Juhosl via), 99. sibinsk  (Rumunsko), 100. severinsk  (Rumunsko) 101. 102. giurgiusk  (Rumunsko).

silné okrúhle ucho, ktoré predtým zhotovovali vo viacerých obmenách. Preto niektorí kováči túto motyku, pomerne nevelkých rozmerov, nazývali i *dolniackou motykou* (pravda, mnohí ju zamieňali aj s *valašskou motykou*).

Do tejto skupiny patrila kedysi i *novosadská* (Neusatzter alebo Ujvidéker Haue) a *pančovská* motyka (Pantschowaer Haue).

Formou sa všetky tieto motyky podobali už opísanej *vršackej* (č. 32) a *bielocrkevскеj* (č. 33) motyke.

95. *Valašská motyka* (Walacher Haue), 70—80 dkg

Patrila medzi motyky silnejších a väčších rozmerov. Všetci sedmohradskí sedliaci, bez národnostného rozdielu, ju veľmi radi kupovali na jarmokoch. Používala sa najmä v Banáte, Torontále a v celej Vojvodine, predovšetkým na okopávanie kukurice v mäkkej pôde. Neskoršie sa rozšírila aj na sever. Dodnes sa používala v Békésskej župe (Maďarsko), a preto ju v dnešnom Maďarsku nazývajú aj *békésskou motykou* (MNOSZ no 611).

Vo vrchoch ju radi kupovali i baníci, a tak tento variant so silnejším uchom a krkom mal názov i *sedmohradská banícka* motyka.

Ináč valašská motyka sa vyrábala v 19. stor. vo viacerých obmenách. Niektoré varianty mali široké plecía, iné mali tvar polmesiaca.

96. *Požarovacká motyka* (Poscharovazer Haue), 80 dkg

Požarovac je obec v juhoslovanskom povodí dolného Dunaja. Tieto motyky sa zhotovovali z tvrdej ocele. Aj ucho malo nezvyčajne hrubú a valcovú formu. Týmito tvarmi motýk sa vlastne začalo používanie balkánskych typov motýk, ktorých severná hranica sa prekrývala so začiatkom dolného toku Dunaja.

Veľmi sa jej podobala *kalafatská* motyka (Kalafater Haue) z Rumunska.

97. *Šabacká motyka* (Schabatzer Haue), 100 dkg

Šabac je taktiež juhoslovanské podunajské mestečko. Aj táto motyka patrí medzi najsilnejšie balkánske motyky.

Neveľmi sa líšila od nej *mitrovická* motyka (Mitrowitzer Haue). Obidve slúžili na okopávanie kukurice a zemiakov.

98. *Slovinská motyka* (Slowenische Haue), 80—100 dkg

Je to jedna z najťažších motýk. Ucho mala ukované z hrubého železa. Dávnejšie ju predávali medzevskí kováči do Rjeki, Pulji a Istrie. Ale vyrábali ju len na objednávku.

Tieto motyky mali už patentované uchá. Na prelome storočia ich expedovali aj do Bulharska, a preto sa nazývali i *okrúhlými sofijskými motykami* (Runde Sofia-Haue).

Vyrábali ich vo veľkom skôr konkurenčné slovinské a korutánske hámre v Rakúsku.¹⁰¹

¹⁰¹ F. Baš, c. d., 95.

99. *Sibinská motyka* (Hermannstädter Haue), 90–100 dkg

Bola to motyka typickej balkánskej formy so širokým plecom, všeobecne rozšírená na svahoch južných Karpát. Kým sedmohradské varianty mali užšie plecيا, zatiaľ motyky používané v doline rieky Olt, v takzvanom Regáte, mali širšie plecيا. To znamená, že medzevskí kováči vyrábali sibinskú motyku vo viacerých obmenách. Veľkú popularitu mala i *mogurelská motyka*,¹⁰² ktorá bola variantom sibinskej motyky so širšími plecami.

Tieto motyky v minulom storočí vyrábali aj sedmohradské hámre.¹⁰³

100. *Severínska motyka* (Seweríner Haue), 110–120 dkg

Pomenovaná podľa podunajského mesta Turnu-Severín v Rumunsku. Patrila tiež medzi ťažšie balkánske motyky.

101–102. *Giurgiuské motyky* (Giurgiuner Haue), 90–130 dkg

Nazvaná podľa podunajského prístavného mesta Giurgiu. Patrila medzi rumunské motyky s najširším plecom. Vyrábala sa vo viacerých obmenách s rozličnými uchami.

103. *Targu-Jiuská motyka I* (Targu Jiu Haue), 120 dkg

Targu Jiu je rumunské mestečko v údolí rieky Jiul, ktoré kedysi malo chýrne trhy a jarmoky. Táto motyka s veľmi silným uchom a krkom sa používala najmä na obrábanie kukurice. Vyrábala sa vo viacerých obmenách.

104. *Korabijská motyka* (Korabier Haue), 90 dkg¹⁰⁴

Bola najstaršia zo všetkých balkánskych typov motýk. Používala sa najmä na okopávanie kukurice v piesočnatej pôde. Mala okrúhle valcovité ucho. Veľmi sa jej podobala *karakalská motyka*.

105. *Jasijská motyka* (Jassyer Haue), 90 dkg

Bola to tiež širokoplecia, typická rumunsko-balkánska motyka pre ťažkú pôdu. Veľmi sa jej podobala *galacká motyka* (Galatzer Haue), ktorá sa používala na veľmi mnohých miestach Rumunska.

Do tejto skupiny motýk patrila aj *radnovská motyka* (Radnauer Haue); mala taktiež okrúhle silné ucho a používala sa obyčajne na okopávanie kukurice.

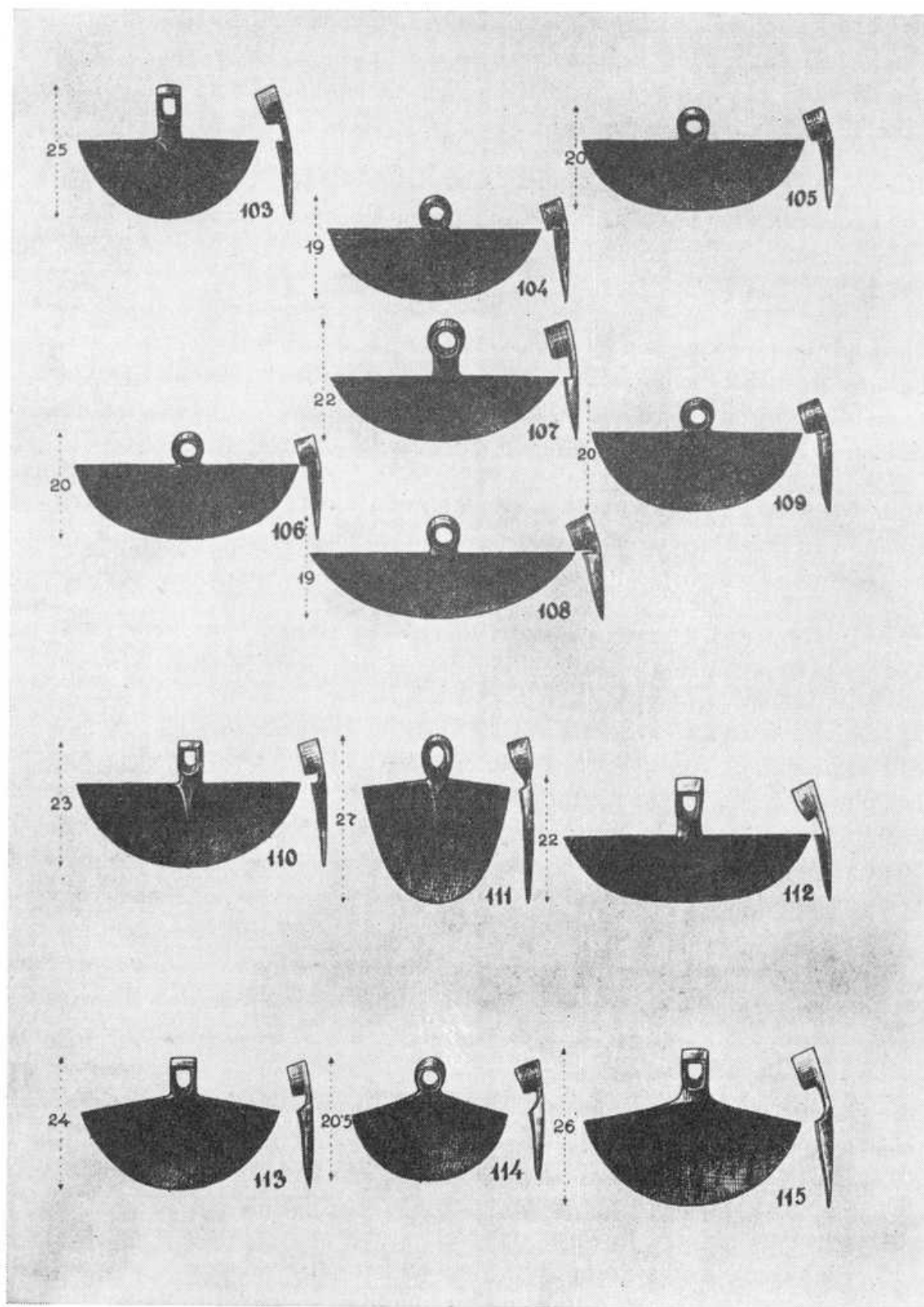
106. *Sylistrijská motyka* (Sylistrier Haue), 100 dkg

Má názov podľa podunajského mestečka Sylistria, nachádzajúceho sa v Dobrudži v Bulharsku. Túto motyku so širokými plecami s obľubou používali v celej Dobrudži tak Rumuni, ako aj Bulhari. Mala silné vysoko vytiahnuté ucho.

¹⁰² Turnu-Magurele je podunajské rumunské mesto pri vtoku rieky Olt.

¹⁰³ Informácie dr. K. Kósa z Kluži.

¹⁰⁴ Corabia a Caracal sú mestečky v Rumunsku, v blízkosti Craiovy, na ľavom brehu Dunaja.

Obr. 16. Polkruhovit  balk nske motyky: 103. targu-jiusk  (Rumunsko), 104. korabijsk  (Rumunsko), 105. jassyjsk  (Rumunsko), 106. silistrijsk  (Rumunsko), 107. magurelsk  (Rumunsko), 108. kalarask  (Rumunsko), 109. radautsk  (Rumunsko), 110. bulharsk  a), 111. slav nsk  (Chorv tsko, Juhosl via), 112. bulharsk  b), 113. fry t tsk , 114. teme v rsk  (Ban t, Rumunsko), 115. bra ovsk  (Rumunsko)

Sylistrijská motyka mala zvláštnu obmenu, tzv. *harschowan skú moty ku* (Harschowaner Haue). Jej ucho bolo celkom odchylné, rýľovité. Používala sa predovšetkým na čistenie potokov a riek od bahna, hlavne v údolí Oltu až po Dunaj. V Medzeve ju vyrábali len na objednávku.

107. *Mogurelská motyka* (Mogureller Haue), 100 dkg

Bol to zvláštny variant balkánskych motýk so širokými plecami. Vyrábala sa vo viacerých obmenách, ktoré sa rozlišovali podľa ucha. Najobľúbenejšie boli štajerské uchá.

108. *Kalaraská motyka* (Kalaraser Haue), 100 dkg

Calaras je menšie rumunské mestečko, ležiace na okraji stepi Baraganu. Aj táto motyka patrila medzi väčšie typy balkánskych motýk, mala široké plecia. Používala sa na okopávanie kukurice.

109. *Radautská motyka* (Radautzer Haue), 100 dkg

Radauti je jedno z bukovinských mestečiek v údolí rieky Suceava v Rumunsku. Táto motyka tiež patrila medzi ťažšie balkánske typy.

110. *Bulharská motyka I* (Bulgarische Haue), 120 dkg

Zväčša sa stotožňovala s balkánskymi typmi motýk, bola ťažká a masívna.

111. *Slavónska motyka* (Slawonische Haue), 110 dkg

Ani menom ani formou nebola totožná so *slovinskou motykou*, opísanou pod č. 98. Slavónska motyka bola vlastne starou chorvátskou motykou a svojou formou sa skôr podobala pätikostolskej alebo požankovskej motyke, opísaným pod č. 37 a 39. Okopávali sa ňou vinohrady, kukurica, zemiaky v celom údolí Drávy, ba až v okolí Osijeku. Pretože sa používala vo veľkej oblasti, vyrábala sa aj vo viacerých obmenách.

Motyka s rovnými plecami sa nazývala najprv *chorvátska*, neskôršie *záhrebská motyka* (Agramer Haue). Mala viaceré varianty, najčastejšie okrúhle ucho.¹⁰⁵ Veľmi sa jej podobala *varaždínska motyka* (Waraschdiner Haue).

Variant so zrazenými plecami sa volal *zagorianska motyka* (Zagorianer Haue).

Slavónska motyka podľa pamäti medzevských kováčov bola kedysi veľmi obľúbená a vyrábali ju aj iné, predovšetkým rakúskoštajerské hámre.

112. *Bulharská záhradná motyka II* (Bulgarische Garten-Haue), 100 dkg

Bola to typická bulharská záhradná motyka, používaná najmä na okopávanie zeleniny. Ucho a krček mala značne vyvýšené. Kopalo sa skôr bočnou hranou ako spodkom alebo priamo plecami. Podobné motyky používali na niektorých miestach Slovenska aj tunajší bulharskí záhradníci.

¹⁰⁵ Chorvátsku motyku vyrábali až v 10–12 obmenách.

113. F r y š t á c k a m o t y k a (Freistädter Haue), 100 dkg

Bola to typická moravská motyka vhodná do tvrdej pôdy. Aj podlhovasté hrubé ucho prezrádza, že patrila do skupiny ťažších motýk.

114. T e m e š v á r s k á m o t y k a (Temeschwarer Haue), 70 dkg

Timisoara je známe banátske mesto v Sedmohradsku (Rumunsko). Bola to motyka pomerne malých rozmerov, ľahkej váhy, ale zhotovená z tvrdej ocele. Vyrábala sa vo viacerých obmenách, ktoré sa rozlišovali podľa ucha. Najobľúbenejšie boli štajerské ucha.

115. B r a š o v s k á m o t y k a (Kronstädter Haue), 120 dkg

Tvarom sa podobala balkánskym motykám a podľa váhy patrila medzi najťažšie motyky. Krček a ucho mala veľmi hrubo ukované. Používala sa takmer v celom južnom Sedmohradsku na okopávanie kukurice. Pre jej popularitu na tomto území ju veľa kováčov volalo aj s e d m o h r a d s k o u m o t y k o u (Siebenbürgische Haue). Najmä Rumuni si ju obľúbili a je zaujímavé, že okopávali jej plecom.

116. F o k š a n s k á m o t y k a (Fokschaner Haue), 100 dkg

V mnohom sa nelíšila od predchádzajúcej motyky. Rozdiel medzi nimi bol len v tom, že plecيا fokšanskej motyky boli trocha zrazene ukované.

117. P l o e š t s k á m o t y k a (Ploester Haue), 120 dkg

Líšila sa od predchádzajúcej motyky v tom, že mala vysoko vytiahnuté ucho a krk, ale čo do váhy patrila medzi najťažšie balkánske motyky. Exempláre vyrobené v 19. stor. boli okolo pliec ozdobené aj drobnými bodkami a krúžkami. Takto ozdobené motyky boli v okolí Ploešti veľmi obľúbené.

118. D r a g a s a n s k á m o t y k a (Dragasaner Haue), 100 dkg

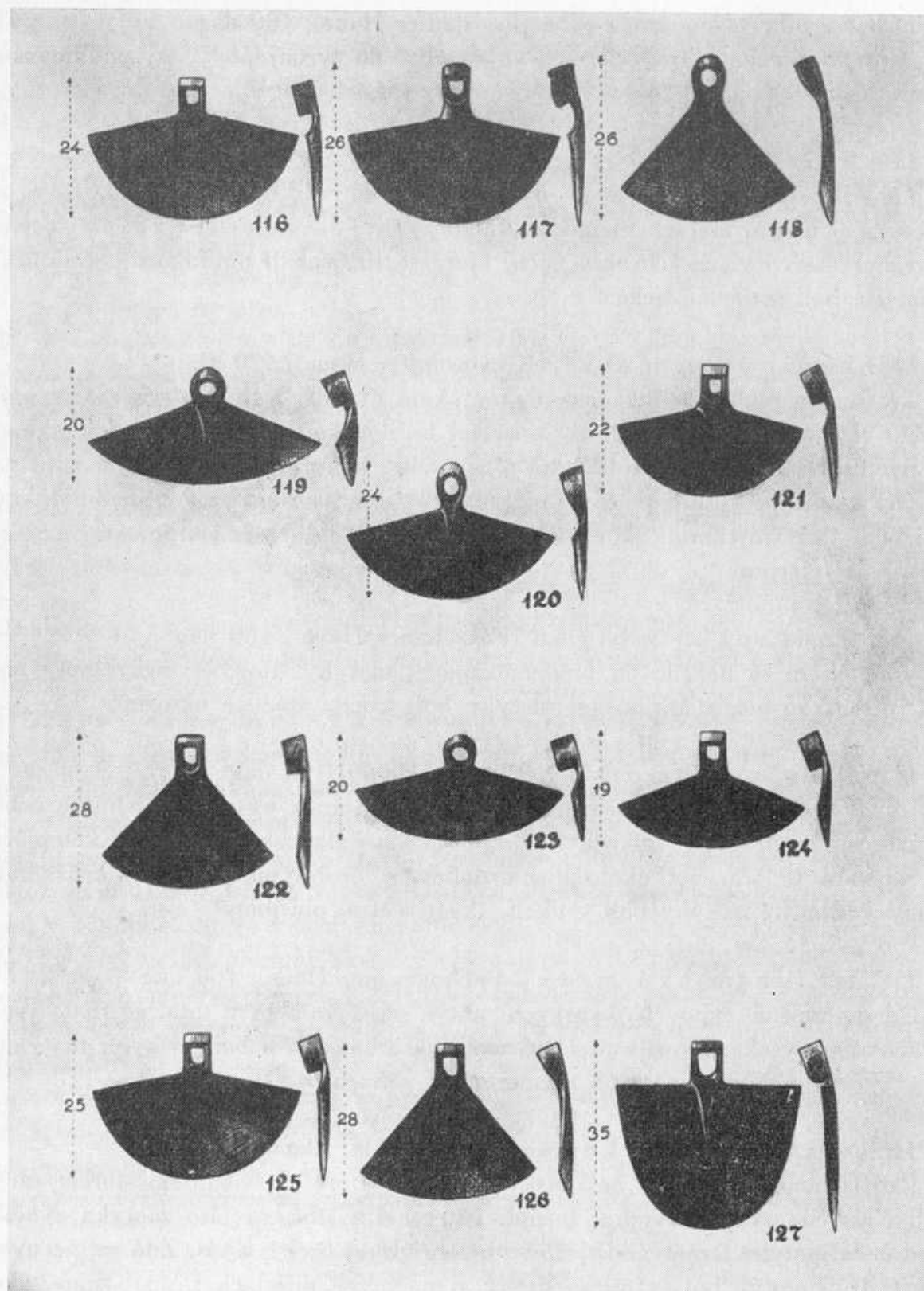
Od doterajších typov balkánskych motýk odlišovala sa v tom, že mala tvar kruhového výseku. Tvorila prechod medzi klčovnicami a balkánskymi motykami. Vyrábala sa vo viacerých rozmeroch a váhach.

119. S i s a c k á m o t y k a (Sisaker Haue), 90 dkg

Patrila medzi tie druhy balkánskych motýk, ktoré v poslednom storočí zmenili čiastočne svoju pôvodnú formu. Ešte v 19. stor. sa táto motyka zväčša podobala motyke temešvárskej alebo belehradskej (č. 31, 114). Zdá sa, že uvedený druh motýk bol veľmi rozšírený aj na iných miestach Dolnej zeme, ako napr. i v maďarskom podunajskom meste Baja.

Sisacká motyka staršieho tvaru sa v 19. stor. nazývala aj b a j a n s k o u m o t y k o u. Dnešná forma bajanskej motyky sa už skôr podobá svätoondrejskej (č. 29), balatónskej (č. 30) alebo belehradskej motyke (č. 31).

Na začiatku tohto storočia plecيا a platňa sisackej motyky sa predĺžili tak, ako to znázorňuje obr. 119. Tento druh motýk bol veľmi obľúbený aj v Chor-

Obr. 17. Polkruhovit  balk nske motyky a formy kruhov ho v seku: 116. fok ansk  (Rumunsko), 117. plo etsk  (Rumunsko), 118. dragasansk  (Rumunsko), 119. sisack  (Juhosl via), 120. poľsk , 121. stanislavsk  (Hali , Ukrajina), 122. hali sk  (Ukrajina), 123.–124. chotynsk  (Ukrajina), 125. sliezsk , 126. me adijsk  (Rumunsko), 127. sedmohradsk 

vátsku a používal sa najmä na okopávanie kukurice. Pri okopávaní nepoužíval sa ani tak spodok motyky ako jej plec. Túto motyku novšieho tvaru nazývali na mnohých miestach aj *s r b s k o u* motykou.

120. *P o l s k á m o t y k a* (Polnische Haue), 110 dkg

Medzi motykami tvaru kruhového výseku zaujímala veľmi osobitné miesto. Domnievame sa, že tieto formy motýk sú tradičné v celej karpatskej oblasti. Podľa archeologických nálezov majú aj svoju kontinuitu a sú rozšírené v dosť veľkom priestore. Používala sa na okopávanie repy, zemiakov. Najviac bola rozšírená hlavne v južnej časti Poľska. V okolí Lvova používaná obmena sa volala *l v o v s k á m o t y k a* (Lemberger Haue).

Veľmi sa jej podobala aj *č e r n o v i c k á m o t y k a* (Tschernovitzer Haue).

121. *S t a n i s l a v s k á m o t y k a* (Stanislauer Haue), 100 dkg

Bola to typická motyka na repu a používala sa predovšetkým v Haliči a v susednej Ukrajine. Medzevskí kováči v 19. stor. dodávali ľvovským obchodníkom so železom veľké množstvo týchto motýk aj na úver.

122. *H a l i č s k á m o t y k a* (Galizische Haue), 70—80 dkg

Rad predchádzajúcich motýk môžeme ešte doplniť haličskou motykou, ktorej viaceré varianty sa vyrábali v Medzeve. Jedným z nich bola (kedysi tiež veľmi obľúbená) *t a r n o v s k á m o t y k a* (Tarnower Haue).

123—124. *C h o t y n s k é m o t y k y* (Chotynaer, Kutinaer Hauen), 70—90 dkg

Podobali sa vcelku doteraz opísaným motykám za Karpatmi (Ukrajina). Používali sa taktiež na okopávanie kukurice a repy. Vyrábali sa vo viacerých obmenách a v rozličných váhach.

125. *S l i e z s k a m o t y k a* (Schlesische Kartoffel Haue), 100 dkg

Tento druh motýk bol v druhej polovici 19. stor. veľmi obľúbený v celom Sliezsku a v Poľsku (porovn. č. 120). Sem privážali ročne veľa tisíc sliezskych motýk; na ich výrobe sa zúčastňovali takmer všetky medzevské hámre so svojím personálom. Sliezka motyka sa používala hlavne na okopávanie zemiakov v mäkkej pôde. Zhotovovala sa vo viacerých obmenách (so srdcom a bez srdca).

Variant s okrúhlym uchom predstavoval *t e š í n s k u m o t y k u* (Teschener Haue).

126. *M e h a d i j s k á m o t y k a* (Mehadier Haue), 80 dkg

Tento druh motýk sa veľmi podobal dragasanskej motyke, opísanej pod č. 118. Iba ucho mala o niečo silnejšie a inej formy. Niektorí medzevskí kováči ju radšej nazývali *r u m u n s k o u m o t y k o u* (Rumänische Haue).

127. S e d m o h r a d s k á m o t y k a (Siebenbürgische Haue), 80 dkg
Veľmi sa podobala už opísanej v a l a š s k e j motyke (č. 95). Rozdiel medzi nimi bol len v upevnení ucha a vo váhe motýk.

128. L u g o š s k á m o t y k a (Lugoscher Haue), 90 dkg
Táto motyka sa líšila od doterajších balkánskych typov motýk v tom, že mala hroty pliec trochu hore vyhrnuté. Bola obľúbená v Banáte. Vyrábala sa vo dvoch obmenách, jedna bola pre mäkkú, druhá pre tvrdšiu, skalnatejšiu pôdu.

129. H u ň a d s k á m o t y k a (Huniader Haue), 60 dkg
Veľmi sa podobala predchádzajúcej motyke, ale jej plecia boli ešte viac vyhrnuté. Ucho mala okrúhle.

130. O r a v i c k á m o t y k a (Orawizaer Hauen), 100 dkg
Oravita je banátska dedinka na rozhraní srbsko-rumunských hraníc. Obec má chotár s veľmi tvrdou, kamenistou pôdou. Podľa toho aj motyka bola veľmi ťažká, ukovaná z tvrdej ocele. Podobné motyky sa používali aj vo vinohradoch Srijemu (Juhoslávia).¹⁰⁶

131. F a č e t s k á m o t y k a (Fatscheter Haue), 70 dkg
Bola to motyka menšieho tvaru, ale so silnými plecami, uchom a krkom. Radi ju používali najmä rumunskí sedliaci v bývalej Huňadskej župe (Hunedoara).

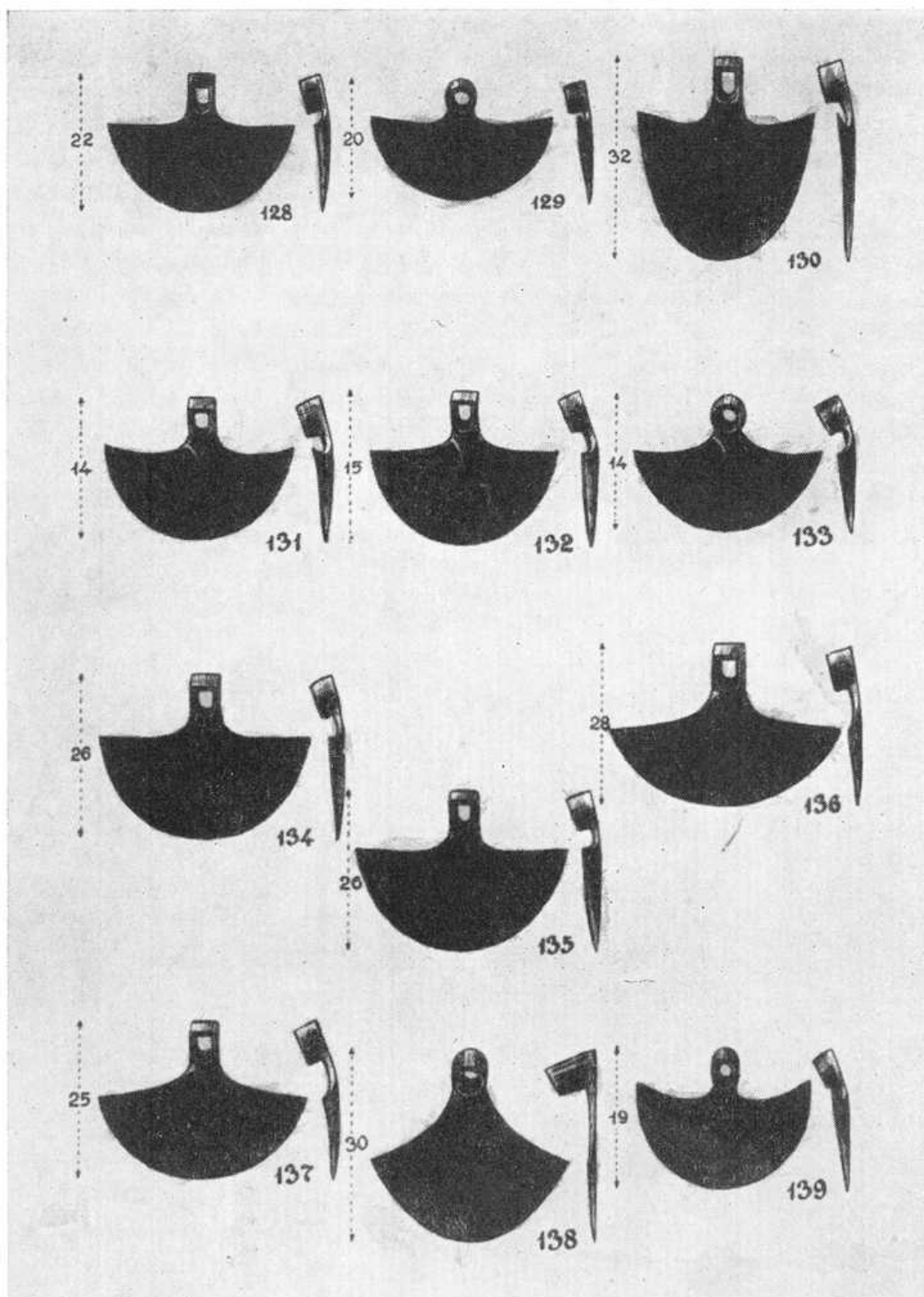
132. B o z o v i č s k á m o t y k a (Bosovitscher Haue), 70 dkg
Motyka pomenovaná podľa malého mestečka Bozovič v južnom Banáte. V 19. stor. bola veľmi populárna a rozšírená. Staršie výrobky nielen tvarom, ale aj váhou sa veľmi podobali predchádzajúcej motyke.

133. O l t e n i c k á m o t y k a (Oltenitzer Haue), 80 dkg
Oltenita je malé rumunské mestečko pri Dunaji v blízkosti Giurgiu. Podľa rozmerov patrila táto motyka do skupiny menších motýk, ale podľa váhy medzi motyky stredné. Používala sa na okopávanie poľnohospodárskych produktov.

134. B u k u r e š t s k á m o t y k a (Bukurester Haue), 110 dkg
Patrila medzi masívnejšie balkánske motyky. Používali ju rumunskí sedliaci v okolí Bukurešti.

135. B u z e n s k á m o t y k a (Busoer Haue), 120 dkg
Patrila medzi najťažšie balkánske typy motýk a používala sa na okopávanie kukurice.

¹⁰⁶ F. S c h a m s, c. d. I, 113. Taf. I. fig. F.

Obr. 18. Polkruhovit  balk nske motyky: 128. lugo sk  (Ban t, Rumunsko), 129. hu adsk  (Rumunsko), 130. oravick  (Rumunsko), 131. fa etsk  (Ban t, Rumunsko), 132. bozovi sk  (Ban t, Rumunsko), 133. oltenick  (Rumunsko), 134. bukure tsk , 135. buzensk  (Rumunsko), 136. brailsk  (Rumunsko), 137. targu-jiusk  (Rumunsko), 138. targovick  (Bulharsko), 139. tureck  (Bulharsko a Turecko).

136. B r a i l s k á m o t y k a (Brailaer Haue), 170 dkg

Bola to jedna z najťažších balkánskych motýk, so silným uchom a vysokým krkom. Vyrábala sa vo viacerých obmenách a v rozličných variantoch na objednávku.

Najobľúbenejšie boli motyky s vyrovnanými plecami. Na začiatku 20. stor. niektorí obchodníci objednávali i motyky so zvýšenými plecami. Ľahšie (samozrejme aj menšie) boli b o g š a n s k é m o t y k y (Bogschaner Haue), so silnejším uchom boli motyky k a r a n š e b e š s k é (Karanschebescher Haue). Obyčajne sa používali na okopávanie zemiakov a tabaku.

Motyka so značne širšími plecami sa volala a u g u s t í n s k a m o t y k a (Augustiner Haue). Bola obľúbená nielen v Rumunsku, ale aj v Bulharsku.

137. T a r g u - J i u s k á m o t y k a II (Targu-Jiu Haue), 100 dkg

Bola to taktiež známa balkánska motyka so silným krkom a uchom. Používala sa na okopávanie kukurice a tabaku v tvrdej pôde.

138. T a r g o v i c k á m o t y k a (Targowister Haue), 170 dkg

Patrila medzi najtypickejšie druhy balkánskych motýk. Aby lepšie „ležala“ pri kopaní a bola pevnejšia, dávali jej ucho osobitne upevniť olaským Cigánom, ba často prinitovali aj viachranaté ucho. Váha takto upravených motýk ešte vzrástla. Patrila medzi najťažšie rumunské motyky.

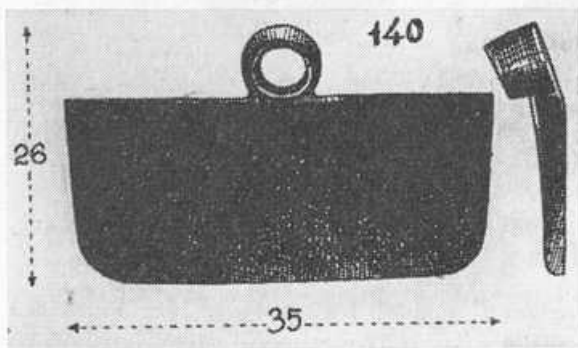
139. T u r e c k á m o t y k a (Türkische Haue), 50 dkg

Tvarom pripomínala turecký polmesiac. Patrila do skupiny malých a ľahkých motýk. Používala sa najmä na okopávanie bulharského a tureckého tabaku.

140. P l e v e n s k á alebo m u n g o r e l s k á m o t y k a (Plewnaer od. Mungoreller Haue), 130 dkg

Bola to ťažká a veľká motyka. Niektoré varianty vážili aj 2,5—3 kg. Používala sa na okopávanie tabaku, najmä v Rumunsku a Bulharsku.

Vo vypočítavaní v Medzeve vyrábaných druhov motýk by sme mohli ešte pokračovať. Treba však poznamenať, že presnejšie tvary ďalších variantov podrobnejšie nepoznáme.

Obr. 19. Plevenská alebo mungorelská motyka (Bulharsko), č. 140

Podľa pamäti najstarších medzevských kováčov, i podľa tlačou vydaných (obrázkových) cenníkov z 19. stor. a iných ďalších záznamov okrem opísaných motýk vyrábali v Medzeve ešte: t a b a k o v ú m o t y č k u (Tabak-Häundel), h o r s k ú m o t y k u (Berg-, Gebirgs-Haue), č i e r n u, c i g á n s k u m o t y k u (schwarze Zigeu-

ner Haue), cestársku motyku (Wegmacher Haue), ľubľanskú motyku (Laibacher Haue), haršanskú motyku (Harschaner Haue), ľippanskú motyku (Lippaner Haue), slatinskú motyku (Slatiner Haue) a bogdanskú motyku (Schmied-Bogdaner Haue).¹⁰⁷

Žiaľ, o týchto posledných variantoch medzevskí kováči už nevedeli podať jednoznačné informácie.¹⁰⁸

Ak vezmeme do úvahy už opísané a v ilustráciách uvedené formy motýk (140 ks) spolu s variantmi spomínanými v textoch, zistíme, že v Medzeve sa vyrábalo vyše 200 druhov motýk.

V mnohorakom pomenovaní vyrábaných druhov motýk treba vidieť vysokú úroveň kováčskej techniky v Medzeve, ktorá je priam ojedinelým javom nielen v našej vlasti, ale aj v strednej Európe. Toto remeslo má tu stáročné tradície, prechádzajúce z otca na syna, a ich skúmanie poskytuje veľa cenných poznatkov i pre národopis.¹⁰⁹

Pri opisovaní rozličných druhov motýk sme často pripomínali formy ucha a jeho silu a uhol. Pri výrobe motýk je totiž zhotovenie ucha najdôležitejším úkonom. Medzevské cenníky zatriedňujú motyky vo väčšine prípadov do kategórie A, B, C, D, E — podľa akosti úch.¹¹⁰ Aj keď je toto triedenie z hľadiska typov a pomenovania motýk akokoľvek dôležité, podrobnejším opisom úch uvedených motýk sa nezaobráme, lebo to už patrí do technickej časti výroby motýk, ktorá — ako sme povedali — má tvoriť predmet osobitnej štúdie.

S otázkou úch motýk úzko súvisí aj otázka násad motýk. I keď sú tieto údaje taktiež veľmi pozoruhodné, nepatria priamo do rámca kováčských prác, a preto ich podrobnejšie nebudeme rozvádzať. Medzevskí kováči sa výrobou násad motýk celkove nezaoberali. Kvôli pravde treba však poznamenať, že na konci 19. stor. sa našiel medzevský kováč,¹¹¹ ktorý sa zaoberal aj výrobou násad do medzevských motýk. Bol to skúsený, svetoznámy človek, ktorý dlhé roky žil v Amerike. Po návrate do rodnej obce za usporený kapitál si kúpil najprv stroje z Ameriky a potom kúpil lesy v chotári Kecerských Pavloviec v bývalom Giraltovskom okrese.¹¹² Z bukového dreva pomocou amerických strojov a vyučených slovenských drevorubačov začal vyrábať masívne poriská do motýk, sekier a čakanov. Násady rozvážal spočiatku na vozoch na jarmoky alebo priamo do skladov firiem. Neskôršie, ako sa rozširoval jeho podnik, dopravoval násady všade tam, kam medzevskí kováči dodávali svoje výrobky.

Naša štúdia o medzevských motykách by nebola úplná, keby sme sa popri tra-

¹⁰⁷ I. Balassa sa domnieva, že bogdanská motyka je motykou dunabogdanského obyvateľstva (obec pri Vacove). Medzevskí kováči však tvrdili, že túto motyku vždy exportovali do Sedmohradska.

¹⁰⁸ Aby sme sa vyhli nepresným údajom, tieto výrobky len vymenúvame.

¹⁰⁹ Platí to najmä pre územie, na ktorom v období socializmu v krátkom čase dobudujeme Východoslovenské železiarne, jeden z najväčších podnikov modernej železovýroby.

¹¹⁰ Pozri poznámku 33. Staršie tradičné uchá sa volali torockovské, slavónske, štajerské, svätogrótske, novšie patentované.

¹¹¹ Volal sa Ján Gedeon.

¹¹² Obec v blízkosti Hanušoviec n/T.

dičných domácich a východeurópskych formách motýk nezmienili aj o novších výrobkoch medzevských hámrov.

V 19. stor. dodávali medzevskí kováči svoje motyky predovšetkým na bývalé územie Rakúsko-uhorskej monarchie, do susedného Poľska, Ruska (na Kaukaz), na Balkán do Srbska, Chorvátska, Rumunska, Bulharska a Turecka.

Po skončení prvej svetovej vojny a upravení hraníc sa trhy podstatne zúžili. Aj medzevskí kováči sa museli preorientovať na nové pomery a nové trhy. Susedné Maďarsko vypadlo z radov štátov, ktoré nakupovali motyky. Povojní organizátori maďarského železiarskeho priemyslu presídlili mnoho medzevských kováčov i s rodinami do Šalgótarjánu, kde potom v tamajších Rimavsko-muránskych železiarňach, v dielňach zariadených na parný pohon, vyrábali motyky pre maďarský trh. Majstri motýk vyrobených v Šalgótarjáne boli teda všetci medzevského pôvodu.

Po strate maďarských trhov usilovali sa medzevskí kováči so zvýšenou pozornosťou a záujmom udržať balkánske trhy v rámci štátov Malej dohody. Žiaľ, kapitalistická cenová i výrobná špekulácia a politika im aj tu narušila výpočty. Už vo vojnových, ale najmä v povojnových rokoch nasledoval rumunský ťažký priemysel šalgótarjánsky príklad. V Oravici a Rešici (v južnom Banáte) usídlil ďalších medzevských kováčov, ktorí z miestnych surovín a v miestnych novopostavených hámroch začali vyrábať balkánske typy motýk.¹¹³

A tu musíme priznať, že medzevskí kováči nestačili čeliť konkurencii novozałożených rumunských hámrov pre nedostatok kvalitných surovín, veľké dopravné trovy a pod. Ich situáciu sťažovali aj nevýhodné rumunské colné tarify a svetová hospodárska kríza v tridsiatych rokoch. V rokoch 1933–1934 stratili medzevskí kováči 48–52 % svojej ročnej produkcie (vyše 200 ton motýk) v Rumunsku. Táto podstatná strata ich prinútila preorientovať sa na iné, predovšetkým zámorské štáty so zlatou valutou a s nimi nadviazať užšie obchodné styky.¹¹⁴

Prvým krokom medzevských kováčov bolo, že sa zaujímali o zahraničné cenové pomery. Potom sa dali do kalkulovania cien a na základe načrtnutých vzorov začali napokon s pokusnou výrobou exotických zámorských motýk.

S takouto špeciálnou kolekciou vzoriek a okrem toho asi so storakými tradičnými druhmi motýk a rýľov vybrali sa medzevskí kováči r. 1936 na veľký medzinárodný tel-avivský poľnohospodársky trh do Palestíny. Ich výrobky vzbudili v odborných kruhoch veľkú pozornosť. Na znak uznania boli vyznamenaní osobitnou zlatou medailou a zvláštnym diplomom.¹¹⁵ Po palestínskej výstave hrnuli sa im objednávky a motyky z Medzeva putovali do zámoria. Súčasne s uzavieraním zámorských obchodov viedli osobitné rokovania aj s litovskými obchodníkmi.

¹¹³ K. Cs. Sebestyén, c. d., 95.

¹¹⁴ Na čele tejto akcie bol aj dnes žijúci Gejza Pöhm, významný podnikateľ a vedúci firmy Simon Pöhm a spol.

¹¹⁵ Diplom je dnes vo vlastníctve Gejzu Pöhma v Medzeve. Menovaný do II. svetovej vojny mal veľké zásluhy v uchovaní dobrého mena kováčskych výrobkov v Medzeve.

Z uvedeného teda vidíme, že pokusy medzevských kováčov o získanie trhov so štátmi zlatej valuty boli úspešné. Najvýraznejšie to dokazujú formy motýk uvedené na obr. 20 a 21. Tu vidíme motyky indonézske (Java), oceánske (Karolínske ostrovy), africké (Kongo), juhoamerické a stredoamerické (Mexiko, Guatemala, Venezuela, Brazília a Argentína), ďalej rôzne plantážnícke motyky — spolu 24 kusov.¹¹⁶

Medzevskí kováči svoj úspech na týchto trhoch nevedeli pre vypuknutie II. svetovej vojny náležite využiť.¹¹⁷

Z uvedených motýk podľa formy a pomenovania na Slovensku najrozšírenejšie varianty boli a sú i dnes kľčovnice (obr. 13). Je ich vyše 14. Tento nástroj na kopanie používajú aj v Karpatoch žijúce susedské slovanské národy (Poliaci, Ukrajinci a Rusi).

Pozoruhodné miesto zaujímajú medzi výrobkami medzevských hámrov aj medzi typmi slovanských motýk banícke a hutnícke motyky (č. 3, 87, 89).

Práve tak poučné sú aj tunajšie vinohradnícke motyky (č. 4, 5, 86, atď.). Novšie typy širokých motýk (graca) radíme medzi motyky s rozličnými funkciami. Ako sme videli, menili sa podľa rozmerov a váh a používali ich na okopávanie vínnej révy, zemiakov, ako aj repy a kukurice. Ich používanie záviselo predovšetkým od akosti pôdy. Najrozšírenejším variantom bola mistelbašská, ľudove široká motyka alebo gracia.

Pri prehliadke motýk chceme ešte upozorniť na jednu, z národopisného hľadiska významnú vec. Pri opise jednotlivých druhov motýk sme si mohli všimnúť, že niektoré špecifické druhy sa menujú nielen podľa toho-ktorého kraja či miesta, ale aj podľa národnosti, ako napr. motyka nemecká, srbská, rumunská, chorvátska, uhorská, slovenská, poľská, moravská, valašská, slovinská, slavónska, bulharská, turecká.

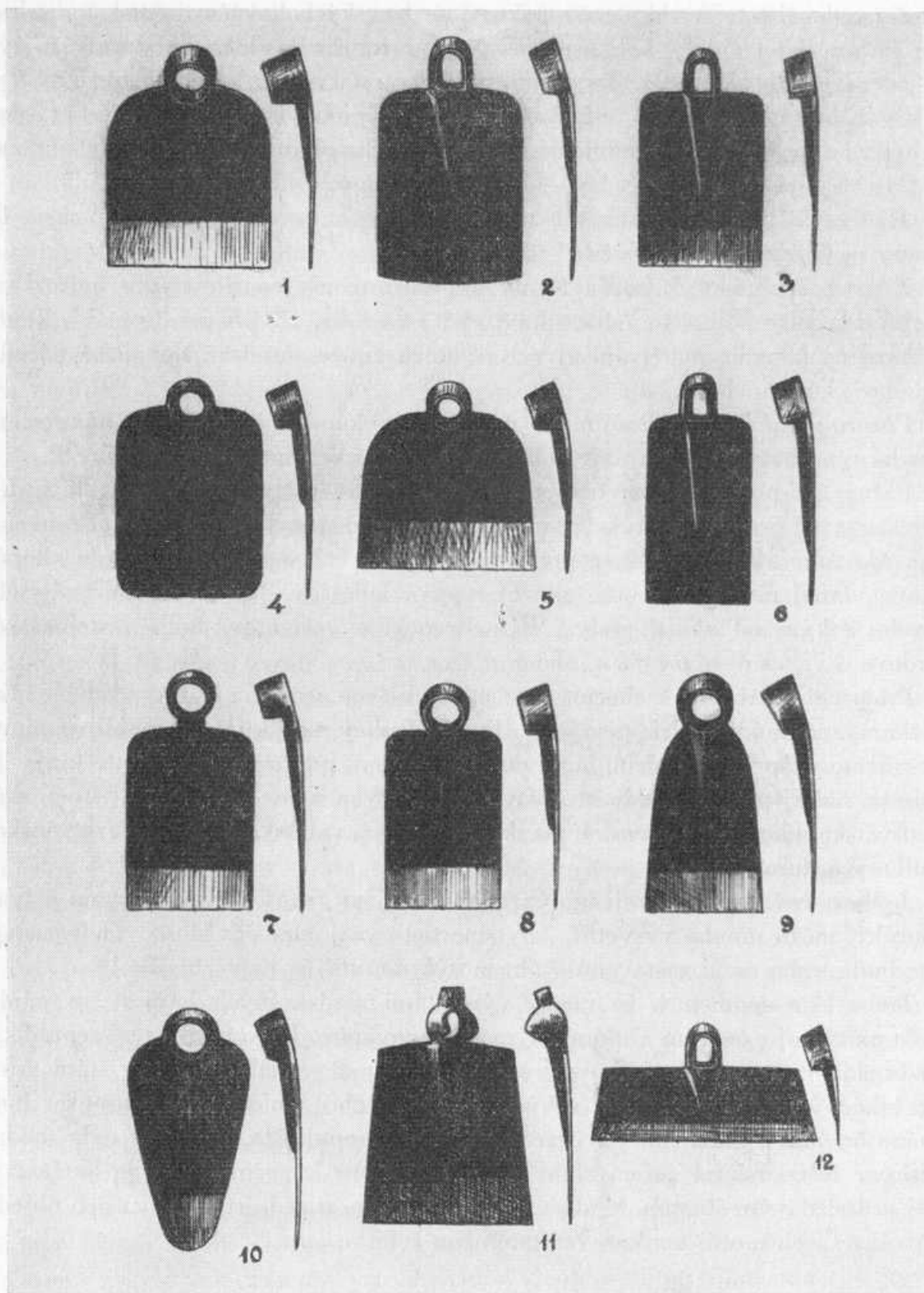
Je nesporné, že vo vývoji motýk nám tieto javy, spôsob pomenovania a tvar motýky, môžu mnoho vysvetliť. Aby sme tieto vzájomné súvislosti videli jasnejšie, bude treba nami zostavenú škálu motýk doplniť čo najrýchlejšie.¹¹⁸

Treba ešte spomenúť, že medzi výrobkami medzevských hámrov sa nájde veľa motýk aj s českým a moravským pomenovaním. Po vzniku prvej republiky rozosieli totiž medzevskí kováči svoje výrobky do všetkých kútov štátu. Medzevské výrobky našli aj v českých krajoch dobré pole odbytu, pretože boli ručne kované a znamenite vypracované. Za 1. republiky prebiehal teda medzi českým železiarskym priemyslom a medzevskými kováčmi tichý hospodársky boj so striedavým šťastím. Medzevskí kováči len prostredníctvom menších objednávok z Čiech mohli konkurovať tamojším železiarňam.

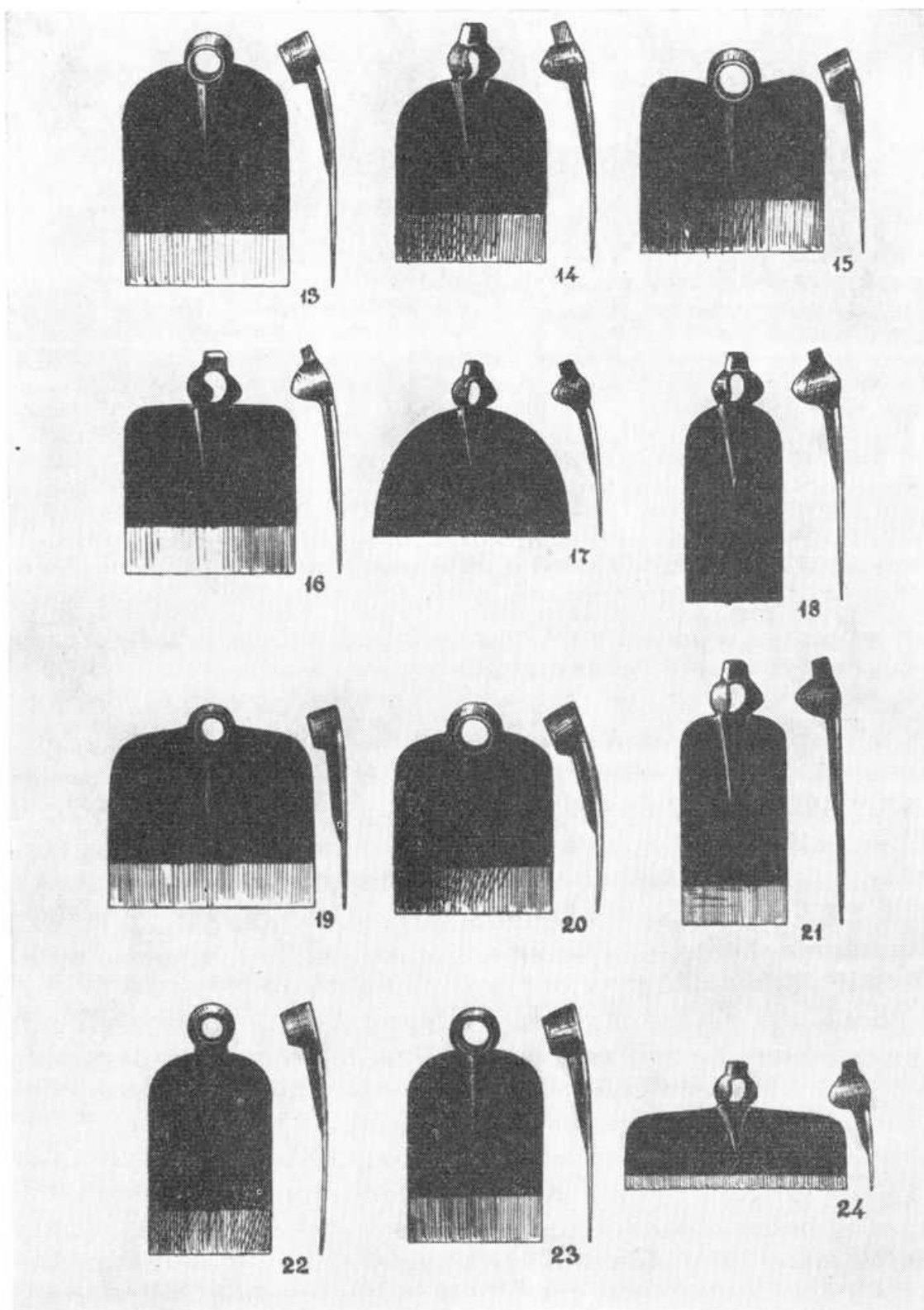
¹¹⁶ Tu treba poznamenať, že počet a forma exotických motýk boli oveľa vyššie.

¹¹⁷ Dnes po znárodnení hámrov Kovosmalt v Medzeve znova vyrába poľnohospodárske nástroje pre zahraničné trhy, ale len v obmedzenom meradle.

¹¹⁸ Táto úloha je naliehavá už aj preto, lebo v zbierkach našich múzeí často chýbajú práve tie motyky (alebo iné pracovné nástroje), ktoré donedávna boli alebo sú dodnes špecifické pre zbernú oblasť toho-ktorého múzea. Potvrdzujú nám to písomne zaslané zprávy niektorých pracovníkov múzeí, napr. z Miškova (dr. Bodgál), z Debrecína (dr. A. Béres), Veszprému (dr. A. Vajkai), Belehradu (prof. D. Maslovarič), Viedne (prof. L. Schmidt), z Krakova (mgr. Z. Szewczyk) a z Kluži (dr. K. Kós).

Obr. 20. Transkontinentálne exotické (plantážové) motyky: 1. indonézska (Ostindia Hacke, East India Hoe) 2.—3. indonézske (javanské) motyky (Java-Hacke, Java Hoe), 4. indonézska (Menado Hacke, Menado Hoe), 5. karolínska (Carolina Hacke, Carolina Hoe), 6. motyka na ryžu (Reis-Hacke, Rice-Hoe), 7.—12. africké motyky (7. Kongo-Hacke, 8. Afrika-Hacke, 9. Afrika-Hacke, 10. Cap-Verde Hacke, 11. Angola-Hacke, 12. plantážna motyka — Unkraut-Hacke)

Obr. 21. Transkontinentálne exotické motyky: 13.—14. mexické (Mexiko-Hacke, Mexiko-Hoe), 15. new-yorská (New-York-Hacke, New-York Hoe), 16.—18. brazílske (Brasil Hacke, Brasil-Hoe), 19. guatemalská (Guatemala Hacke, Guatemala Hoe), 20. venezuelská (Venezuela Hacke, Venezuela Hoe), 21. cavadeirská (Cavadeira Hacke, Cavadeira Hoe), 22.—23. argentínske (Argentinische Hacke, Argentina Hoe), 24. motyka na kávu (Južná Amerika).

Obr. 22. Mapa rôznych druhov motýk — ich rozšírenie na území Slovenska

Počet slovenských druhov motýk vyrobených v medzevských hámroch nepokladáme ešte za uzavretý. Zverejnením týchto údajov z výskumu slovenských typov motýk sme urobili iba prvý krok. Doplniť ich prípadnými novými variantmi bude úlohou ďalšieho výskumu.

Z prehľadu o jednotlivých formách motýk vyrobených v medzevských hámroch sme sa mohli dozvedieť aj to, aké boli celkove formy motýk na rozhraní storočia a v nedávnej minulosti. Videli sme, že niektoré motyky zmenili za posledných sto rokov svoju formu (banátska, sisácka m.). Podaktoré formy motýk, známe len z archívnych záznamov, sme doteraz vôbec nepoznali (Sedemhradsko, č. 13, 14, 15, 16). Pri spracovaní medzevského materiálu sme sa mohli s nimi bližšie oboznámiť. Nezvyčajné tvary niektorých motýk si vysvetľujeme kolonizačnými vplyvmi (č. 29).

V štúdií sme uviedli početné varianty špecifického poľnohospodárskeho pracovného nástroja vyrobeného ručnou kováčskou prácou. Opísaním variantov sme sa usilovali prispieť k základom širšej syntézy.¹¹⁹ Sme presvedčení, že zverejnenie našich údajov nastoľuje i pri neúplnosti veľa neznámych a pozoruhodných problémov. Jedným z dôležitých a z etnografického hľadiska pozoruhodných problémov je technika kovania motýk a podrobný výskum a spracovanie tajomstiev kováčskych dielní. Je známe, že v súčasnosti sú pracovné nástroje významným stredobodom pozornosti nielen etnografov, ale aj zástupcov príbuzných vedných odborov, ich pôvod, vývin a zdokonaľovanie v priebehu historického vývoja. Treba poznamenať, že v tejto štúdií sme sa o používaní motýk, ich úlohe v každodennom živote zmienili veľmi krátko. Tieto otázky považujeme za odlišný, samostatný okruh problémov, a ako vyplýva z ďalšieho textu, treba ho skúmať zvlášť v jednotlivých oblastiach a u jednotlivých národov. Málo sme hovorili o samom úkone kopania, o spôsoboch používania, držania motyky, ich tradíciách, o prípadných odlišných etnických črtách. Existenciu týchto odlišných

¹¹⁹ Máme tu na mysli predovšetkým národopisné atlasy a rôzne podobné akcie.

Tabuľka 1
Prehľad motýk používaných v jednotlivých štátoch

P. č.	Názov štátu	Počet druhov motýk
1	Československo	61, z toho 31 čes. 30 slov.
2	Rumunsko	53
3	Maďarsko	39
4	Juhoslávia	29
5	Poľsko	10
6	Bulharsko	8
7	Rakúsko	7
8	Rusko	5
9	Nemecko	3
10	Turecko	1

technických črt dokladajú označenia jednotlivých druhov motýk, súvisiace s názvami niektorých národov (napr. nemecká, maďarská, valašská motyka).

Je nesporné, že k spomínaným motykám, známym pod uvedenými názvami a doloženými aj nákresmi, náleží široká škála rôznych špecifických spôsobov držania, používania pri práci, vykonávania pracovných úkonov. Každá odlišná forma motyky predstavuje aj rôzne iné použitie a rozličný spôsob práce pomocou nej. „Človek a nástroj tvoria v priebehu pracovného procesu funkčnú jednotu“ konštatujú zahraniční bádatelia.¹²⁰ Je to prirodzené, pretože pracovné nástroje sú pokračovaním (predĺžením) a doplnkom telesných orgánov pracujú-

¹²⁰ Na rozličné tvary motýk, ako aj na rôzne spôsoby samého kopania v odbornej literatúre dosť zreteľne poukázal ešte na zač. 19. stor. F. Schams (*Ungarns Weinbau* II, 19). Na jeho otázky, prečo používajú naši „vincúri“ pri obrábaní viníc rôzne motyky, odpovedali mu jednoducho: *Das muss so sein, wir sind schon daran gewöhnt und könnten mit einer anderen Haue garnicht arbeiten.* Túto problematiku dosť obsérne rozoberá vo svojich prácach aj W. Jakobitz, *Zur Erforschung des bäuerlichen Arbeitsgeräts in Deutschland*. Zeitschr. f. Agrargesch. u. Agrarsoz. 1957, 154. — *Das bäuerliche Arbeitsgerät, ein wichtiger Forschungsgegenstand der deutschen Volkskunde*. Rhein-westfälische Zeitschr. f. Kunde 1960, 109. — *Die Erforschung der bäuerlichen Arbeit*. Műveltség és Hagyom. (Bpest) V. 1962, 91–101. K. Kramer, *Zum Verhältnis zwischen Mensch und Ding*. Schweiz. Archiv f. V. 1962, 91–101. — Podobnú pozornosť venujú týmto poľnohospodárskym nástrojom aj maďarskí bádatelia. Porovnaj E. Fél, T. Hofer, *A monografikus tárggyűjtés*, c. d., 64. — Taktiež ďalší bádatelia v Maďarsku, v SSSR a v Nemecku. (*Methoden und Verfahren in der Landbarbeitswissenschaft*, Landerbeit und Landtechnik, Heft. 21. Bad-Kreuznach 1956.)

ceho človeka. Je všeobecne známe, že ku každému pracovnému nástroju pri-náleží určitý špecifický postoj, držanie (uchopenie) nástroja a určité pracovné pohyby. Aby pracovný proces prebiehal čo najľahšie a najplynulejšie, dáva kováč motyku najvhodnejší tvar. Pracovník a jeho pracovný nástroj musia byť vo vzájomnom súlade. Tieto poznatky sa vzťahujú aj na motyku a najmä na jej spomínané varianty.

V uvedenej štúdii nemali sme tak na zreteli tieto problémy ako skôr tradície, ktoré sa v tejto charakteristickej obci v údolí Bodvy prejavili pri spracúvaní železa, najvýraznejšie však pri prekovávaní surového železa na poľnohospodár-sky pracovný nástroj, akým boli široko-dáľeko známe medzevské motyky.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor beschreibt in dieser Studie die in den Hämmern von Medzev (Unter- und Ober-Metzensseifen) verfertigten verschiedenen Hauen. Medzev wurde in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts von bayerischen und oberösterreichischen Bergwerkern gegründet, deren Nachkommen in der Ostslowakei heute noch als „Mantaken“ bezeichnet werden. Als die in der Umgebung gelegenen Eisen-Bergwerke langsam sich erschöpften, verdienten die Einwohner Medzevs ihr Brot durch Herstellung von Bergmanns-Werkzeugen aus Import-Eisen. Im 18—19. Jahrhundert übergangen sie zur Herstellung von landwirtschaftlichen Geräten: Spaten, Hauen, Schaufeln, Holzhacken usw. Diese wurden mit den vom Bach getriebenen Hämmern geschmiedet. Im 19. Jahrhundert arbeiteten mehrere Hundert Meister in diesen „Hämmern“ und nach beiläufiger Schätzung wurden in diesen Werkstätten jährlich anderthalb-zwei Millionen Hauen verfertigt.

Der kleinere Teil der Hauen wird im Inland: in der Slowakei und auch in Böhmen gebraucht. Der grössere Teil dagegen wird ins Ausland: in erster Reihe nach Ungarn, dann nach Jugoslawien, Rumänien, Bulgarien, Türkei, Ukraine, Polen und teilweise auch weiter nach Russland geliefert.

Laut der Forschungen wurden während der letzten Hundert Jahre mehr als 200 verschiedene Hauen in den Hämmern von Medzev geschmiedet. — Trotzdem die Zahl der hier verfertigten Hauen über 200 war, haben die Medzever Schmiede fast jede Haue unter einem besonderen Namen in Evidenz gehalten. Sie waren auch die Namengeber der Hauen.

Die Mehrzahl der einzelnen Hauen Sorten wurde nach ihrem Gebrauchsort benannt z. B. Modreiner, Bössinger, Schemnitzer, Raaber, Debreziner, Agramer, Belgrader, Bukarester Haue, — oder auch nach dem früheren Verfertigungsort, z. B. Mistelbacher, Ybbsitzer, Grazer, Rakovnitzer, Trautnauer, Pils-ner Haue. — Es gab auch Sorten, die nach dem sie beziehendem Volk benannt wurden, z. B. deutsche, ungarische, kroatische, slawonische, (slowenische), walachische, (rumänische), polnische usw. Der Autor misst dieser Tatsache: Benennung der Form nach der beziehenden Nation, grosse Wichtigkeit zu. — Diese Formen müssen auch die Zusammensteller des geplanten europäischen volkskundlichen Atlases un-bedingt in Betracht ziehen.

Der Autor sammelte sorgsam die hier verfertigten sämtlichen Hauen-Typen und teilte sie ihrer Form nach in neun Gruppen: 1. Schild-Form, — 2. Dreieck-Form, — 3. Rechteck-Form, — 4. Quadrat- und Trapez-Form, — 5. Rode-Hauen (Kultur- oder Reit-Haue), — 6. Herz-oder Blatt-Form, — 7. Kreis- oder Ellipsen-Form, — 8. Halbkreis- oder Kreisausschnitt-Form, — und 9. Exotische oder Plantage-Hauen.

Ihrer Funktion nach kann man die hier verfertigten Hauen in drei Hauptgruppen einteilen: 1. Rode-Hauen, — 2. Weinberg-Hauen und 3. Hauen für die behackten Kulturpflanzen. Zwischen den letzten zwei Gruppen ist manchmal fast gar kein Unterschied. In die Gruppe der Rode-Hauen gehören die ältesten Formen. Das ist der Typ der Wald-Rodehauen und deren, mit denen der noch nie gepflügte Boden aufgebrochen wurde. Der grösste Abnehmer für diese Kultur-Haue war gerade die Slowakei und das Gebiet der Karpaten.

In der Gruppe der Weinberg-Hauen sind auch einige nennenswerte Typen: *Modreiner* (No. 4), *Bösinger* (No. 5), *Gyöngyösch* (No. 12.) usw. — die in der Art ihrer Verwendung einzigartig sind. Man kann sie als Haue, — oder als Spaten benützen — je nach dem von welcher Seite der Stiel in das Ohr der Haue befestigt wird.

Die Herzförmige Weinberg-Hauen (No. 78–88) sind von West-Europa übernommen, auch ihr Name verrät ihre Herkunft. (No. 88.)

Eine spezifische Gruppe der in Medzev geschmiedeten Hauen bilden die Schild- und Quadratförmigen-Hauen. Man benützt sie im Weinberg, sie können aber auch für andere Hackpflanzen (Mais, Kartoffeln, Tabak, Gemüse, Rüben), verwendet werden.

Eine ganz besondere Gruppe ist die Halbkreis- oder Kreisausschnittförmige Haue, — der Autor nennt sie auch *Balkanische- oder Osteuropäische Form*. Diese waren in erster Linie in Jugoslawien, Rumänien und Bulgarien eingebürgert. — Einige Arten waren in der Ukraine (Galizien) und Polen, Schlesien von altersher verbreitet und bekannt.

Der Autor beschreibt und zeigt anhand der 13 Tafeln sämtliche Formen in der Reihenfolge der schon angegebenen Formen und laut ihrer Benennung. Jede einzelne Haue wird mit ihrem slowakischen und mit ihrem deutschen Namen (im Dialekt der „Mantaken“) benannt. — Nach Feststellung des Autors wird die Form der Haue in erster Reihe von der Qualität des Bodens, von der geographischen Beschaffenheit und von der zu behackenden Pflanze bestimmt. Natürlich muss die mit der Haue arbeitende Hand berücksichtigt werden. Darum stellten die Schmiede für Frauen und Kinder so im Mass, wie im Gewicht kleinere Hauen her. Die Verfertigung der Hauen nach Gewicht und Mass beruht auf jahrhundertelanger Praxis. Auf die in den einzelnen Formen sich zeigende Mass- und Gewichts-Differenzen haben auch die ausländischen Ethnographen aufgemerkt. (E. Fél und T. Hofer.)

Besonders bemerkenswert sind des Autors Daten betreffs der Plantage-Hauen, — laut denen die Medzever Schmiede in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen auch auf dem internationalen Weltmarkt mit ihren handgeschmiedeten Hauen erschienen sind. Im Jahre 1936 wurden sie auf der *Tel-aviver* (Palestina) internationalen Messe, trotz der grossen internationalen Konkurrenz mit der Goldmedaille ausgezeichnet. Kurz nach dem erhielten sie auch kleinere und grössere Bestellungen aus Palestina, Süd- und Mittel-Amerika, Afrika (Kongo), Indonesien und Ozeanien. Dem weiteren Erfolg ihrer Erzeugnisse hat der zweite Weltkrieg Einhalt geboten. Die reiche Skala der angeführten Hauen zeigt uns, dass in der Erforschung der landwirtschaftlichen Geräte noch viel Aufgaben zu lösen sind. Hierher gehört z. B. die Beschreibung des Arbeitsganges (der Arbeitstechnik) mit den vorgeführten Hauen. Es ist ja bekannt, dass der arbeitende Mensch mit seinem Arbeitsgerät immer in völliger Harmonie sein muss um eine Höchstleistung erzielen zu können, sei es ein Fischer, Jäger, Holzhacker, Mäher. Zu jedem Gerät gehören eine Serie von verschiedenen Griffen und Arbeitsbewegungen. — Die verschiedenen Formen der Hauen und die mit ihnen verschiedentlich verrichtete Arbeitsweise und Arbeitsgänge haben die Bauern selbst schon im Jahre 1832 klar festgestellt. Auf die Frage *F. Schams*: warum die im Weinberg arbeitenden Bauern („Winzuren“) verschieden geformte Hauen benützen, haben alle einstimmig erklärt: „Das muss so sein, wir sind schon daran gewöhnt und könnten mit einer andern Haue gar nicht arbeiten!“ (*F. Schams, Ungarns Weinbau II, Pest 1832, 19.*)

Dazu, dass der Arbeitsgang z. B. des Hauens störungslos und leicht zu bewerkstelligen sei, — haben die Medzever Schmiede die Hauen, eines der wichtigsten Handgeräte des Ackerbaues nach den regionalen Bedürfnissen auf mannigfache Art geschmiedet. Es wäre sehr wünschenswert, wenn nach dem Medzever Beispiel auch die übrigen Gerätherstellenden Zentren aufgearbeitet wären.

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Словацкой Академии Наук

Год издания XIV, 1966, № 3

Издается четыре раза в год

Издательство Словацкой Академии Наук

Редакторы д-р Божена Филова и Вера Носáľовá

Адрес редакции Братислава, Клеменсова 27

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang XIV, 1966, Nr. 3. Erscheint viermal im Jahre

Herausgegeben vom Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Redakteure Dr. Božena Filová und Viera Nosáľová

Redaktion Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Slovak Academy of Sciences

Volume XIV, 1966, No 3.

Published quarterly by the Slovak Academy of Sciences

Managing Editors Dr. Božena Filová and Viera Nosáľová

Editor Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

revue de l'Académie slovaque des sciences

Anné XIV, 1966, No. 3. Paraît quatre fois par an

Aux Editions de l'Académie slovaque des sciences

Rédacteurs: dr. Božena Filová et Viera Nosáľová

Rédaction Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Časopis Slovenskej akadémie vied

Ročník XIV, 1966, číslo 3. — Vychádza štyri razy do roka

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavná redaktorka dr. Božena Filová

Výkonná redaktorka prom. hist. Viera Nosáľová

Redakčná rada: doc. dr. Rudolf Bednárik, dr. Soňa Burlasová, prom. hist. Emília Horváthová, dr. Soňa Kovačevičová, dr. Jaroslav Kramařík, dr. Michal Markuš, prof. dr. Andrej Melicherčík, dr. Ján Mjartan, prom. hist. Štefan Mruškovič, doc. dr. Ján Podolák

Redaktorka časopisu Klára Vloššáková

Technická redaktorka L. Haplová

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin

Jednotlivé číslo Kčs 13,50, celoročné predplatné Kčs 54,—

Výmer PIO 2385/49-III/2 — V-06*61226

Rozširuje Poštová novinová služba, objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. Možno objednať aj na každej pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966